

Лидия Лугова

Стежками Минувлого

ЗАПРИМІЧЕНІ НЕДОГЛЯДИ:

стор.:	рядок:	надруковано:	має бути:
38	7 згори	Теофіль Декор	Теофіль Дяків
40	1 згори	Боднар-Німитр	Боднар-Німців
45	12 здолу	д-р Марія Митрович	Марія Митрович
69	15 здолу	сестри Орищук	сестри Онищук
69	2 здолу	п. Захарків	п. Захарія
72	22 згори	Рогоцький	Рогоцький
72	12-11 здолу	З Кошомшкови	З Конюшкови
85	8 згори	Середню музичну	Середню і музичну
86	9 згори	гарне подільське село	гарне село
113	3 здолу	Тереса Лугова бібліотекар Держав- ного Архіву в Оттаві	Тереса Лугова працює в Мі- ністерстві в Оттаві
169	1 згори	Д-р Марія Столяр	Марія Столяр
173	5 згори	«Готель Діч»	«Готель Діє»
185	4 здолу	Жерард Філін	Жерард Філіппс
211	3 здолу	Христину Шав'як- Мрицову	Христину Мрицову
235	15 здолу	Моя Мільцю	Моя Лільцю
242	2 здолу	Моя Мільцю	Моя Лільцю

Лідія Лугова
СТЕЖКАМИ
МИНУЛОГО

LIDIA LUHOWA

POR LOS SENDEROS DEL PASADO

(MEMORIAS)

★

PATHWAYS OF THE PAST

(MEMORY)

★

JULIAN SEREDIAK - PUBLISHER

Buenos Aires — 1984

Лідія Лугова

Стежками минулого

(Спогади)

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1984

Тираж 500 прим.

Обкладинку виконала арт.-мал. Ляриса Лугова, дочка авторки.

© Copyright 1984 by the Publisher

Queda hecho el depósito que marca la Ley Nº 11.723

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINA

Лідія Столяр-Лугова
в молодих літах.

**Присвячую Покійному Чоловікові
сл. п. Ярославіві, що в спільних
життєвих мандрівках був для мене
найкращим Другом в щастю і горю.**

ВСТУПНЕ СЛОВО

В однім зі своїх віршів поет Богдан Лепкий писав:

«...Згадаєш — серцю легше стане;
Немов далекі дзвони грають,
Немов давні літа вертають
До мене в гості».

Ті слова як не мож краще відносяться до тематики спогадів і репортажів нашої авторки, Лідії Лугової. Її туга за рідною землею, за молодими роками проведеними в незабутніх українських містах і селах «вертають до неї в гості» й вони зафіксовані по-мистецькому, щиро, без претенсій на літературну величину. Авторка — відома культурно-освітня діячка на Рідних Землях в Т-ві «Просвіта», в Студентському товаристві «Смолоскип» в Бродах, в Пласті в Тернополі і Львові, й тепер не занедбує тої ж ділянки. Прибувши до Канади й поселившись в Монтреалі, співпрацює в декількох журналах і часописах, як «Жіночий Світ», «Наше Життя», «Новий Шлях», «Канадський Фармер», «Вільне Слово», «Гомін України» та інші, пригадуючи сучасникам про минулі дні на наших рідних землях, як і про свою мандрівку чужиною. В тих її спогадах читач віднаходить той клімат щирого й відданого українського патріотизму, що панував серед свідомої галицької інтелігенції, а в першу чергу серед священничих родин, що жертвенно працювали над піднесенням нашого народу з тих низів, що були причиною нашого духового й культурного занепаду. Вона розповідає цікаво про чимало відомих і маловідомих українських священників, культурних діячів, учителів, селян, не перетяжуючи своєї розповіді зайвим баластром слів.

Не зважаючи на нові обставини життя в Канаді, її туга за минулим переходить у постійний біль за

втраченою сестрою, сл. п. Галиною Столяр, членом ОУН, що загинула в берлінській тюрмі, замордована відомим гестапівцем Вірзінгом; той біль і туга ще посилюються, коли згадує про свою маму, що загинула під бомбами в селі Суховолі, в часі наступу большевиків на Броди в 1944 р. Але туга має свої границі, і Лідія Лугова разом зі своїм чоловіком, сл. п. Ярославом Луговим пробиваються серед життєвих труднощів у новій країні поселення, даючи своїм чотирьом дітям високу освіту. І серед тих турбот за життя у вільних хвилинах приходять до неї в гості спогади, що перекликаються із дійсністю чужини ніби далекий відгомін рідної землі. Вона не хоче, щоб ті спогади були лише для неї; вона хоче поділитися ними з численними читачами — любителями української книжки на чужині, до яких — напевно — теж приходять спогади в гості, але, не записані, на жаль, пропадають для майбутніх читачів, істориків і дослідників нашого життя-буття. Тому і вартість тих її спогадів — незаперечна, бо вони вносять в нашу духову скарбницю щось нове, щось цікаве й інтересне. Бо такими ж цікавими й інтересними є сторінки цієї збірки спогадів, що Ви її читатимете й нанизуватимете в своїй пам'яті те, про що снує розповідь авторка.

Зібрані в цій книжці спогадів твори далеко не вичерпують ділянок культурної праці авторки. Вона живо реагує на різні прояви нашого життя на чужині, і як чутливий спостерігач — відготовує в своїх оглядах не одну мистецьку чи культурну подію, повз які інші проходять мимо, майже їх не спостерігаючи. Це здібна робити лише вразлива вдача авторки, і це дає запоруку, що її спогади зібрані в цій книжці — будуть цікавою лектурою для численних шанувальників її письменницького таланту.

Видавництво.

РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ

ЗАРВАНИЦЯ

(Присвячую моїм покійним Батькам)

На мирнім, затишнім Поділлю
Село, як дружка на весілля
Красується розкішним станом,
Приодяглась дрімучим ланом,
Неначе стрічкою яркою,
Підперезалося рікою.

Василь Щурат

Зарваниця. Скільки то спогадів у мене з юних незабутніх літ, зв'язаних з селом і відпустами у Зарваниці. Мій батько, о. Теодор був парохом великого, подільського села Хмелівка в Теробовельщині, а тому, що був добрим проповідником, за його душпастирську працю митрополит Андрій Шептицький наділив канонічними відзнаками й іменував постійним проповідником Зарваниці разом з о. Плятоном Карпинським, парохом Острівця біля Теробовлі. Батько літом, в неділю, у ранніх годинах відправляв Сл. Божу в Хмелівці, а тоді ми їхали з ним пільною, подільською дорогою, серед ланів збіжжя, до Зарваниці, яка була віддалена від Хмелівки сім чи вісім кілометрів.

Як кінчалася польова дорога, доїздили до шляху і до містечка Вишнівчик, яке було получене мостом із Зарваницею. Парохом Вишнівчика був симпатичний о. Чолій, який часто до нас приїздив; він теж завідував відпустами в Зарваниці. Рівнож в Вишнівчику Сестри Служебниці мали свій монастир. Здалека було чути дзвони з Вишнівчика, та й із села Гайворонка, які дзвонили кожної п'ятниці й суботи з полудня. Вони неначе вітали так паломників, які йшли

чи їхали до Зарваниці. Такі відпусти відбувалися в Зарваниці від св. Юрія весною, до пізньої осені, до Покрови, кожної неділі й свята.

Кожну таку прощу вітав на подвір'ю церкви місцевий священик, за моїх часів — пок. о. Василь Мельник. Окрім прощ-процесій, люди зі всіх закутин Галичини спішили й одинцем віддати поклін Діві Марії в Зарваниці. То ж можна було бачити там людей в різних народних строях, не тільки з Поділля, але й із Карпат у прекрасних вишивках, з Лемківщини, Бойківщини, Буковини, з-над Дністра і т. д. Між ними були сивоволосі бабусі, які часто йшли десятки миль пішки, молодь, люди середнього віку, а навіть діти. Вони не відчували втоми, йшли з піснею на устах в честь Пречистої Диви.

Про Зарваницю і чудотворну Матір Божу був переказ, що монахові, який втікав перед татарами з Києва, з Печерської Лаври, подорозі, в джерельній воді, з'явився образ. На тому місці він збудував маленьку капличку з іконою Пречистої. До тої каплички сходилися люди на молитву, а коли в 1756 р. вибудували в Зарваниці церкву, перенесли ту ікону до церкви. В 1867 р. парох церкви, о. Порфірій Мандичевський одержав з Риму золоту корону, якою укоронував ікону Пречистої. Ця ікона була приміщена в лівій наві просторі церкви. Над головним престолом церкви був образ Розп'яття Ісуса. На престолі лежала велика і тяжка книга — Євангеліє у срібній оправі — дарунок ще моєї прабабусі, Марії Островської-Петріни, яка те Євангеліє спровадила аж з Києва. Проговідальниця в церкві була в бароковому стилі, мала форму лодки. Посередині церкви звисав великий кришталевий павук, дар графа Потоцького, спроваджений з Риму. За склом габльотки вистеленій темно-синім оксамитом, висіли різні воти — срібні й золоті, а навіть шлюбні обручки — усі ті дорогоцінності були жертвовані за вислухані молитви. Завжди, як я була в тій церкві, я любила молитися перед чудотворною іконою Пречистої Диви Марії. Був переказ, що колись ця ікона була на головному престолі, але Мати Божа відступила

це місце Ісусові і два рази — ікону головного престола знаходили у лівій наві церкви.

Перед цією іконою Марії ми всі в моїй родині, чотири покоління, просили Її ласк. Мені завжди здавалося, що прохання всіх тих людей, які молилися зі мною, Мати Божою вислуховує і заносить їх перед престолі Всевишнього. Пречиста Діва Марія на цій чудовій іконі виглядала, як жива, що все чує і бачить. Там уперше я бачила, як перед тією іконою Марії лежала якась жінка-прочанка через цілу Службу Божу хрестом, без найменшого руху.

Довкруги церкви було просторе подвір'я обведене високим муром і засаджене старими, дуже високими деревами. Велике враження я переживала, коли мій батько під розлогими деревами на подвір'ю церкви проповідував до маси прочан. З його уст плили сердечні поучення для свого рідного народу. Батько, проповідуючи, ніколи не кричав на людей, він завжди говорив сердечно, як добрий батько до своїх дітей. Як батько зближався до проповідальниці, на церковному подвір'ї ставало тихо-тихо, — здавалося, що всі люди зливалися в одну масу, щоб слухати його науки. Може через ті його проповіді, через його доброту, ми, діти, мали до нього велику пошану. Він був не лише нашим найліпшим батьком, але також учителем в житті, якого ніколи не зможемо забути.

На церковному подвір'ю священники розділяли св. Причастя, і люди приймали його часто у двох-трьох рядах. Біля церкви сестри-монахині продавали молитовники, студенти теології записували датки на Служби Божі, а священники сповідали. За церковним муром продавці продавали на столах різний «крам», як це звичайно бувало на відпустах. Я завжди дуже боялася «дідів-прошаків», що сиділи недалеко церковного муру.

Напевно для кожного, хто бував колись у Зарваниці, залишився незабутній спогад з процесії, яка виходила з церкви та йшла до каплички під лісом. Ця процесія відбувалася під час вечірнього сумерку, при звуках церковних дзвонів. На переді процесії йшли музики, далі єпископ з каноніками зі Львова і священниками, за ними йшли дяки, під проводом старенького дяка із Зар-

ваниці, сестри-монахині, молодь з корогвами, малі хлопці з дзвіночками, прочани зі свічками, усе при співі пісень в честь Пречистої Диви Марії. Процесія йшла дуже імпозантно через Зарваницю. Біля каплички під лісом похід зупинявся, священники відправляли в капличці Молебень, а довкруги каплички лунав спів прочан. Вдолині плила ріка Стрипа, а вгорі шумів незрозумілою мовою густий, темний ліс. Вже зовсім смеркало, як кінчилися відправи біля каплички, і люди розходилися одні додому, інші на нічліги, або до своїх возів, щоб від'їхати до свого села чи міста.

Джерельну воду черпали люди з боку каплички, як лікарство для хворих; вода витікала зі збаночка порцелянового ангела. Капличку мав збудувати при кінці ХІХ ст. польський князь, який казав розганяти людей, що йшли на прощу до Зарваниці й нагло занедужав. Жодні ліки йому не помагали, аж чернець із Зарваниці радив князеві відвідати Зарваницю й віддати честь Пречистій. Про цю подію поет Василь Щурат у книжці «Зарваниця» пише так:

Малий часок, мала година
Несе князя, сумна дружина,
Лиш раз він на ікону гляне
А вид його ясніший стане.
Лиш раз напивсь води з криниці,
Здоров вернувся з Зарваниці.
А над криничкою до року
Капличку видвигнув високу.

Капличка в Зарваниці, враз із лісом та поляною, на якій росли прерізні квіти, мала для нас якесь містичне значення.

Після Служби Божої я з матір'ю і сестрою Галиною цілими годинами там пересиджували. Ми ніколи не ходили зі священниками на спільний обід, воліли їсти те, що ми собі привезли, і ми сиділи біля каплички та любувалися природою. Це був одинокий відпочинок серед природи нашої втомленої працею мами.

Приходство у Зарваниці було мале й старе, тож в нас у Хмельівці, від св. Юра до Покрови ночували священники з родинами, каноніки з Капітули зі Льво-

ва, а також багато світських людей. Коли люди з процесіями відпочивали під розлогими деревами біля приходства, а були спрагнені, ми їм виносили у великих глечиках квасне молоко. Тож моя мати тими вічними гістьми була дуже втомлена, бо не мала великого здоров'я, але ніколи не нарікала, бо любила й сама їздити молитися до Зарваниці, Гошева, Підкаменя.

Останній раз, як я покидала Зарваницю, дуже важко було мені відійти від зарваницької церкви, від чудотворної ікони Пречистої, і я кілька разів до неї повертала. Це було 1930 року. Я ще ходила прощатися з капличкою в лісі. Тоді була якраз весна в цілій своїй красі. А краса її була чудова, і спогади про неї йдуть за нами в життя. Світило сонце, співали пташки, кувала зозуля, на поляні під лісом цвіли різні прерізні лісові квіти, а мою душу оповила якась дивна журба. Під мостом шуміла вода в Стрипі й навдив цей шум води на мене якийсь страх. Я набрала собі води з кринички і з великим жалем покидала капличку та подільське село Зарваницю, де біля кожної хати літом і осінню цвіли різні квіти та великі соняшники.

О, моя Рідна Земле зарваницька, я тепер знаю, чого було мені тоді так сумно, бо я покидала тебе назавжди, щоб до тебе більше не вернутися, не молитися більше перед чудотворною іконою в Зарваниці. Мої батьки з Хмелівки переїхали до Суховолі, після смерти нашого дідуся о. Михайла Олексичина, на бажання тамтешніх людей; Суховоля лежить недалеко відпустової місцевості Підкамінь. Від того часу пройшло багато літ, десятки літ нашого життя загубилися в безконечних безвістях вічності. Кожна людина це мандрівник у призначеному їй часі і просторі. Перемандрували ми вже багато літ по крутих та вузьких стежках життя, рідко коли ми йшли вигідним, битим шляхом, а ще рідше мчалися по широких люксусових автострадах, а коли помчилось ними, то вже здоров'я не залишилось багато. Сьогодні, на склоні моїх літ, згадую Зарваницю, в якій я переводила щасливі хвилини мого життя. Пересилаю сердечний поклін подільським церквам, нивам і гаєм. Покланяюся ни-

зенько шовковому леготові рідного вітру над рікою
Стрипою, де була колись капличка Зарваниці, але ру-
ки наїзника її знищили в 1960 році. Про це так писав
с. Євген Мацелюх:

«Душею в Зарваницю із чужини
Всі линею в щирих молитвах.
Вітай там, Мати, все між тими,
Що нам являються лиш в снах».

СПОГАД ПРО ТЕРНОПІЛЬ

Спогад цей присвячую моїм незабутнім товаришкам: Оленці Боднар-Шиприкєвич та Галі Гайдукєвич-Кульчицькій з Заруддя, в Тернополі колись.

1.

Сумерк поволі закрадався до кімнати й окутував усе якимсь таємничим сутінком.

Я мимоволі линула думками в часи молодости й тоді, неначе в казці, виринало ніколи незабутнє місто Тернопіль, столиця Поділля, з його Новим Городом, мостом, так званою кладкою, наші церкви, вулиця Панська, наше корсо, а далі — найприємніша для мене частина міста, Заруддя, та наша дівоча гімназія Рідної Школи, при вул. Качали ч. 4, де збагачували ми наше знання й формували наші характери в Пластовому Уладі під доглядом незабутнього д-ра Никифора Гірняка.

В житті учнів Рідної Школи в Тернополі, покійний д-р Н. Гірняк відіграв велику ролю; він був справжній учитель-педагог, його лекції були дуже цікаві, життєві, він як добрий патріот ставив характери молоді. Тямлю, як сьогодні, ми мали йти на Службу Божу за маршалка Пілсудського. На лекції граматики, професор написав нам вірш на таблиці (чи не Самійленка):

«Дай нам, Боже, щоб за ката
Ми ніколи не молились,
Щоб і тілом, і душею
Ми вільні в сім'ї родились».

Ми всі добре розуміли, чому саме такого змісту був написаний вірш.

Моя пам'ять намагається відтворити в спогадах дитячі часи. В Тернополі, в цім місті, я росла малою

і де мій батько о. Теодор був сотрудником о. кан. Вол. Громницького, а як його вивезли москалі до Росії, заступав пароха і був теж катехитом виділових шкіл. Пам'ятаю як мій батько часто водив мене на прохід по місті, купував в Народній Торгівлі цукерки, і як я з моєю матір'ю ходила до так званої «Середньої церкви» на Богослужби. І пам'ятаю ще, що в цій церкві, пізнала я дівчинку Оленку, з чорними очима, в білому капелюшку і як я розплакалася, бо я такого капелюшка не мала. Тоді моя заклопотана мати обіцяла мені купити такий самий капелюшок, ще й з маками і блаватами. Ту дівчинку я так собі докладно пригадую і вона стала моєю близькою приятелькою на все життя.

З цих часів тямлю ще Юльця, бо з ним ми бавилися кониками й забавками, бо я ляльок ніколи не любила. Я дуже тішилася ним, як він нераз з його милою матір'ю заходив до нас в гості так, як тепер радію вітати його у нас, як отця декана Ю. Габрусевича, пароха в Тандер Бей, на далекій чужині. Рівнож в моїй пам'яті остав спогад маминої приятельки і похресниці мого незабутнього дідуса о. Михайла Олексина — Галі Степанівни, як вона переїздила через Тернопіль, в однострою УСС, і як на п'ятнадцять хвилин зайшла до нашого мешкання, при вулиці Адлера ч. 3, і як мене малу щиро поцілувала, а моя мати довго після її відходу плакала, а я не могла знати чому. Чому через цього гарного вояка, наша мати плакала.

Мої батьки, на жаль, переїхали з Тернополя жити в Тербовельщину, бо мій батько любив село і завжди казав до мами латинську приповідку: «Me delektak віта рустіка, те віта урбана».*

Коли я піросла, ходила до нижчої гімназії Рідної Школи в Тернополі, де управителем школи був енергійний д-р Никифор Гірняк, опісля професор Іван Боднар. За його порадою мій батько примістив мене на станції в домі вдови по австрійському капітані, пані Марценюкової. Ми мешкали в Міщанському Братстві, на першому поверсі. Нас було там завжди більше дів-

* Мене вдовольняє життя сільське, тебе життя міське.

чат. Пані Марценюкова була культурною і рішучою жінкою. Дбала не тільки про наш харч, але учила нас «доброго тону». При столі ми мусіли сидіти на «струнко», а хто горбився, діставав якусь малу кару. З нею ходили ми завжди до театру, на балькон, бо вона переночувала у своїй хаті артистів, бо саме в Міщанському Братстві відбувалися майже всі вистави. Але як на сцені відбувалися якісь любовні події, пані Марценюкова казала: «дівчатка, додому!», то ми всі в тій же хвилині, з жалем, опускали балькон залі.

Життя в Тернопільській гімназії Рідної Школи, не належить до спогадів, які залишають щось гарного по собі, як залишився в мене гарний спогад з життя гімназії Рідної Школи у Львові. Але життя поза шкільними мурами в Тернополі було веселе, повне радості, гумору і хоч багато часу проминуло, я завжди згадую його, як щось найкращого в житті. Кожна пора року мала для нас багато соняшних днів.

І так раділи ми весною, яка прилітала до нас на райдужних крилах. Раділи ми її приходом, раділи кожною цвіткою, що дрімала під снігом, і як тільки сніг зліз, вона всміхалася до сонця. Раділи ми кожним метеликом, що вилітав із зимової криївки. Тямлю ще й досі, що саме на мої уродини при кінці квітня була прогулька до Кутковецького лісу в 1926 році. Тямлю ще й кучерявого Аскольда з тої прогульки, якого я довго не могла забути, бо перших, святих, душевних почувань людина ніколи не забуває. Гарно було в лісі, повно весняного сонця; ми йшли побіч себе лісом, вслухувалися в шум дерев, покритих густими бруньками. Ми відчували правдивий чар весни і молодости, і тому було нам так радісно. Десять далеко кувала зозуля і ми ворожили для себе багато щастя. Теплий, весняний вітер розбурхував нам волосся, і ми сміялися так широко і так безжурно. На землі було повно цвітів, підсніжок, фіялок, які ми спільно рвали і я опісля принесла їх моїй матері, а сама ще довго цього вечора не могла заснути. Ми ще нераз опісля стрічалися в місяці травні. Я була свідома, що це був уперше «май» в моєму житті і що він більш ніколи не повториться. І шкода було мені кожної днини, яка минала наче

сон, як чарівна казка, без вороття. І все було таке невинне, таке святе, і саме тому воно живе в душі незабутнім спогадом.

В травні, вечорами, ходили ми на маєві Богослуження, де дуже добре опрацьовані проповіді виголошував о. Т. Сембай.

Літом, звичайно, всі виїздили з Тернополя, на село. Зате, обов'язково, всі з'їздилися 28-го серпня на так званий «Великий відпуст» до Манастирської церкви. Там, після відправ, можна було стрінути всіх знайомих, які після довгих ферій з'їздилися до Тернополя. А вечером в цей день рік-річно були великі студентські вечерниці, найбільші в році.

Заруддя в Тернополі мало для мене завжди багато особистого чару і я тільки мріяла, щоб вирватися від строгої дисципліни пані Марценюкової і перейти на Заруддя, щоб мешкати біля моїх товаришок Оленки, Олі, Галі чи Катрусі. З моєю сестрою Галею намовили ми нашу маму, щоби вона мешкала з нами на Заруддю. Цей час належить до найбільш безтурботних періодів мого життя. Ще й сьогодні бачу всі ті обличчя, які я стрічала на Заруддю. Я бачу очима душі наших товаришок, чую їхні голоси, їх сміх — вони живі, молоді і безтурботні в моїй уяві.

2.

В природі була осінь, повна сонця і тепла. Падали з дерев зів'ялі листки, а люди ходили по них і думки у них не було, що кожен листок жив і радів леготом вітру й сонця. Я дуже любила ходити алеєю при вулиці Сенкевича до школи, яка вся була вкрита зів'ялим, пушистим листям.

Пригадую собі одну перерву в нашій школі, на яку ми так чекали. От там, серед подвір'я, голосно сміється щирим сміхом Маруся М. Вона кинула м'ячем високо понад сусідні дерева. Ми збіглися, подивляючи її.

— Ще і ще кидай м'ячем Марусю! — кличемо.

І вона безтурботно б'є м'яч з цілої сили, але вже не сміється так розкішно, бо її правий мешт, новісінь-

кий зо світячим носиком, тріс від удару надвое, і ми враз з нею затихли. Маруся без слова нарікання тягне нещасного мешта ногою. Всі ми відчуваємося винуватими, що їй трапилася така пригода.

— Нічого, нічого, — каже Маруся, — вдома маю другі мешти, старі, а додому мені не далеко.

Всі ми раді, що вона не свариться з нами.

Немов чую дзвінок, що задзвонив і ми сумні бігли до наших лавок, в клясу.

Надворі зима. Всі дерева, мов зачаровані велетні, стоять в інею, а як вітер війнув, іней падав на нас. Сніжинки танцювали в безконечному вирі, крутилися, втішаючись зимовим царством. І у нас радісний настрій. Ми йшли зі школи алеєю при вулиці Сенкевича: Оленка, Оля і я. Але нас не кортіло йти додому, як надворі така розкішна, зимова природа. Виходимо на вулицю Петра Скарги вгору біля костела. Ми кидаємо наші шкільні течки, які нам втомили руки й вони скоренько сковзають в долину, аж до алеї. Ми щиро сміємося, що не мусимо їх нести. А що, якби ми так поїхали?.. Ховзанка для нас знаменита! Але шкода плащів, бо всі нові, а плащ Олі ще й долиною обшитий футром. Але на все є рада: повибирали книжки з течок, ховаючи книжки на костельному подвір'ю, а самі на течках з'їздили, як на крилах, в долину...

А скільки при тім було радості і втіхи; про плащі ми вже й не думали, що вони нові, нам гарно з'їздилося в долину, а під гору ми йшли, бо в нашім віку це не було важко. Не знаю, чи ми були б в наших новеньких плащах повернули додому, якби нас крізь вікно не побачила пані Конрад. Вона вийшла аж до нас і наказала нам йти додому:

— Ви ж уже не маленькі діти, ви вже панночки і то з добрих домів, тому не робіть вашим батькам стиду й прикрости!

Ми ніяк не могли зрозуміти в чому тут прикрість для наших батьків, і що пані Конрад не могла розуміти нашої втіхи. Але ми зараз пішли додому.

Телефонів у нас тоді по приватних домах ще не було, але за два дні наші мами дізналися про все, і відчищували наші плащі. До Оленки, то я яких два дні боялася йти, але довше годі було видержати. Зрештою мені не треба було лякатися її матері, яка мене любила й завжди говорила: «Ліда, ти так, як ще одна наша дочка».

Мама Оленки — це була виїмково дуже добра пані. І скільки літ я ходила до Оленки, я не можу собі уявити, щоби вона сердилася, а яка вона була все гарна; краса її йшла в парі з її шляхетною вдачею. Вона помистецьки вишивала і захочувала й нас до вишивання.

— Ви щось там всі три наброїли, — казала Оленчина мама, але більшого клопоту для нас не було. Рівнож покійна бабця Олі, пані Кміцикевич, у якої мешкала Оля із сестрою Даркою, була для нас і для інших товаришок дуже добра і гостинна. Вона була вдовою по священникові деканові, а скільки було у неї ще життєвої верви і радості. Любила молодь і розуміла її, любила теж з нами разом співати. Багато радієних вечорів ми провели в її домі на Заруддю. Заходили ми ще часто до Галі, яка також мешкала в своїй бабці, пані Сатурської. Пані Сатурська всіх нас гостила радо, бо ми були найкращими товаришками її улюбленої внучки Галі.

Одного дня ми всі пішли до фотографа, зрештою собі знімку. Я цю знімку маю ще до сьогодні.

Щасливо ми пережили війну і всі живемо за океаном: Оля Глинська в Торонті, а Оленка Боднар і Галля Гайдукевич в Філядельфії, а я в Канаді, в Монреалі. А скільки ми маємо радості, як зустрінемось разом! З моїх товаришок з Тернополя згадую ще часто Гену Бекесевич-Остап'юк з Маямі і Марійку Мельник-Пальчук з Довжанки, яка зараз живе в Каліфорнії. Я згадую наші вечорі... виглядало, що кожний інший, але всі разом творили чудову симфонію молодости, чи юних незаступних років. Пригадую собі також мою першу «лекцію» їзди на собаках. Я дуже незручно прикріпила совги до черевиків, і зі страхом Божим в гарнім білім светері й такій же шапочці вийшла з почекальні на майдан. Я дуже боялася, щоб

не впасти і не розбити собі голови. Напроти мене над'їхав також на совгах Славко Б. і каже:

— Поїдемо, може?

Він взяв мене за руки і я поїхала з ним. Я мусіла мати якусь надзвичайну силу волі і сконцентровану увагу, бо я зовсім добре їхала й ані раз не впала. Коли ми поверталися додому, він подякував мені за товариство і сказав:

— З вами було мені дуже добре їхати, бо я не люблю когось учити їхати. Інакше їхати з панною, як вона вже вправно їде!

Я усміхнулася, подякувала йому, але не призналася, що я вперше була на ховзанці. Другого разу як я була на совгах і не було Славка, а я не вміла сама їхати, то цілий вечір їздила за дерев'яною лавочкою, за якою діти вчилися їзди. Коли я навчилася добре їздити, аж тоді призналася Славкові, що саме з ним була моя перша «лекція» на совгах.

Зимою в неділі були ще й товариські забави по приватних домах і вони теж остали незатертим спогадом для тих, хто брав у них участь. Найбільше таких забав відбувалося в Олі Г. Це була та безтурботна молодість, яка тільки один раз залишається в житті таким спогадом. І чим ми старші, ті спогади приходять до нас частіше в гості, а нерозумно вони навіть уперті; ми їх відганяємо, а вони лоскочуть приємно нашу душу. До таких спогадів належать спогади про Тернопіль, з часів нашої молодости. Вже не сумерк, а ніч закралася до моєї кімнати як я пишу мої спогади про Тернопіль...

Крізь вікно кладе свої срібні проміння місяць, і я ще раз згадую Тернопіль. І серце болить, що це місто так далеко і я тільки на місячних проміннях шлю до нього мою тугу.

Я згадую наші дерева в «Новому Городі», «Филимона і Бавкиду», бо ми їх так звали з моїм Славком. Чи шумлять вони ще, чи розмовляють про вічне кохання, і в щастю, і в горю?

ПЛАСТ У ТЕРНОПОЛІ

Тернопіль — столиця Поділля, місто-казка моїх юних незабутніх літ... У цьому місті я виросла, тут мій батько був катехитом виділових шкіл і сотрудником о. Володимира Громницького. У цьому місті я ходила до школи, пізнавала життя і людей. У Тернополі при кінці 1923-го року мої батьки вписали мене до дівочої гімназії Рідної Школи. У цій школі я стала членкою 32-го Куреня УПУО-ок ім. Олени Пчілки.

Пластовий Улад у Тернополі постав заходом молоденької гімназистки, учениці V класи, екстерністки державної гімназії — Євгенії Флिसак-Янківської.

Вона під час літніх ферій перебувала в Золочеві, там ознайомилась з Пластом, а коли прибула до Тернополя, почала організувати пластові гуртки і в Тернополі. На перші ширші сходи́ни прибув Іван Коропецький із Золочева. На цих сходи́нах створено перший пластовий гурток у Тернополі. До нього належали екстерністки хлоп'ячої гімназії та семінаристкi. Одні з перших були: Євгенія Флисак-Янківська із сестрою Володимирою, Стефа Трояк - Дзядів, Галя і Оксана Сидорак, (†) Ірина Крохмалюк, Лідія і Нуся Мриц, Марійка і Ляля Боднар, Стефа Гнівчинська, Нуся Чемеринська, Надя і Галя Топольницькі та інші. Першим опікуном цього гуртка був учитель тіло́виховання Теофіль Остап'юк. Першою полковницею (курінною) була Галя Сидорак. Коли ж рідня Сидораків виїхала в УРСР, полковницею стала Євгенія Флисак. Закуплено книжки «Життя в Пласті» О. Тисовського. Учасниці першого гуртка в Тернополі самостійно при́готовлялися до першої пластової проби. Першу пластову присягу приймав від них Іван Коропецький. Цей ідейний, життєрадісний пласту́н давно не живе, його замучили большевики в Золочеві.

Коли пластунками стало більше учениць гімназії Рідної Школи, тоді Верховна Пластова Команда іменувала директора тієї школи, енергійного та рішучого кол. отамана УСС-ів д-ра Никифора Гірняка, опікуном Пласту в Тернополі, а одночасно зв'язковим Подільської округи (1924 р.). До цієї округи належали повіті: Тернопіль, Бережани, Рогатин, Скалат, Теребовля і Збараж. Н. Гірняк був справжнім батьком і душею тернопільського Пласту.

У 1923 р. постав перший хлоп'ячий пластовий гурток при державній гімназії. До нього належали: Микола Волошин, брати Мицьки, брати Іван і Антін Малуці, Володимир Сваричевський, Олександр Гайдукевич, Михайло Качалуба та інші.

За моєї пам'яті діяльними пластунами були Артем Луговий (брат мого чоловіка, замучений большевиками), Богдан Дзюбановський (тепер лікар у Віндзорі). Анатолій та Євген Грицаї, Богдан Філінський, Танько та Ярослав Романюки, брати Сембаї, Володимир Конрад, (†) Володимир Коненко, (†) Юрій Ковальський, — останні два передчасно померли.

Під проводом д-ра Н. Гірняка, як опікуна нашого 32-го Куреня ім. Олени Пчілки, Пласт розвинувся всебічно. Ми точно відбували наші пластові сходи, улаштовували різного роду імпрези, фестини тощо. Ті імпрези пластунок були найкращі в місті. Щоб їх відповідно підготувати, Н. Гірняк використовував увесь свій вільний час. У 1924 р. ми підготували пластове свято в залі Міщанського Братства спільно з пластунами. Щоб гідно підготувати його програму, Є. Флисак їздила до Львова вивчати вправи під проводом О. Тисовського. Пластовим хором диригував учитель музики Пилип Басса. Ми влаштовували фестини у т. зв. Новому Городі, в парку, у підміському селі Гаї. Підготувалися ми в домі п-ва Мриців на Заруддю, бо сестри Мриць — Нуся, Ліля, Слава та Ірина — знали добре наших провідників. Тут нас завжди гостила їх мама, сердешна пані Христина Мриць. Нуся і Слава були моїми виховницями в Тернополі й мали на мое пластове виховання великий вплив. Мою першу плас-

тову пробу я складала як членка гуртка «Скала» в присутності Слави Мриц на однім пластовім святі в Галях, у парку серед чудової природи. Небуденні переживання коли мене йменували учасницею (Н. Гірняк), вручення пластової відзнаки (полковниця Галя Мороз) ще й досі свіжі, дорогі, зворушливі.

Склавши пробу, я була гуртковою «Скали». Незабутня в пам'яті залишилась перша наша нічна прогулянка до Гаїв з опікуном Н. Гірняком. Ми боялися нарікати на невігоди (холод, комарі!), бо наш опікун зразу називав нас «смаркулями», що люблять спати на перинах, що не знають приємности твердого пластового життя. Палала пластова ватра, іскрилися вогники на тлі чорного неба, а ми вслухувалися у мову нашого опікуна на те, щоб її ніколи не забути.

Під час літніх вакацій в 1926 році нас три пластунки з Тернополя — Галя Мороз, Орися Брикович і я — взяли участь у мандрівнім таборі в Карпатах. Наша збірка була в пластовій домівці в Косові. Ще й досі бачу чудову хатину — пластову домівку, що тонула у квітах мальв, чую шум річки Рибниці та гірських ялиць, спів дрогобицьких пластунок про гірників. Нашою опікункою була незабутня Марія Бачинська-Донцова. У Косові ми пізнали місцевих пластунок, як і д-ра Горбового.

Вирушили ми верхами Карпат до села Красноїлі, одного з найкращих сіл Гуцульщини. Дорога була прикра, ішов дощ, а ми не вміли ходити верхами гір. Першу ніч ми ночували в колибі, й дриготіли від зима. Зате другої ночі спали вже з вигодами у школі й на гостинному приходстві о. Вергуна.

Після дводенного відпочинку на приходстві, ми пішли до табору в Перехреснім. Життя в таборі було веселе і різноманітне. Був щодня прорух під проводом Уляни Сітницької, кожного вечора співали й слухали розповідей, сидючи довкола ватри. З табору ми ходили на прогулянки до озера Шибеного, до Буркута, на Довбушанку, до Криворівні, до Ясенова Горішнього. Коли прийшов час вирушати нам на третю Пластову Зустріч, нам було жаль покидати табір. Вирушили ми в мандрівку через Жаб'є-Ільці-Ступейку на Ворохту.

Пласт в Тернополі, гурток «Сналак».
(Третя зправа гурткова Лідія Столяр).

Кожного дня ми проходили приблизно сорок кілометрів та зближалися до нашої мети.

По дорозі ми минали села Ворохту, Дору, Татарів, Микуличин, Яремче, Ямну, містечко Делятин і місто Надвірну, бачили неописану красу гір, бачили печери Довбуша, водопад Прута, гору Крепу, руїни старого Манявського Скиту, на мурах якого знайшли багато підписів знайомих пластунів (-ок). Ночували у гостинних приходствах о. Порубальського, о. Мокрівського, о. Макаревича, у школах, почувалися ми тут як у рідних домах, зустрічали своїх приятелів, що відпочивали в горах.

Добилися ми нарешті до своєї мети — табору на Соколі. Учасники табору на Соколі вітали нас грімкими оплесками та вигуками, а ми того вечора були звільнені з таборових обов'язків.

Другого дня почалася Зустріч. Її відкривали верховний отаман Северин Левицький і сотник І. Чмола. Була Богослужба, обід, збірка, піднесення прапорів, церемоніял пластового обіту під шепіт Лімниці і предвічної казки старих ялиць. Ввечорі був попис пластунів і незабутня ватра. Три дні тривала Зустріч. З неї ми винесли палке завзяття до смерти бути у пластових рядах. Тяжко було прощатися, залишати наш любий Сокіл, дорогу опікунку п. М. Донцову та учасниць табору в Перехресному, бо всі ми були свідомі, що доля не зведе нас більше разом, що й сталося. Тернопільський Пласт брав також участь у Другій Пластовій Зустрічі, що відбулася на «Писанім Камені» біля Криворівні. Були там Нуся Мриць і Нуся Кузів.

До почесних обов'язків пластуництва належало дбати про впорядкування стрілецьких могил, зокрема перед Зеленими святами. На бажання д-ра Гірняка ніхто з нас не відмовлявся від такого обов'язку. Ми були горді, що всі могили УСС-ів були впорядковані, що цвіли на них червоні маки. Стрілецький цвинтар в Тернополі був один з найкращих. Пластуни опікувалися стрілецькими могилами. Польська поліція ворожодивилася на нашу працю. Комісар поліції Кудеревич часто турбував д-ра Н. Гірняка переслуханнями, але чим більше поліція мішалася до наших справ, з тим більшим завзяттям ми працювали. Посередині поміж могилами ми поставили високий дубовий хрест (11 м), на ньому вгорі була синя таблиця із золотим написом: «Спіть, хлопці, спіть...» Під час пацифікації той хрест поляки зрізали, а могили понищили. Але як утихла пацифікація, ми знову їх упорядкували.

Д-р Н. Гірняк був справжній учитель-педагог. Його лекції були завжди цікаві, життєві; своїм прикладом і словом він ставив характери молоді.

Поруч д-ра Н. Гірняка, коли мова про Пласт у Тернополі, не можна не згадати нашої курінної, Галі Мороз. Визначалась вона незвичайно гарними прикметами душі й старалася те саме зашепити і в нас. Плекала в нас почуття обов'язку, поведінку згідно із пластовими засадами, оправдань вона не любила. Наше

відношення до неї було шанобливе, сповнене любов'ю. Що ми були такі активні в Тернополі — це була заслуга д-ра Н. Гірняка та Галі Мороз.

Після матури в 1930 р. Галя виїхала до Відня на студії, і там померла на удар мозку. Про її ненадійну смерть писав у «Свободі» Сірій Лев: «Смерть її вкрила смутком на довгі роки всіх, хто знав її — енергійну, але при тому приязну і лагідну. Зокрема для всіх тих, що її добре знали, що високо цінили її прив'язання до Пласту. Ще живуть ті, що її знали. Варто зложити б її життєпис, варто навіть, щоб та молоденька пластунка стала патроном одного з дівочих куренів». Галя була вимоглива до дівчат, не любила жінок безрадних, уважала, що жінка мусить бути зарадна нарівні з мужчинами. Я певна, що рідко які вихованки Пласту з таким теплом згадують своїх виховниць, як ми згадуємо свою Галю Мороз.

З 32-го Куреня ім. Олени Пчілки в Тернополі вийшли такі визначні жінки-героїні: сестри Юськевич. Леся Береза, Геня Петерзіль, Оля Чемеринська, моя сестра Галя Столяр (замучена в Берліні в 1942 р., перейшовши перед тим відомий процес за большевиків у Львові т. зв. 59-ти. У цьому процесі була засуджена на смерть, Сталін помилював 10-літньою в'язницею; перебувала в тюрмі в Бердичеві). З нашого куреня вийшла героїчна Катря Зарицька, можливо — ще й інші, про долю яких не знаємо. Напевно і не одна з нас серед невигод скитання на чужині могла легко заломитися, якщо б не була загартованою духом і тілом у Пласті. Світ для нас не був «батьком», а доля «ненькою», ми несли відповідальність за родину, нераз у невідрадних обставинах боролися з трудами, щоб здобути кусок хліба. Могли видержувати труди, бо згадували своє таборування, стійку серед ночі, палкі слова провідників при ватрі...

Із відомих таборів наших пластунок був водний табір у Монастирку над Дністром (1930 р.), що його організували наші Євгенія Янківська, а в проводі табору були Галя Мороз і Марійка Руда Солонинка. «Дністранки» хотіли нарівні з пластунами бути доб-

рими гребцями-плавцями, керівниками різного роду човнів. Чи могли не загартувати нашого духа такі події, як Окружний З'їзд Пласту в Тернополі 1929 року, коли відбулося посвячення нашого курінного прапора в присутності Сірого Лева та багатьох гостей? З Бережан прибула пластова оркестра, під її звуки головними вулицями міста йшли лави пластунів з митратом Базюком на чолі до церкви. Похід робив незвичайне враження, дехто плакав із зворушення. Посвячення прапора відбулося на майдані «Сокола-Батька». В наслідку цього свята було звільнено нашого опікуна д-ра Н. Гірняка з праці; він повернувся до неї по двох роках після численних інтервенцій. Чи ж може залишитися без впливу на доросле життя виховна система такого пластового опікуна, яким був наш д-р Н. Гірняк? Ми, його учениці, якось мали щастя гостити свого учителя в Монреалі. Він далі називав нас по-давньому, навчав і підносив на дусі. В одному із своїх листів з 1954 року висловився: «Пам'ятай раз на все, що пластун ніколи не старіється, він тільки має багато літ, а душею він завжди молодий». Смерть д-ра Н. Гірняка* була для мене болючим ударом. Його цінні листи я ще й тепер часто перечитую. У них стільки порад, багато підйому і краси людини.

Пишучи спогади про Пласт в Тернополі, мені тяжко відтворили у пам'яті багато інших цікавих подій. Мабуть, будуть серед нас такі, що зможуть це доповнити. Згадуючи Тернопіль і час мого юнацького пластування, «щось стискає, дусить груди», за словами Івана Франка. Коли я покидала Тернопіль, дерева в місті були покриті білим інеєм, а моя душа тоді була ополита тяжкою журбою... Чи ж у підсвідомості моєї було вже передчуття, що прощаю свою Рідну Землю назавжди?..

* Помер 4 березня 1962 р. в Нью-Йорку.

РОДИНА КОЛЕССІВ

Присвячую моїй покійній теті д-р Анні
Олексишин-Чубатій, яка віддала нас на
станцію до п-ва Колессів.

Хтось колись писав: «Молодість — це різьбарка, що різьбить душу, а знам'я її — долото — вічнотривале».

На схилі літ, коли живете в пустій хаті по ненадійній втраті доброго товариша життя, проживання стає дуже непривітне, а тоді неначе на фільмовій стрічці приходять до вас, як непрошені гості, різні спогади з юних літ. Часто вони дуже вперті й щораз знов і знов приходять вам на думку.

Оце й сьогодні пишу про дуже далекі часи безтурботної молодости в нашому рідному Львові та з гімназійних часів.

Ми з покійною сестрою Галею мешкали в домі Філарета Колесси, при вул. Голуба ч. 7, на Личакові.

Родина професора складалася з його вродливої, товстенької дружини Марії, двох дочок — красуні, піаністки Дарки і дуже милої Соні та його сина Миколи, який у Празі студіював музикологію, і врядигоди приїздив додому, до Львова. Влітку ціла рідня Колессів виїздила спочатку до Зелем'янки, а опісля до Шешор біля Косова, чи Кут. Як приїздив Микола з Праги, приїздили гуцули з Шешор, а він їх возив по Львові. Дарка, коли була в Шешорах, любила ходити в гуцульському одязі.

Професора Колессу ми бачили лише при вечері, бо після навчання в гімназії він увесь час працював у своїй бібліотеці. Коли був з нами, любив тоді розказувати нам про свої молоді літа.

Філарет Колесса народився в Ходовичах, Стрий-

ського повіту, 17-го липня 1871 р. Гімназію закінчив в Стрию, а університетські студії у Відні. Батько його був парохом. Часто згадував свого брата Олександра, професора університету в Празі, який був батьком піаністки Люби і віолончелістки Христі. Цінив факт, що працював з Іваном Франком, Миколою Лисенком та Лесею Українкою. Для української етнографії видав своїм коштом «Народні пісні Лемківщини». Цю книжку подарував нам обом з гарною дедикацією, але в суматосі війни не тільки пропали книжки, але й пропала моя сестра Галя в Берліні. Для хору видав багато пісень; одними з кращих є: «Обжинки», «Гагілки», «Вулиця», «Якби мені, мамо, черевики...» Від лірників по всій Україні збирав думи, які в 1910 році вийшли збіркою «Мелодії українських народніх дум». Цю збірку він вислав Лесі Українці й вона йому відписала. «Може хочете, діти, то я вам покажу її листи» — казав, і ми не йшли, а бігли до його бібліотеки, як до «святая святих» і професор дрижачими руками тримав, читаючи нам листа:

«Вельмишановний Добродію.

Дякую Вам від себе й мого чоловіка за надіслану книжку Дум. Незвичайно втішило було мене читати, що велику працю викінчено й доведено до ладу Вашим високоосвіченим даром. Тепер справді можу сказати: „Наша пісня, наша дума, не вмере, не загине”. Честь Вам і дякую за Ваш труд. Л.»

Листа, як святість, сховав професор, а ми подякували й пішли до своїх занять.

У 1920 році вийшов другий том Дум з поясненнями й нотами та знімками лірників. Від 1939 р. професор викладав на університеті Івана Франка у Львові. Він рівнож написав «Народня пісенька і ритміка в поезіях Івана Франка», був членом Спілки письменників України. Великим його приятелем був професор М. Возняк, який завжди відвідував його.

В школі учні чомусь називали його «Печерка». Був невисокого росту, щуплий, завжди ходив з палочкою. Мав рідкісно сині очі й коли нам щось оповідав, завжди зі зворушенням дивився понад оточення. До

Зліва: Соня, пані Марія і Дарна Колесси.

своєї дружини ставився з великою пошаною, а вона до нього теж. Між ними ми не чули сварки. Кликав її все «Манусю», а вона його «Фільцю». Любив уживати слова «пане добродію» навіть як просив про щось дружину: «Манусю, ласкаво приший мені гудзик до плаща, бо я його, пане добродію, загублю»...

Домашні справи його зовсім не цікавили; всі зароблені гроші віддавав дружині й вона ними господарювала, а тому, що, може, їх не вистачало, пані Колесса завжди приймала «на станцію» дві учениці. Станція була дорога — 300 золотих у місяць за нас дві, а оплата в гімназії 100 зол., теж за нас дві. Якби не масток мами, ми не могли б ходити до гімназії, бо батько від парохіян одержував дуже мало грошей.

Приятелями панства Колессів були — наш директор гімназії Рідної Школи (чудова людина!) Омелян Терлецький зі своєю дружиною Євгенією, яка мала закінчену університетську освіту. На жаль, цих добрих людей стрінуло велике горе. На п'ятнадцятому році її життя втратили одну доню Дарцю, приятельку моєї сестри Галі. Після того ми часто їх відвідували. Згодом помер і наш директор і його дружина.

Вони всі троє спочивають на Личаківському цвинтарі.

Згадуючи пані Колессу, знаю, що вона походила з польської родини, але була українською патріоткою. Під час Листопадового зриву вона несла поміч нашим воякам у Народньому Домі й тоді була ранена польським вояком. Була веселої вдачі. Часом ходила відвідувати свою стареньку маму й сестру. Ми були на похороні її матері.

Залюбки ходила з нами на забави й балі, сиділа аж до «білої коломийки»; любила дивитися, як ми бавимось.

Дуже дбала, щоб у кожній з нас була добра зачіска, а як треба було щось поправити, то дуже дискретно казала: «Австралія», а ми вже знали чому. Коли все було добре, то казала «Америка» й сідала на своє місце. Хворіла вона важко на біль голови перед тим, як ми в них замешкали й лікарі зі Львова вислали її до Відня, де її вилікували з менінгіту.

Як довго вони жили — не знаю, а знаю лише, що професор Колесса помер 4 березня 1947 року.

Рідня Колессів проживала якийсь час у Відні, тільки не знаю точно коли, може в часі Першої світової війни.

Дивно було нам, що в нас прийнявся був звичай вітати старших пань словами: «цілую ручки». Цього привіту ніколи не вживали Дарка і Соня, вітаючись з приятельками своєї мами — пані Гординською, дружиною професора чи іншими панями. В їхньому домі часто бував проф. Студинський, але він зразу йшов через вітальню до бібліотеки проф. Колесси. Ця їхня вітальня запам'яталася мені, бо вона була й нашою вітальнею. На стінах вітальні у дорогих рамах висіли портрети визначних музик, обстановка була дуже акуратна: велике дзеркало й модерний столик, як водиться тепер тут, в Канаді.

Приємні були неділі, коли сходилися цікаві люди: проф. Москвичів, скрипаль п. Хиляк, п. Андрій Сербин, а також багато інших, яких прізвищ я не можу собі пригадати. Пригадую тільки, що одного дня, переїжджаючи через Львів, зупинився в них Кли-

**Зліва: Соня і Дарна Колесси, їх нузен, Лідія Столяр,
Микола Колесса і Галя Столяр.**

ментій Квітка, чоловік Лесі Українки — етнограф і музикознавець, який написав нариси про Філарета Колессу. Десять років по смерті Лесі він теж важко хворів. Маючи 66 років, він удруге одружився, але з цього одруження не був вдоволений. Він, крім музики, студіював право. Це була небуденна людина. Він подорожував по світі й видав багато творів з ділянки етнографії. Ми дуже раді були його пізнати. Він подарував мені свою книжку про етнографію, але точного заголовка не пам'ятаю, та й книжки не маю; остала в домі батьків мого покійного чоловіка, яких большевики вивезли на Сибір, а що сталося з їх хатою — не знаю.

Частим гостем в домі Колессів був поет Василь Бобинський, гарний мужчина і дуже культурний. Знав

чимало чужих мов — німецьку, французьку, англійську, російську і польську. Працював над перекладами з Вольтера, Гайне, Гюго та інших. На жаль, він був комуніст, і його мрією було виїхати за Збруч «будувати» там Україну. І справді, в 1930 році він виїхав до Харкова. Перед від'їздом казав, що вже скоро на львівській ратуші замає советський червоний прапор. Але ця його мрія здійснилася аж по його смерті, бо большевики, мимо його червоних переконань, зліквідували його як агента чужоземної розвідки в 1938 р. Він тоді мав усього 46 років життя. Пригадую, що перед його від'їздом зі Львова, всі в домі Колесси просили його, щоб він не їхав під Совети, але годі було його переконати.

Також в панства Колессів частим гостем була студентка Стефа Цимбаліста.

Згадуючи Дарку і Соню, можу сказати, що обидва були паннами з чудовим характером — не горді, як деякі львів'янки. Дарка, не зважаючи на її красу, не мала щастя в любові. Була заручена із старшим від неї паном М., але він у Зелем'янці нароби довгів і виїхав до Америки. Товаришувала з гарним студентом медицини, який ходив по Львові гордий, як пава; походив зі знаної львівської родини. Але мусів кудись виїхати, бо дуже часто, бавлячись у поета, писав до неї любовні листи, а потім замовк. Потім ми довідалися, що він одружився у Львові з дочкою одного священика. Дарка це дуже переживала, але ми розрадили її й вона всі його листи спалила. За кілька років Дарка одружилась із вдівцем, дуже поважним професором, чи не історії; мали дві доні. Це був брат покойного професора музики Осипа Залеського. По його смерті Дарка залишилась у Зборові й живе там досі, як учителька музики.

Доля Соні мені невідома. Знаю, що у Кракові закінчила студії фізкультури й одружилась з інженером Пасічинським. Виїхала з хором Котка на Україну, але чи повернулася — не знаю.

Микола Колесса після студій у Празі, в 1930 році повернувся до Львова і диригував хором в Музично-

му Інституті ім. Лисенка. Одружився із донькою священника — мосю знайомою, скромною блондинкою, Надією Кливак. Мають три доні, всі з закінченою музичною освітою. Від 1944 р. Микола є ректором Консерваторії у Львові. Виступав з хорами по містах України й у Москві, де в 1966 р. одержав орден Леніна. Він завжди одягався інакше, як молодь Львова. Любив ходити по місті в капцях на босу ногу, а замість краватки зв'язував сорочку червоною стяжкою. Співав якусь коломийку, а мене вчив гри на фортепіані.

Микола Колесса має багато своїх оригінальних музичних творів, зокрема багато праці вклав він в українську музику.

Пишучи про родину Колессів, я їх усіх мило згадую. У цій висококультурній родині я мала змогу багато навчитися та пізнати деяких визначних людей.

Варт ще згадати, з яким захопленням розказував нам професор Філарет Колесса про своїх музичальних братаниць: «Якби не я, — не знаю, чи Люба була б піаністкою. Я подарував їй на уродини малий фортепіян й вона дуже полюбила його; маючи 4½ року життя почала вчитися гри на фортепіані. а тепер вона — славна піаністка на цілу Європу, а Христа — славна віольончелістка». Я мала щастя бути на концерті Люби у Львові. Заля Лисенка ледве вмещувала людей. Коли вона вийшла на сцену, заля втихала, а вона скромна, в чорній сукні, кланялася. сідала за фортепіян і грала твори Шопена, яких я опісля ніде в такому виконанні не чула. Родина Колессів — це була рідня самих музик.

Хай цей мій спогад буде квіткою на могилу Марії й Філарета Колессів на Личакові у Львові.

І В ТОЙ ТЯЖКИЙ ЧАС МИ ВЧИЛИ...

Німецька окупація застала мене в селі Довжанка біля Тернополя, де я учителювала. Школа була стара, але класи були просторі. Я мешкала теж у школі, в одній величезній кімнаті з трьома вікнами, зверненими до півночі. Директором школи був Теофіль Декор, одружений з учителькою зі Львова. Наші відносини були приятні, і як прийшла на світ їх донька, мене запросили за куму. На жаль, досі я не змогла відпитати ні їх, ні моєї похресниці Дарії.

Навчання в школі було приємне, діти відносилися до мене дуже гарно, вчилися, і з їхніми батьками я теж не мала клопоту. Село Довжанка було заможне й тягнулося горбками. Парохом в селі був товариш мого батька з теології, о. Володимир Гірка. В нього була невилікувально хвора на нерви дружина; цілими днями сиділа на кріслі і з нього давала розпорядки дівчатам, які працювали на приходстві. Школа була напроти приходства, і я часто бувала в домі отця Гірки; хвора дружина пароха мене щиро запрошувала, а то й посилала за мною, щоб прийти. Я дуже співчувала їй у хворобі й, не зважаючи на різницю наших літ, ми щиро заприятнилися. Панство Гірки мали дві доні: Влодку й Галю, теж одружені зі священниками.

Постійне життя в Довжанці було для мене молоді дуже нудне й невігідне. Зі мною були мої малі діти, Ігор і Ляриса, а чоловік жив у Тернополі, при вул. Руській, і мав паперову крамницю. З Довжанки до Тернополя було 10 км. Я часто залишала своїх дітей з незабутньою сусідкою Калушкою й пішки йшла до Тернополя, носила чоловікові харчі, яких у Тернополі за німецької влади важко було дістати, бо хоч все було, то всюди видніли написи «Нур фюр Дойче».

Таке життя було важке і коли я почула на учительській конференції, що в Тернополі є місце для учительки, я внесла до інспекторату прохання про ту працю. На це вільне місце було аж 45 прохань; я була наймолодша з учительок, але чого не зробить протекція! Одне слово про мене у шкільного інспектора, приятеля мого вуйка д-ра Чубатого, і я дістала працю в Тернополі. Ця подія була широко обговорювана на учительських зборах.

З Довжанки я виїхала з гарним спогадом про свою працю у школі. Попрошала я там отця В. Гірку з дружиною та мою сердечну товаришку Марійку Мельник-Пальчук, дочку найбагатшого та свідомого господаря Довжанки, в домі яких я не раз спиналася після навчання у школі. Їх зять, Роман Швець, що не скінчив середньої освіти, одружився і подарив зі своїм тестем та був вїтом Довжанки. Я і Роман Швець були кумами в панства Дякових.

В Тернополі я почала працювати в т. зв. «Гаузгальтунг унд Гандверк Шуле», тобто, школа господарки і робіт, директоркою якої була відома діячка Тернополя пані Антоніна Кордубова. Людина добра, тихої вдачі, працювала, дружина колишнього мого професора Степана, який помер у молодому віці. Мешкала вона у своєму домі при вулиці Зеленій, тримала гімназійних учнів «на станції» й так матеріально собі допомагала. Ми всі, учительки в цій школі, були ще дуже молоді. Старша від мене була учителька Марія Давидович, яка вернулась з Польщі з чоловіком, колишнім старшиною Січових Стрільців. Вона була уродженка Тернополя, вчила у школі не тільки предмети, але й мала нагляд над куховаркою, була дуже енергійна й насправді вона вела цілу школу. Ми боялися її більш, як директорки, але ми мали до неї резpekt. Ученицями школи були молоді дівчата, які закінчили сім народніх клас. Школа містилася при головній вулиці Міцкевича, будинок і класи були дуже гарні.

Пам'ятаю, що в тій школі вчила разом зі мною Ірина Ракуш, дружина власника залізної крамниці. Тепер вони живуть у Маямі, мають готель «Ля Саль», знані там з чоловіком, як громадські діячі. Теж пам'ятаю

Дарію Боднар-Німитр, дружину нашого культурного й доброго інспектора, заслуженого й незабутнього громадського діяча в Тернополі й Австралії, де й помер в Овкбурні. Вчила ще у школі Надя Топольницька-Юрчинська, яка живе в Америці та панна Приймак, учителька ручних робіт. Інших учительок вже не пригадую. Всі ми однак жили дружньо, відвідували себе в неділі і т. д.

Пані Давидович була в нашій школі зокрема не-сбхідна і хоч мала трохи диктаторську вдачу, школа в тих важких часах без неї не могла б була існувати. Вона добре знала німецьку мову, була зарадна та відважна й коли для школи потрібні були харчі, які так важко було дістати, ходила по різних німецьких установах та здобувала дозвіл на відповідні приділи. Вміла теж здобути для нас, учительок, децьо з продуктів, як от 10 літрів відтовщеного молока денно, чи 1 кг дріжджів тижнево, раз навіть дістали на приділ бочівку пива і купон матеріялу на суконку. Ми ті всі речі перепродували чи міняли по селах на інші продукти.

З будинку ТСЛЬ (Товажиство Школи Людовей), де ми дотепер вчили, німці нас скоро викинули й ми опинилися в невідповідному приміщенні при вулиці Баловій, але навчання відбувалося правильно й участь дівчат була дуже добра. Я вела ще й секретарство школи та крім головного поділу годин для всіх учительок, записувала оплати і відносила до банку гроші. Час до часу я мусіла написати письмовий звіт для інспектора Німцева й для шкільного німецького уряду, на чолі якого був середнього віку німець Презбер; я постійно мала вражіння, що він мало визнавався у шкільництві. Любив точні звіти, які треба було йому дуже дбайливо писати і то трьома кольорами — червоним, синім і зеленим. Правда, тоді вони справді дуже гарно та ділово виглядали.

В нашій школі була теж кухарка, наша середнього віку жінка. Варила вона під доглядом пані Давидович, яка м. ін. пекла знамениті медянички, посипала їх різнокольоровим цукровим мачком, вгорі чіпляла наліпку св. Миколая, і німці такі «миколайки» перед Різдом не купували, а просто розхапували.

Пані Давидович живе сьогодні з родиною в Монтреалі, це заслужена й амбітна діячка ОУК, тепер веде провід в Золотому Тризубі, тобто працює зі старшими пенсіонерами, і така захоплена своєю працею, що при кожній нагоді, коли забирає слово не забуде про той Золотий Тризуб дещо сказати. Допишує теж до місцевого Бюлетену К. У. Канади.

Вертаюся ще думками до Тернополя. Зближався фронт, зі сходу котилася навала большевиків і ми розв'язали нашу школу, бо хто тільки міг — виїздив на захід, у незнаний світ, далеко від Рідної Землі. Ми з чоловіком опинилися в о. Івана Кота в Лупкові, через який проходило чимало емігрантів, серед них теж сл. п. Василь Софронів-Левицький і багато інших. Приходство в Лупкові було притулком для всіх. Я дуже плакала, як ми покидали Лупків, останній клептик Рідної Землі, бо наче відчувала, що на Рідну Землю вже більш не вернуся.

ХМЕЛІВКА

Присвячую моїй одинокій живій сестрі
Марійці, народженій у Хмелівці.

Коли думками лину в далеку, на Рідних Землях, Теревовельщину, — то перед моїми очима виринає степове село Хмелівка, що лежить на шляху між Струсовом і Бучачем.

Малою дівчинкою виростала я на широкому теревовельському степу Панталиха, а степовий вітер колисав не тільки степові трави, квіти й збіжжя, але нерозколював мене до сну в садку, навіваючи чудові мрії...

Мій батько, о. Теодор, двічі душпастирював у Хмелівці: вперше — як сотрудник о. Реваковича, від 1913 до 1914, а вдруге — мій батько був там парохом від 1918 до 1931 року. За першого побуту мої батьки мешкали тоді у дворі мого дідуся, о. Михайла Олексинина, що був власником фільварку в Хмелівці.

Батько був сином сокальської землі, народився в 1885 р. в селі Жужелі. Він вийшов з того села ще тоді, як золоті кучері обвивали його голову, як радістю молодих літ блистіли його добрі очі. Вже в часі богословських студій він вирізнявся, як один з кращих співаків богословського хору, їздив з митрополитом Кир Андрієм Шептицьким, як діякон, на різні торжества, як посвячування церков, місії, відпусти, празники. Високого росту, поставний, лагідної вдачі, залюбки займався зелярством, тобто лікуванням зелями. Зелярства навчився від свого батька, що дожив до 99 літ!

Мати — Ольга, донька о. Михайла Олексинина, походила із Суховолі біля Бродів. Висока, веселої вдачі, любила музику; моя мати була ученицею піяна Вл-

щої фортепіянової школи Музичного Інституту ім. Лисенка у Львові. Виховавшись у Львові, любила рух міста, тому важко було їй привикнути до життя в степовім селі, далеко від міста.

Хмелівчани любили свого молодого «єгомосьця» і молоду «їмосьць», як у нас звали священика та його дружину. Батько жив життям своїх парафіян, тому завжди на приходство сходилися вечорами багато поважних господарів на розмови й поради, як це гарно описав Б. Лепкий. Коли почали будову читальні й кооперативи — батько увесь вільний час перебував на будові. До парафії Хмелівка належали ще: Брикуля Стара й Нова, і т. зв. Хатки. Батько не тільки працював у всіх цих присілках як священик і учитель релігії в школах, але й був постійним проповідником відпустової місцевости Зарваниця. За ту проповідницьку працю в Зарваниці наділено батька крилошанськими відзнаками, одначе він ніколи не носив їх, бо був з природи дуже скромний.

Приходство було нове, побудоване за пароха отця Реваковича, який там і помер. Складалося воно з п'яти кімнат, просторої кухні та з двох спіжарок. Старе приходство ми ще застали. Його розібрали й на тому місці мати розплянувала дуже гарний квітник. Біля приходства був невеликий сад з яблунями й горіхами.

Стара, дерев'яна церква стояла ще з 1740 року. Були в ній старі мальовила на полотні, що їх тодішній ректор Духовної Семінарії у Львові, о. д-р Йосиф Сліпий забрав до Церковного Музею у Львові.

Я приїхала до Хмелівки маючи шість літ, а відїхала звідсіль маючи вісімнадцять літ. Сестра Галя була від мене чотири і пів року молодша, а Марійка ...

Клімат у Хмелівці був гострий, континентальний, віяли сильні вітри. Літом ті вітри несли з собою куряви порошу з пільних доріг, а зимою були великі заметілі й гострі морози. Моя мати часто занепадала на здоров'ю, бо не могла привикнути до цього степового клімату.

Біля нашого городу був старий цвинтар, а подальше — новий. На мою матір сусідство цвинтаря мало поганий вплив, це її пригноблювало... Щоб не думати

Батьки Лідії Лугової — Ольга і о. Теодор Столяр.

На другому пляні — тета Марія Олексинин-Попель,
вчителька гімназії в Золочеві, і вуйко, д-р Ярослав Олек-
синшин, австрійський офіцер, за Української Держави —
комендант міста Бродів.

тільки про «глухе село» і... цвинтар, мати знаходила собі завжди якесь корисне заняття. До матері часто заходили господині за порадами, лікарськими й куховарськими. Моя мати рівнож не раз лікувала дітей на підставі підручника д-ра Дрималика, а для жінок дівала різні поради з книжки д-ра Доліньського «Гігієна жінки». Дуже часто мати ходила в село, доглядати хворих дітей. У нас була домашня аптечка, в якій була вата, перев'язки, йодина, карболь, і різні ліки, головню проти простуди. Пізніше така аптечка була в нашій кооперативі, яку придбано завдяки моему батькові. В нашому селі, як і в інших селах в тому часі була велика смертність жінок при породах. Мати радила спроваджувати іспитованих повитух, і дійсно згодом такі фахові повитухи приїздили з Бурканова й Вишнівчика. Зимом діти мерли найбільше від простуди. Мати вчила жінок класти «баньки» проти «кольок».

Батько лікував зелами. Лишай й боляки лікував соком з верби; спалював галузки верби, клав їх на якусь сталь, а прутики молодої верби пускали сік, що ним батько лікував всякі рани. Проти пухлятини ніг радив жінкам варити корінь з лопуха і в тому виварі купати ноги. Жовтий цвіт дівини помагав проти бородавок, тому його виваром треба було натирати ті місця, де були бородавки. Батько збирав подорожник і сушив на чай для чоловіків проти недуги простати, що її дістають чоловіки у старшому віці. Мій батько написав цілу книжку про лікування зелами, і її має видати моя сестра, д-р Марія Митрович у Парижі.

Довгими зимовими вечорами сходилися на приходство, до кухні, господині, щоб прясти, або скубати пір'я. Мати любила цей наш давній звичай, бо тоді була добра нагода поділитися своїм знанням і досвідом із сільськими жінками. Це була і для нас, дітей, не абияка розривка. Я і сестра Галя мали теж свої малі кужелі; ми пряли і слухали народніх пісень із Поділля, повних якогось нерозгаданого чару. Ми хвилювалися, що не вміли так гарно і скоро прясти, як господині, і ми жалілися, що нам дають прясти нитки на... мішки. Як жінки пряли, то мати завжди щось цікавого їм

розказувала, або читала вірші з «Кобзаря» чи інші твори.

Тоді ми обоє, малі дівчинки, мусіли сидіти дуже тихо і слухати, хоч не завжди все розуміли. Господині розповідали про різні «страхи», про «блуд», що чіпався зимою, про жидів, розбійників, злодіїв, конокрадів, про «жар-птицю» і царівну на скляній горі.

Під час таких зимових вечорів заходили до кухні й господарі в різних справах до батька. Як котрий зайшов, то жінки так його поприбирали, жартом, що він потім ішов селом, цілий обтиканий і замаєний пір'ям. Велику радість з того мали молодиці, що їм удався такий жарт.

Ті довгі зимові вечори з сільськими господинями, піснями, оповіданнями, розповідями та читанням творів Шевченка і поясненнями моєї матері залишилися в моїй пам'яті на ціле життя, як гарний сон з рідного степового села...

Вліті працювало в нас чимало робітників, бо було багато поля. Як вечором, по заході сонця вертали вони з піснями з поля, то мати чекала на них і гостила їх обильною вечерою. А після вечері молодь співала чудові подільські пісні, але я тоді була ще мала й не вміла їх записати. Я запам'ятала одну давню пісню з сільського побуту такого змісту:

«Пропив вівці на горівці,
А коники на меду,
А сам іде до домоньку
Тай б'є жінку молоду...
Ой, ти мужу, ти мій мужу,
Тіла мого не карай,
Бо ти лищу дрібні діти,
Сама піду за Дунай»...

Цю пісню вважали невідповідною для дітей. Коли я її малою співала, то моя няня Гумницька казала: «Лідусю, не співай теї!» Тому я собі її запам'ятала, бо не могла зрозуміти, чому мені не вільно її співати?

Осіньню відбувалися в нас великі толоки для молоді. Сходилися дівчата й хлопці, обирали і плели у

вінці кукурудзу, а потім завішували ті вінці попід стріхи. Як уже добре висухла, то її теребили, але вже пізніше, зимою. Після скінченої праці мати завжди гостила їх, а потім на подвір'ю, біля хати, відбувалися «музики». На прийнятті мусіло бути м'ясо, бо — «пирого маю дома» — як казали наші парафіяни. Музики були «троїсті»: скрипка, трубка і бубон. Танцювали найбільше коломийку, польку, трамбулянку, вальс та інші. Я дуже раділа, як і мене малу якась дівчина попросила в танець.

З пісень, що їх співали дівчата й хлопці на толоках у Хмелівці, я запам'ятала оцю:

Все спить, дрімає, місяць сіє,
Вітер чарівно лиш повіє,
А серце в'яне, серце конає —
І біль стискає і розриває...

Я залюбився в тебе, дівчино,
Тобі байдужа моя любов,
А серце в'яне, серце конає,
Виходь, дівчино, слово промов!

Промов хоч слово, одно, миленьке,
Дай мені жити, ох, молю: дай!
Коли не хочеш мене любити.
Тоді, дівчино, навик прощай!

Прощай, дівчино, прощай єдина,
Козак поглянув ще раз у даль,
Витягнув меч свій,

пробив грудь свою.
Тепер, дівчино, на вік прощай!

Коли надходила неділя або свято — ми дуже часто їздили до недалекої Зарваниці, де відбувалися відпусти, що тривали від св. Юрія аж до св. Покрови. Про Зарваницю згадує наш побожний поет, що провів своє дитинство в Кобиволоках, д-р Василь Щурат, такими теплими словами:

«На мирнім, затишнім Поділля
Село, як дружка на весілля,
Красується розкішним станом,
Приодяглось дрімучим ланом,

Неначе стрічкою яркою —
Підперезалося рікою,
А сонцем, гаєм, над ручаєм
Головку вбрало, як розмаєм.
Під гаєм зкраю є капличка —
І чудотворная криничка»...

На мене, малу, якусь дивну, просто містичну силу мала саме ця капличка в Зарваницькому лісі, і той дубовий ліс довкруги, що шумів незрозумілою мовою... А біля каплички — безліч чудових лісових квітів на поляні, та плесо поблизької ріки Стрипи, що тихо несе свої води до Дністра, а з ним до Чорного моря... Коли мої батьки відпочивали на приходстві, де був тоді парохом о. Василь Мельник, я бігла завжди з мою меншою сестрою, Галусею, під капличку. Вона завжди любила там довго молитися перед іконою Пречистої, та, на жаль, не вимолила собі кращої долі, бо загинула мученичою смертю з рук ката Вірзінга в Берліні.

Коли я вперше прибула до Зарваниці — то велике враження викликав у мене чудотворний образ Матері Божої, увесь у золоті й сріблі. В церкві грали органи, як у ніодній нашій церкві.

Звичай у Хмелівці були різноманітні й цікаві, на жаль, я їх не записала точніше, тільки пам'ятаю деякі фрагменти. Перед Різдом молоді хлопці приготувалися до своїх виступів «з Іродом». Справляли відповідні одяги, вивчали свої ролі. Школярі ходили також «з козою», чи як казали — «з козом». Головну ролю грав тут жид, обов'язково з випханим горбом і дивовижними «пейсами». Діти ходили обмотані у скруті соломи, за т. зв. ведмедя. На Свят-Вечір не вбирали ялинок в сільських хатах, тільки діти ходили колядувати; щобиш третього дня свят ходили колядувати на церкву старші церковні брати й сестриці.

Перед Великоднем білили хати, витинали форми квітів з білого паперу й малювали їх різними фарбами, щоб мати чим прикрасити хату. У Великодню Суботу не спали; старші сиділи при Божому Гробі, а хлопці палили вогонь і перескакували через нього.

Паски святили на цвинтарі, навколо церкви, після Великодньої відправи. Три дні свят дзвонили дзвони, а дівчата виводили гаївок.

На «теплого» Івана маїли стріхи лопухами, до Спаса не їли овочів.

Весілля тривало три дні.

Найперше молода з дружками ходила по селі та запрошувала на весілля. Тричі кланялася низько та цілувала всіх домашніх. Як молода була гарна, то хлопці чимдуж поспішали з поля, щоб тільки їх поцілувала молода... День перед весіллям відбувався дівич вечір, всі по черзі плели вінок з мірту; кожна дівчина додавала по галузці. Готовий вінець клали на тарілку з водою, щоб не зів'яв мірт. При тому співали давніх пісень про вінок з мірту. Рано, перед шлюбом, мати розплітала доньці косу, клала вінок на голову і прибирала білим вельоном. Потім батьки молодої благословили молоду, а свахи співали:

«Благослови Боже, і отець і мати,

Свое дитятонько до шлюбу виправляти!»

Після благословення святим образом, свахи співали:

«Бувайте здорові високі пороги

Куди походжали мої білі ноги.

Бувайте здорові, тай не забувайте,

Що хвиля-година — мене споминайте.

Мене споминайте добрими словами,

Що була дівчина — добра межі вами!..»

Молодий приходив до молодої з дружбами, кланявся батькам молодої, і просив благословення. Після того музики заграли й починався весільний похід. На переді походу йшов молодий з дружбами, за ним молода з дружками, потім батьки молодих, свахи й гості. Свахи співали дорогою:

До шлюбоньку йдемо,

Молоду ведемо,

Молода, як ягода,

Червона, як калина,

Солодка, як малина...

Під час шлюбу музиканти приходили до нашої кухні й чекали на молодих. А як молоді верталися по

шлюбі з церкви, приходили просити благословення до своєї матері, тобто до своєї «їмосьті». Після благословення музики грали вальса, а молода пара, дружби й дружки танцювали. А я зі своєю сестрою Галею біля кухонного запічка теж танцювали... Дуже рідко коли молоді не заходили до нас по шлюбі по благословенство, хіба з присілків, як напр., Брикуля Нова.

Після шлюбу молодий ішов з молодою разом, староста ніс коровай на голові, свахи співали давню пісню, що моїй мамі не подобалася:

Дякуем попонькови,
Як рідному батенькови,
Що нам шлюб дав,
Дорого не взяв,
Півтора золотого
Від пана молодого...

Як вели молоду до свекрухи, то перед домом молодого свахи співали:

Відчиняй мати ліску,
Ведемо ти невістку,
До хати попрятницю,
До комори розфійницю...

Після весілля відбувалися «пересувини», тобто перевозили речі молодої до хати молодого, але бувало, що молодий приставав до молодої. Після «пересувин» було гучне прийняття, а потім «музики» до пізньої ночі. Бувало, що на музики приходили непрошені гості, які стояли за порогом, тому називали їх «запорожцями». Коли вони пхалися до хати танцювати, то часто починалася бійка, що кінчалася нераз аж у суді... В селі був один випадок, що від побоїв по голові помер один такий «запорожець»...

Моїм першим учителем був старший віком управитель школи Василь Вільчинський, вдовець, одружений удруге з молодою гуцулкою-Марусею. Він мав від першої дружини двоє дітей: доньку Стефу й сину Льонгіна, що помер на 14-ому році життя на запа-

лення легенів. Я вчилася в нього приватно, а молодша сестра Галя їздила до школи на другому кінці села, де вчила вчителька Гумницька. Осінню, як розкисло болото, наш свояк возив Галю конем до школи. У Брикулі Новій був управителем школи поважний пан, Скорупський, батько поета Володимира Скорупського, що живе в Торонті. У Брикулі Старій управителем школи був пан Драган, одружений з полькою.

Нашим «реєнтом»-дяком був свідомий і очитаний Денис (Діонізій) Курилів, що закінчив дяківську школу. Ми всі дуже любили й шанували нашого «реєнта», що був для нас завжди добрий. Він вивчив свого найстаршого сина, Степана, на вчителя, виховав його на патріота-громадянина, що був душею читальні «Просвіта», провадив хор і аматорський гурток. З доходів від аматорських вистав закуплено велику площу посередині села, де пізніше побудовано величавий поверховий будинок. Але польська поліція так переслідувала Степана Курилова, що й примусило його виїхати до Канади. Пізніше він переїхав до Америки, де осів у містечку Інкстер біля Дітройту. Після смерти мого дідуся, о. Михайла Олексичина, коли мої батьки переїхали до Суховолі біля Бродів, наш старенький «реєнт» не раз нас відвідував.

В Хмелівці жив рідний стрийко моєї мами, Теодор, який дуже любив мою маму й щодня бував у нас гостем. Його син, Іван, як прийшов з війська, то мій батько підготовив його, як екстерніста, до іспиту до 6-кляси гімназії. Він з дуже добрим вислідом здав іспит до 7-мої гімназійної кляси, а після матури, з відзначенням закінчив у Львові філософію. Спеціалізувався в археології. Викладав цей предмет на університеті в Мюнхені, опісля в Америці, в Бостоні. Видав чимало своїх праць. Доживає проф. Іван Олексичин на пенсії в Філядельфії. Він коли ще був вдома, багато причинився в Хмелівці до свідомости місцевої молоді, працюючи з ними в читальні «Просвіти».

Мій батько заплянував будову нової церкви, і за його старанням закуплено камінь на цю будову, але вже не міг церкви побудувати.

Село Хмелівка було багате, хати чисті, просторі. З одної сторони були мешкальні кімнати, а з другої сторони сіней була світлиця, де приймали гостей. Перед кожною хатою був квітник, де дівчата садили різні квіти, головно рожі, мальви, настурції, чорнобривці, жовтий крокіс, жовті купчики, братки, півонії, косатень, барвінок, незабудьки, айстри, стокротки, гвоздики. Окремо садили — здовж плота — соняшники. Господарі сіяли найбільше пшениці, багато гречки, бо було багато пасік у садках, або в степу. Господині дуже старанно працювали на своїх городах, вирощували різну городину, що росла дуже буйно на подільському чорноземі. Моя мати садила багато помідорів і каляфйорів, а за її прикладом почали садити їх і хмелівські господині.

В селі ткали полотно і з нього шили сорочки та полотноні одяги на літо. Чоловіки й жінки носили зимою кожухи, що їх купували на ярмарках у Теремовлі й Бучачі. Господарі самі виплітали капелюхи з соломи з широкими крисами (крисані), а зимою носили баранкові шапки. Господині ходили до церкви в чорних хустках з вовни, званих «шальоновими», біля дому ходили в тонких, білих хустках. Дівчата носили тонкі квітисті хустки, а літом ходили до церкви навіть і без хусток, з заплетеними косами у кружок на голові, або спущеними на плечах, чи на грудях, із стяжками «биндами».

Парафіяни Хмелівки прощали моїх батьків при від'їзді до Суховолі в 1931 році з наравду щирим серцем і великим жалем. Всі парафіяни зійшлися на подвір'ї приходства і плакали всі разом, як на похоронах... Це був останній виїзд моєї матері з Хмелівки, а батько ще нераз приїздив до цього села — на посвячення нового читальняного будинку чи на інші торжества.

Наші дитячі літа у Хмелівці були наравду щасливі й веселі, бо виростали ми серед рідного, доброго оточення — наших рідних парафіян, під опікою незабутніх батьків. Покійна наша мати завжди старалася зацепити своїм дітям українську душу, і ця ма-

теринська наука й любов була і є нашою вірною провідницею через ціле наше життя. Тому в нашій душі житиме вічно вдячна згадка про ті незабутні часи, як ми безтурботно проживали між нашими добрими людьми у степовому селі Хмелівка.

А скільки незабутніх спогадів в'яжеться з княжою Теремовлею, з відпустами на св. Івана, з фестивалями на Замку, з забавами в читальні «Просвіти» чи в гостинному домі о. декана Степана Мохнацького та пані добродійки Наталії Мохнацької...

Ті незабутні спомини відживають при кожній нагоді по стільки літах, і завжди самі сльози котяться по обличчі, і немов шлють привіт з далекої чужини на рідні землі, де ми провели наше щасливе дитинство й радісну молодість.

МОГИЛЬНИЦЯ

Присвячую сл. п. Отцю І. Яворському

Одно з найстарших сіл в Теробовельському повіті є село Могильниця, що віддалене від містечка Теробовлі на 16 кілометрів.

Назва села походить від великих могил на північ від села (так подає п. Іван Хома у своїх спогадах про Могильницю в книзі «Теробовельська Земля»). До Могильниці Нової належала Могильниця Стара, Журава Долина, Кремінки та присілки Кульчики й Гайдайка.

Село було багате, чисте. Завдяки тому, що в селі були каменоломи червоного каменю, господарі викладали таким каменем хідники біля хат та огорожували ним свої загороди, а за загородами господині плекали різного роду квіти й соняшники.

Могильниця тягнулася над річкою Гнила Рудка, яка впадала до ріки Серету.

Хати були побудовані над яром річки або на узбіччях. Як хто почав їхати з Романівки — сусіднього села — то здавалося, що немає кінця Могильниці, бо вона тягнулася аж до каменоломів за селом, в напрямку містечка Будзанова, яких 10 км. Могильниця Нова й Могильниця Стара мали приблизно 4,000 душ населення.

Гостинний дім

Мої спогади в'яжуться не так зі самим селом Могильниця, як з родиною і гостинним домом покійного тепер о. Івана Яворського. Отець Яворський був уродженцем Могильниці, а її парохом став в 1921 р. і був ним впродовж сорок років. Він був одружений із донькою священика Савчинського, ранішого пароха

Могильниці, якої сестра була матір'ю славної співачки Соломії Крушельницької. На жаль, вона в дуже молодому віці померла, залишивши йому дві доні — Марту і Марійку, якими о. Яворський дуже старанно опікувався, щоб вони не відчували свого сирітства. Мій батько — о. Теодор Столяр був парохом великого сусіднього села Хмелівки, віддаленого від Могильниці на кілька кілометрів. Мій батько жив у великій приязні з о. Яворським, помагав теж часто йому в парохії під час великодньої сповіди чи празників. З моїми батьками я часто їздила малою дівчинкою до Могильниці, і потім за юних літ, як мої батьки виїхали з Хмелівки. Заприятнилася я з донями отця Яворського, які під час шкільного року вчилися в Перемишлі. Приходство в Могильниці було старе, але з просторими кімнатами; воно було серед розлогого саду й неначе загороджене високими тополями, тому мало свій питомий чар. Перед хатою були квітники з різnorodними квітами, які плекали доні о. Яворського. В саді були старі дивовижні яблінки, на які ми сідали, як на які лавочки. Отець Іван був дуже гостинним священником, тож коли приходили літні ферії, з'їжджалося до нього багато позамісцевої студіюючої молоді. Він любив молодь, любив вести вечорами з нами дискусії на різні теми.

Гамірно й дуже весело минав нам час, а також ми збагачували наше знання з цінних життєвих порад отця Яворського. Марта запрошувала на літні ферії своїх товаришок з Перемишля, як милу Стефу М'яжку, Галю Пушкар, а стало через літо перебувала в них студентка Міра Бойчук з Романівки, замужня потім Карпак. Не бракувало там і місцевих студентів, як Степан і Владзьо Руцаковські, сини місцевого директора школи, брати Словські, брати Яворські, Осипа Лубківська, що студіювали в Празі, Павло Дарміць, що диригував місцевим хором, Галонька, теолог Володимир Корчинський, Володимир Панчишин, В. Василевич, Іван Головацький, Ярослав Качановський та інші, яких імена я вже забула. Приїздив туди Володимир Сташків, медик з Теробовельщини, Юлько

Обуховський, який студіював у Франції, інж. Негрибецький з Перемишля, брати Пасіки з Тереховлі, інж. Мирон Барановський з Дарахова, молодий поет, завжди веселий і товариський Влодзьо Скорупський, син директора школи в Брикулі Новій. Пригадую собі молодого, дуже пристійного теолога Івана Гаврилюка, сина священика зі Семенова, тепер митрата й декана в Монреалі. Він мав великий дар диригувати хором, а то й сам чудово співав тенором, бо й вся його численна родина була співуча. Як він приїздив до Могильниці, то все наше молоде товариство збиралося вечором в саду під розлогою липою, й ми під його проводом починали співати, і звичайно починали із в'язанки стрілецьких пісень, а кінчали «Іхав Хаїм до млина». Цей наш принагідний хор міг виступати сміло на кожній сцені. (Будучи священиком в Тереховлі, о. Іван Гаврилюк за свій хор з Тереховлі на конкурсі хорів у Львові дістав перше відзначення). Довкруги приходства за тополями був пліт, на якому сідали втомлені селяни, як повертались з поля і приставали послухати наших пісень. А місячне сяйво продиралося крізь віття дерев і було ясно, як вдень; голос пісень лунав далеко-далеко.

На жаль, із цих часів осталася тільки незатерта згадка, а ми, як писав Тарас Шевченко, «як мишенята розбіглися по світі», а багато з тих осіб уже не живе. Я пишу для тих, що ще живуть тут і там, щоб пригадати в спогадах ті, так дуже безтурботні наші вечори в гостинному домі о. Яворського, якого з нас живих ніхто не може забути. Хтось колись писав:

»А нам нічого не остало
З цих милих любих днів весни,
Хіба лиш згадка з днів минулих
І ту відновлять наші сни«.

Пам'ятаю, як о. Іван Яворський і мій батько позмазували миром Лїду, доню поета Петра Карманського в домі сестри пані Карманської, пані Садовської. У панства Садовських була одна доня-красуня Марта; що з нею сталося, не знаю. Вона була одружена

з п. Коцюбою і ми принагідно зустрілися на еміграції в Сяноці, в її косметичній крамниці.

Церква в Могильниці була простора, величава, посвячена в пам'ять Івана Хрестителя. Довкруги церкви був цвинтар, довкола якого росли високі тополі. На тому цвинтарі спочивав вічним сном декан Терєбовельського повіту, отець Кміцикевич, тесть отця П. Глинського з Деренівки, і дружина о. Івана Яворського. Вона була похована в родинній гробниці, на якій був напис: «Тут спочиває священича родина Ільницьких і Савчинських», там і спочив в 1960 році о. Іван Яворський.

Празник святого Івана

На празник св. Івана в Могильниці — 7-го липня, ми неначе чекали. Кожного року відбувалася в церкві торжественна Служба Божа з кількома священиками при престолі, співав з вервою добрий хор, а крізь великі церковні вікна продиралось сонце і освічувало ціле нутро церкви. Пам'ятаю, що дуже часто мій батько мав проповідь. Теж пам'ятаю ще о. Балька, пароха села Романівка.

Здіймався запах ладану, який неначе мішався з нашими молитвами. Ми займали завжди в церкві зліва перші лавки. Пригадую, що на такий один празник моя сестра Галя зробила собі дуже модерний капелюх, і о. Яворський, під час Богослужби час від часу помітно дивився на Галю. Після відправи отець каже: — Я все шукав в церкві очима Галі, але замість Галі була якась «цьоця Філя». Скільки то ми мали радости з цього капелюха і «цьоці Філі!» Після Служби Божої була гостина в їдальні на приходстві. Столи вгиналися від різних страв. Пам'ятаю теж високого, грубого пана Жаровського, завідуючого великими земельними посіlostями графа, який страшенно багато набирив собі на тарілку всякої їстинної всячини й немов кричав чомусь по-польськи "Ciężkie czasy". Починали ми той празничний обід при погоді, а кінчали його завжди при страшеннім зливнім дощі з громами, аж було страшно, бо дерева довкруги приход-

ства лячно шуміли й дощ бив об шибки вікон. Після дощової бурі світило знову заходяче сонце.

Пригадую собі один такий маркантний епізод. Отець Яворський сказав нам, що поїдемо до Теробовлі на станцію, бо має приїхати в гостину до нього один священник. Ми зраділи, а тим більше, що погода була чудова. Ми вигідно сіли до повозки, запряженої в расові коні. Їхала Марта, Міра Бойчук, я і місцевий теолог Івась Головацький, який роками «зідхав» до Марти. Це був час перед жнивими й ми їхали пільною дорогою, між ланами золотої майже доспілої пшениці. Нам так хотілося їхати цілий день, аж тут ми здалека побачили на горі руїни теробовельського замку і звернули на станцію. Прийшов поїзд з Тернополя, а священника ми не бачимо, тільки зауважили ми дуже пристійного, елегантно одягненого молодого пана, але ми до нього не мали сміливості підійти, бо який це міг бути священник. Ми крутилися по пероні сюди й туди, а він теж, аж урешті він сам приступив до нас і питає:

— Може ви з Могильниці?

— Так, — ми відповіли. — Ми чекаємо на одного священника, — каже Марта, — але він чомусь не приїхав.

Незнайомий нам усім представився:

— Називаюся Вірчак. А може б ви завезли мене до священника о. Яворського, я маю справу до нього.

— Сідайте з нами, — запросила Марта.

По дорозі любувався ланами збіжжя, казав, що він уперше на Поділлі.

По приїзді о. Яворський нічого нам не казав, хто цей пан. А після вечері витягнув пан з валізки вишиття на мішку й почав вишивати вовною на превелике наше здивування. Потім ми проходжувалися по стежках в саду. Одна наша товаришка була ним очарована. Коли ми пішли на нічний відпочинок, вона тільки й говорила про чудового пана-брюнета...

Так минуло кілька днів. В неділю, як звичайно, ми пішли на Службу Богу й зацікавилися з дива, як наш

чудовий пан, убраний в священничі ризи, вийшов правити Богослужбу. Шкода нам було товаришки, яка «закрутила» собі ним голову...

Минулося — не вернеться

Чула я, що цей елегантний священник в суматосі війни пропав безслідно, пропав теж укінчений теолог Іванко Головацький і багато інших, про яких не знаємо. Нема теж моєї сестри Галі, яку закатувало гестапо в тюрмі св. Олександра; маючи всього 23 роки юного життя, будучи студенткою дентистики в Мюнхені. Нема вже на світі великого патріота, добродія молоді, о. Івана Яворського, цього зразкового священника, який Могильницю зробив одним з найбільш свідомих сіл в Тербовельському повіті. За його старанням багато молоді закінчили студії. Щедрою рукою підтримував наші інституції у Львові. Закупував книжки й захожував кожного дня після обіду читати. Востаннє я попрощала його на тернопільській станції, так як мого батька й сестру Галю. Важко нам було розстатися, стільки недосказаних слів залишилось на устах...

Село Могильницю перейменували москвини на Трудове. Приходство опустіле, там міститься сільрада. В могильницькому саду не гомонять, як колись, українські пісні, не цвітуть мальви біля хати, стежки в саду позаростали бур'янами, яблуньки повсихали...

Остали тільки то тут, то там тополі біля давнього приходства, бо деякі з них позрубувані. Марта Яворська одружилася з інж. Пасікою, який показався їй не гідним і вона його покинула. Остала сама із сином. Довший час учителювала, таки в Могильниці, зараз доживає віку хвора при синові й синовій у Львові. Марійка живе в Торонті з чоловіком і гарною сім'єю. На пам'ятку свого незабутнього батька охрестили сина Іваном, який і носить родинне своє назвисько — Іван Ткачук-Яворський. Обидві доні о. Яворського дуже активно працювали в Могильниці на громадській ниві, а в першу чергу в читальні «Просвіти». Через безмежні простори не можу відвідати могили ані моїх покійних батьків, ані о. Яворського, великого грома-

дянина, патріота. Пишу цей спогад про нього, як нев'янучий вінок на Його далеку могилу. Про Його світлу постать могильчани з роду в рід будуть розказувати й пам'ятати.

Мое серце не тут, моя дума не тут,
Вона ген на Поділлі, над Збручем,
Лине дума орлом, серце рветься притьмом
На лани сном повиті могучим.

(Василь Щурат)

ПІДКАМІНЬ

З присвятою Всч. Отцям Омелянові
і Юліянові з дружньо-проведених днів
в Підкамені.

Коли поїзд задержувався на станції Броди, ви були щасливі, що ваша подорож залізницею скінчилася. Ви радісно перебігали через кімнати станції, щоб якнайшкороше шукати вашого візника, який мав вас завезти двадцять один кілометрів на південний схід від Бродів до містечка Підкаменя.

Взимку ви вдягали добру подорожню шубу і чудовою сніжно-білою дорогою обсадженою прастарими липами їхали через села Суховоллю і Наквашу до цілі вашої подорожі.

А навесні й влітку, яка повна краси була ваша подорож серед пахучих лип, а за селом Суховолею т. зв. Черницьким лісом між зеленими соснами і дубами, де «цісарський гостинець» раз вибігав вгору то знову котився вниз. В повітрі пахли сосни й інші листясті дерева та чудові лісові квіти по лісових полянах. Це були чар і краса рідної, ніколи не забутої землі та рідного лісу.

Назва місцевости Підкамінь пішла, мабуть, від великого каменя, що стримів на горі, під підніжжям якої простягалася це містечко. Крім греко-католицької української церкви, в якій зберігався чудотворний образ Матері Божої, вище від церкви височів величавий манастир і латинський костел оо. Домініканів. Відпусти відбувалися в одних і тих самих днях і в церкві і в костелі. Перший відпуст був т. зв. «ягодна» 2-го липня, де під церквою в тіні кріслатих лип посвячували перші ягоди — черешні і на тім відпусті наші селяни просили Бога про щасливі жнива.

Другий відпуст називався «панський» (15-го серпня), а то тому, що з Бродів польські пани із священником і процесією ішли на нього пішки до Підкаменя день перед відпустом, а 4-го жовтня був відпуст «осінній». Селяни після жнив дякували Господеві за ласку, що щасливо зібрали збіжжя з поля.

Парохом Підкаменя був сорок років о. Кунцевич, який виводив свій рід з того роду, з якого вийшов святий Йосафат Кунцевич. Як я була малою дівчиною, парохом Підкаменя продовж довгих років був канонік о. Михайло Ваврик, який саме був одружений з дочкою покійного о. Кунцевича, Петрусею. Отець Михайло Ваврик був священник-патріот, діяч, громадянин. Без о. Ваврика не відбувалися жадні сходи́ни в Народному Домі, до нього зверталися міщани за всякими порадами, не тільки громадськими, але й родинними.

Старе приходство Підкаменя було побудоване близько величавого каменя на горі, який, як було повір'я, «чорт» ніс на мізинному пальці і ним хотів на сусідній горі розвалити монастир і костел оо. Домініканів, але Господь йому на це діло не дозволив і камінь йому впав раніше. Довкола приходства простягався дуже старий сад з дивовижними старими яблунями, грушами та із старою камінною криницею. Літом між деревами цвіли чудові рожеві й червоні олеандри. Вони певно мали по 30-40 років, а всі були посаджені в гарних дерев'яних вазонах.

Панство Ваврики з великим старанням виховували своїх трьох синів, з яких найстарший Мартин був лікарем у Буську, молодший Степан інженером десь у Польщі, а наймолодший Омелян — священником в Перемишлі.

На всі відпусти до Підкаменя з'їжджалися довколишні священники зі своїми «імо́стями» і донями. Пані Ваврик всіх їх гостила, вона любила всі молоді «попадаючки», бо, можливо, думала, що може котрась із них буде її невісткою. Ті відпусти й прийняття на приходстві в Підкамені живуть напевно в пам'яті тих молодих в той час людей.

Завдяки пану Осипові Салецькому з Гартфорду, Конн., я довідалася дещо більше про громадську пра-

Піднамінь, літо 1934 р.

Авторка спогаду про Піднамінь — перша зліва (з паличкою).

цю в Підкамені. І так, в 1925 р. під проводом п. Івана Палянички основано аматорський гурток, якого і він був режисером, а участь у виставах брали Степан Батурин, Степан Гарасимів, Ольга і Кляра Мединські, Петро і Гриць Солтис, Володимир, Анна і Осип Салецькі, Бронислава Смаль, Іванка Туровська. Цей гурток дав почин до оснування читальні «Просвіти», яку очолив о. Михайло Ваврик. Не було власного приміщення на читальню. Аматорський гурток поставив собі за ціль придбати власний дім.

І так при допомозі датків громадян і доходів із вистав, закуплено площу під будову Народного Дому. На загальних зборах обрано комітет будови, і від того часу праця скоро поступала вперед так, що вже наступного року був побудований гарний Народний Дім. Там молодь завжди без найменших турбот забавлялася, а старші шукали розваги в розмовах про «політику» чи в спогадах про минулу війну.

З тих часів пригадуються мені обоє п-во Іздрики, о. Омелян Ваврик, який по смерті батька приїздив до своєї матері, яка мешкала в домі свого брата п. Кунцевича, отець декан Юліян Габрусевич, тоді ще теолог і його мати пані Тося, д-р Кузів, лікар, учителька п. Маруся Павула, опісля дружина д-ра Кузіва, мгр. Богдан Садовський (Ботеса) з дружиною, інж. Гриневецький, п-во Клепарчуки з донями, п-во Федасюки, п-во Федорики, Славко Кунцевич і багато інших, яких прізвища затер зуб часу. Бували там і різні молоді теологи, які «ніби» принагідно шукали собі за дружинами.

Звичайно ціле молоде товариство виходило до місяця на гору під «Камінь» і тоді незабутнім дзвінким тенором співав о. Омелян Ваврик «Ой, місяцю, місяченьку, не світи нікому»... Його голос лунав як чародійна музика і здавалося, що луна його дзвінкого голосу відбивалася в долинах і в сусідньому лісі. А місять таки справді світив і світив, як вдень.

То знову забави в «пташка» йшли безтурботно на приходстві в просторій вітальні і навіть «монастир», як о. Іздрик не бачив, бо часто священники грали в та-

рока, якого організував мій покійний батько, о. Теодор Столяр.

Пригадується 1937 р., як відбулася перша Служба Божа отця Юліяна Габрусевича. Міщани міста на чолі з о. Іздриком і процесією йшли під його дім по нього, а опісля разом з ним цілий похід пішов до церкви, де прекрасну проповідь до молоденького отця Габрусевича виголосив пок. о. Іздрик. Як раділа мати о. Юліяна, вдова по священникові, що дожила цієї першої Служби Божої її одинака. Цей син був для матері всім. На жаль, лукава доля через збіг обставин їх розділила. Ніхто з нас тоді не думав, що ті наші безтурботні часи так трагічно скінчаться і ми ніколи не повернемося у рідне містечко, під мрійливий і незабутній Камінь.

В 1941 році большевики ув'язнили й замордували о. Іздрика. В золочівській тюрмі пропав мгр. Богдан Садовський. Замордували теж Степана Альбуса і Романа Паляничку. У Варшаві повісили большевики інж. Влодка Чернявського, одруженого з панною Ралко з Черниці. Моя рідна сестра Галина Столяр, студ. дентистики, пропала в тюрмі в Берліні. Вона була дуже побожна, до Підкаменя їздила завжди з вервичкою і багато там молилася. Їздили ми там ще з рамени студ. Т-ва «Смолоскип» з Бродів з рефератами до Народного Дому.

Пишучи про Підкамінь не можу забути про похресника пані Ваврик, Юліяна Глушевського, бо ж це було його родинне містечко. Там малим хлопчиною любив він бавитися під великим Каменем, як сам оповідав, любив збігати з його стрімкої гори далеко-далеко в долину за метеликами, які проблискували до сонця. Доля кинула його до Львова, до середньої промислової школи, де опісля у Львові був він власником першоякісної кушнірської робітні. Належав до різних українських товариств у Львові і на еміграції в Монреалі, не жалів покійний свого гроша на всякі народні цілі, разом зі своєю дружиною Анною з дому Березовських.

В Підкамені був ще помічник ветеринара з Бродів, Славко Захарчук, який опісля доповнив студії ве-

теринарії. Було ще багато інших цікавих молодих людей, але не всі були мої знакомі.

Багато думок снується в душі й щирою золотою мережкою слів спливають на папір, як думаю про Підкамінь. А до вікон моєї душі стукає смуток. Ввижається мені така далека вже, а близька моему серцю молодість, пережитий час в чарівнім, малім і затишнім містечку Підкамені. Дзвенить чарівний голос повний щирого почування «Ой, місяцю, місяченьку, не світи нікому», яку о. Омелян співав у Підкамені під Каме-нем, а місяць світив і світив, як удень.

Б Р О Д И

З'їзд Золочева й округи, який відбувся в днях 3 і 4 липня 1965р. в Бофало, у висліді не дав нічого про сусіднє місто Броди. Один пан забрав слово на З'їзді про Броди, але краще це про Броди було промовчати... За словами того пана «Броди це тільки мале жидівське містечко і нема що про нього говорити».

Кожне наше мале чи велике містечко було жидівське, але ми під аспектом жидів не можемо дивитися, чи дане місто було щось варте, чи ні. Ми мусимо розглядати місто чи навіть село під тим кутом, яку воно робило громадську працю для української спільноти. А за моєї пам'яті в Бродах і околиці, аж поза Підкамінь, завжди кипіло повне громадське життя.

За України в 1918-ому році ми мали свого коменданта в особі д-ра Ярослава Олексишина. Ми мали в Бродах патріотів-священиків, як парох о. Демчинський, отці Зофійовський, М. Осадца, Є. Лабінський. Ми мали там хлоп'ячу бурсу при вулиці Бзовій, якої співосновником був мій покійний дідусь о. Михайло Олексишин, який дав з маєтку своєї дружини на бурсу багато грошей. Він теж весь час вів боротьбу з москвофілами в цілій Брідщині, а в селі Суховоля, де він був сорок років парохом, заложив читальню «Просвіти» і касу Райфайзенку. Село Суховоля було одне з найсвідоміших сіл Брідщини. Моя родина працювала там суспільно понад п'ятдесят років. Загалом селяни Брідщини це не були затуркані раби, а свідомі члени своїх читалень «Просвіти». Вони передплачували свої журнали і цікавилися подіями, які були в тому часі в цілому світі. Передову працю в Брідщині вели ідейні священики-патріоти, які, крім голошення в церкві слова Божого, виголошували патріотичні проповіді, якими усвідомляли селян, брали самі активну участь на різних загальних зборах наших

установ у Бродах і на них привозили наших свідомих селян. Вони були живчиком і серцем праці села.

З моїх спогадів виринає старший віком, але все діловий на громадській ниві о. Михайло Ваврик, довголітній парох Підкаменя та його наслідник, молодий, але дуже енергійний о. Андрій Їжик, якого вивезли большевики разом з о. Іваном Татаринським і слід за ними пропав. Не менше причинилися до суспільної праці в повіті Броди такі отці: Степан Клепарчук, парох Черниці, Лютослав Куссий, Фенчинський, Павула, який молодо помер, Юліян Рудакевич, Прокопчук, Гаврилюк, Теодор Столяр, А. Федорук та інші.

Працю священників на громадському відтинку доповняли студенти, члени дуже активного товариства «Смолоскип», яке мало своє приміщення в священничому домі. Кожного понеділка, літо чи зима, ми мали там свої сходи, яких ніколи ми не опускали, навіть як на дворі зимою шаліла завірюха. На сходинах ми обговорювали поточні події, як також завжди був виголошений відповідний реферат. Кожної неділі члени товариства «Смолоскип» роз'їжджали по селах з рефератами. Не один студент за Польщі попав до тюрми за приналежність до товариства «Смолоскип», а деякі удостоїлись за те й Берези Картузької...

Праця в Бродах у різних ділянках йшла поживалена. Був «Союз Українок», а його очолювала дружина лікаря, пані Сірко. Жінки з «Союзу Українок» дбали про обіди для політичних в'язнів. Це товариство добре розвивалося. На кожних сходинах був відчитаний відповідний реферат. Також був zorganizований курс куховарства і ручних робіт, який провадила пані Марійка Козел зі Самбора.

Дуже добре розвивалася філія товариства «Просвіта», якої довголітньою головою була дружина місцевого адвоката Теодора Жовнірчука, пані Марія Жовнірчук. За моєї пам'яті відбувся в Бродах 25-літній ювілей заснування товариства «Просвіти» в Бродах, і на тому ювілейному святі, на майдані за містом, стали шістсот дівчат до вправ з серпами під проводом моєї покійної сестри Галини Столяр, яка два місяці ходила пішки від села до села і по читальнях вечора-

ми вчила дівчат ті вправи. Гарно розвивалося теж і товариство «Рідна Школа», яке заложив о. М. Гаврилук, парох Старих Бродів. Його заходом було основано в Бродах курс садівничок під проводом фахової учительки зі Львова пані Марії Несторенко. Садівнички влітку роз'їжджалися по селах і вели дуже дбайливо дитячі садки.

На терені Брідщини був відомий зі своєї довгої праці хор «Боян» під диригентурою о. М. Осадци, який вмів зацепити любов до рідної пісні. При фортепіані акомпаньовала хористам дочка отця Осадци, Фунька, яку дуже всі за це любили. Концерти в Бродах завдяки хоровам «Боян» були величаві, високомистецькі зі знаменитою солісткою п. Стефою Захарчук замужньою Генгало і Генею Андриїшин. Хор виступав часто і на горі Маркіяна Шашкевича в Підлиску. Дім п-ва Осадців був знаний зі своєї щирої гостинності. Пані Осадца, з роду Войнаровських, була жінка великої культури, велика патріотка. Отець М. Осадца помер у Бродах в молодому віці; пані Осадца з доньками перейшла гегенну еміграційного життя у Відні, де й померла.

Не можна забути, що Броди мають і своїх героїв і героїнь — студентів, як Микола Матвійчук, Реплянський, Петро Якимчук, Уйо Гошко, Дунько Павула, Мирося Домбровська. Галина Столяр, Дарія Рудкевич, Ірка Шуст, Оля Павлюк, сестри Орищук. Всі вони — з виїмком Галини Столяр — згинули з рук большевицьких наїзників.

Була в Бродах і «Народна Торгівля» і кілька українських крамниць, а найбільша з них це м'ясарня Гриця Швалюка, якого большевики ув'язнили, вивезли до Золочева і там в тюрмі замучили. Про нього згадую, бо був це свідомий купець, який ніколи не жалів гроша на народні цілі. За моїх часів у Бродах «Повітовий Союз Кооператив» відіграв теж важливу роллю, а його сіткою кооператив були покриті наші села. Управителями «Повітового Союзу» були: енергійний з купецьким хистом, аранжер всіх забав у Бродах, інж. Юрій Чубатий, п. Захарків, п. Гр. Реплянський. Була в Бродах і каса «Самопоміч», яку довгі

роки провадив п. Гриць Павлюк, який опісля, за німецької окупації, пропав під Бродами. Мали Броди і т-во «Сільський Господар» і молочарню, яку основано в Суховолі, заходом мого покійного батька о. Теодора Столяра, о. Степана Клепарчука і посла Олександра Вислоцького, якого большевики заарештували, вивезли в Росію і слід за ним пропав. Молочарню цю з часом перенесено до Бродів і вона розвинулась у велику «Районову Молочарню». З її рамени була в Бродах крамниця з набілом, яку провадили українці.

Взимку відбувалися в залах «Основи» чайні вечори, Андрея, та традиційна студентська «Ялинка». Хто ж з нас собі її не пригадує! Це ж був час нашої, на жаль, безповоротної молодости і кожному жаль за нею, як вона вже за горою...

Ми не маємо права перекреслювати працю наших дідів і батьків, які працювали в поті чола для брідської землі. Вони гинули по тюрмах і шибеницях на ринку в Бродах. Ще за гетьмана Богдана вони засівали своїми кістками поля під Берестечком, а в наших часах таки під містом Броди. Ми повинні створити комітет міста Бродів і написати про життя наших визначних людей та видати це книжкою.

Пан, що з легковаженням говорив про Броди, не був активним громадянином Бродів. Якщо буде наступний З'їзд Золочівської Округи, порозуміймося заздалегідь з головою Комітету, щоб і наші точки були включені в програму. Ніхто інший за нас це не зробить. При добрій праці та охоті залишимо майбутнім поколінням наші спогади про Броди.

На сторінках «Нового Шляху» з дня 12-го лютого 1966 р. був мій допис про Броди. Після появи цього спомену відгукнулися до мене краєни, знайомі і незнайомі, яким місто Броди так як і мені було і є дороге, хоч було «жидівське». Спеціально дякую голові Золочівської Округи, проф. Осипові Залеському,* що перший написав до мене й заохотив мене написати ще й доповнення до мого попереднього спогаду.

* Помер 13 березня 1984 р. в Бофало.

Не знаю точно коли саме, думаю, що перед Першою світовою війною, учителював в місцевій гімназії в Бродях д-р Василь Щурат. Знаю, що опісля в пізнішому віці, він дуже мило згадував це містечко. Пам'ятаю, що коли по мене до гімназії СС. Василянok у Львові приїхала моя незабутня бабуся Анна Олексинин, і нас стрінув пок. директор цієї гімназії, д-р Щурат, то він запросив мою бабусю, дружину пароха Суховолі біля Бродів, до просторої вітальні й також запросив мою учительку пані Олену Степанів-Дашкевич, похресницю мого дідуся о. Михайла Олексинина і вони всі довго і дружньо розмовляли про Броди. Олена Степанів походила з Брідщини, зі села Заболотці й була дочкою о. Івана Степанова і Мінодори з роду Кунцевич.

В першому моєму дописі про Броди я не згадала про співосновника «Сільського Господаря» у Львові пок. отця Тому Дуткевича, пароха Цішок, який теж був співосновником Бурси ім. Маркіяна Шашкевича в Бродях, як я вже згадувала, з моїм пок. дідусем о. Михайлом Олексинином. Отець Тома Дуткевич був бездітний. Зі своєю дружиною Юлією, яку я особисто знала, багато подорожував, був і в св. Землі.

Помагали вони обоє бідним студентам на студіях. Оба згадані отці вели постійну боротьбу з москвофілами в Брідщині. Противником їх був, на жаль, теж священник, о. Ефінович, який по селах закладав читальні ім. Михайла Качковського. Він теж оснував у Бродях бурсу для «русских хлопців» і назвав її своїм іменем.

В Пониковиці довголітнім парохом був о. Михайло Туркевич. Він разом із своїми синами, що їм дав високу освіту, теж вели в Брідщині «війну» з кацапами.

Активно в окрузі Підкаменя працював о. Федасюк. Зі старших визначних людей Брідщини пам'ятаю директора «Народної Торгівлі» у Львові, Олександра Бариляка. Походив він зі Смільна біля Бродів, де його батько був довголітнім священником.

В Черниці біля Бродів доживав віку генерал МIRON Тарнавський, його зятем був лікар д-р Коцюба

в Бродях, дружина якого, пані Лютка Тарнавська-Кощуба була теж лікаркою. З Дитковець біля Бродів походив дуже добрий лікар д-р Володимир Чубатий, син о. Олександра Чубатого, одружений з мою тетою, д-р Анною Олексинин-Чубатою, лікаркою спеціалісткою дитячих недуг. Обоє вони вели лікарську практику в Тернополі, а тепер вони в Вінніпегу.

Брат д-ра В. Чубатого, Данилко, був гімназійним учителем, а ще один брат, Юрій, був довголітнім управителем «Народного Союзу» в Бродях. Дім панства Чубатих на Дитківцях славився елегантністю і гостинністю, там часто ми молоді забавлялися з доньями пок. о. Чубатого до білого ранку.

З Бродів походив відомий філософ-науковець, д-р Юліян Вассиян, якого іменем є назване в Чикаго товариство. Там д-р Ю. Вассиян, знищений лихоліттям війни, передчасно помер. Крім покійного о. М. Осадци, який zorganizував хор і був його диригентом, довгі роки працював у Бродях пок. Влодзьо Чубатий.

Між купцями з вищою освітою був Степан Оришин, який провадив текстильну крамницю, а Микола Бабяк і Івась Рогацький, студенти, мали крамницю з галантерією. Також мав ще крамницю учитель Олександр Павлюк і Степан Чехут, оба мали крамницю з одягом. Були в Бродях ще й інші купці, але я їхніх прізвищ собі не пригадую.

З Залісся, присілку Суховолі, походив учитель Омелян Назаревич, який учителював в Яворові; його большевики заарештували й вивезли на Сибір. Зі Шнирева походив гімназійний учитель П. Мінко. З Кошошкови інженер Я. Мазурок. Зі Старо-Бродів походив хорунжий Матвій Заяць, який 19-літнім юнаком вступив до УСС, перебув польський полон і з запалом працював на терені Брідщини. З рамена філії Т-ва «Просвіта» об'їздив цілу Брідщину з мистцем-бандуристом Д. Щербиною.

Пригадуються мені всі молоді студенти і студентки з міста Бродів і околиці, як Борші, Батюки, Германи, Горпинюки, Геньо Кулицький, Реплянські. Іван Ковальчук, Сидори, Сірки, Панасюк, Захарчуки, Андрійко Турчин з Черниць, Чубаті, Казанівські, Турке-

вичі, Матвіїв, Матвійчук, Геньо Дикий (помер), панни красуні Заяць, Домбровські, Ліда Дідик, Гошки, С. Захарчук, Лецишин, Лящук, Левицькі, Осадци, Павули і Марійка Джумига, Сидор і Антонів, Іся Пампук, Геня Андрієшин і багато інших, яких імена і прізвища призабулися в великій віддалі часу, хоч з ними ділила я мою безтурботну молодість. Остався тільки тихий і нестертий часом спогад про тих молодих людей, з яких одні вже в засвітах, а інші розійшлися по всіх сторонах світу, і старість посріблила їхні голови. Але всіх нас лучить це мале «жидівське» містечко Броди, де ми працювали, вчилися, бавилися та проводили наші найкращі літа.

СУХОВОЛЯ БІЛЯ БРОДІВ

»Все, що я маю — бачу неначе з далека... А все, що пройшло — стає для мене дійсністю«. Гайне

Село Суховоля віддалене від Бродів 10 км якщо їхати гостинцем, а приватною дорогою, через Старобродські Гаї — всього 8 км.

Для мене село Суховоля, це як писав Шевченко: «Село! І серце відпочине, село на нашій Україні — неначе писанка»... Там я прожила мої діточі й юні літа. Діточі — в домі мого дідуся, пароха Суховолі, о. Михайла Олексихина й незабутньої бабусі Анни з роду Островської. Мій дідусь помер в 1929 р., а після його смерті, завідателями Суховолі були різні молоді священики. Парохіяни Суховолі мали з ними багато клопоту, тому поїхали до Львова в делегації просити митрополита Андрія Шептицького, щоби їх парохом був зять покійного отця Олексихина, о. Теодор Столяр, тобто мій батько. І дійсно, з-над Дністра, мій батько став парохом Суховолі в 1933 р. Там я провела мої найкращі літа, і там в Суховолі, в церкві на високій горі, повинчав мене о. Ол. Чубатий і о. Степан Клепарчук, дня 8-го жовтня 1937 р. з Ярославом Луговим, з яким я прожила сорок шість літ щасливого життя. На превеликий жаль, нитка його життя ненадійно урвалася дня 31-го січня 1983 р. і я, помимо того, що маю діти, почуваюся більше чим самотною, а мої спогади завжди летять до незабутньої Суховолі.

Суховоля було справді мальовниче село, бо мало недалеко два ліси: Громадський і т. зв. Черницький ліс. Через село пропливала маленька річка, звана Суховілка. До суховольської парохії належало село Бучина, що мало гарну муровану церкву й присілки: Саласька й Залісся. Село мало горбки й долинки, й там

були побудовані чеспурні хати, що мали квітники. На т. зв. Березені господарі плекали великі сади й вже ранньою весною продавали перші черешні в Бродях по овочевих крамницях і на ринку. В Суховолі була ще т. зв. «Дебра». Це були дві стрімкі гірки, а серединою тягнулось велике пасовисько, що разом належали до свідомого селянина Василя Крука. Понад Деброю була стежка, яка сполучувала Березину з долиною села, де була мала, стара чотирикласова школа, до якої й я ходила, але не довго. Вчив мене більше дідусь вдома, аж поки я здала вступний іспит у Львові до гімназії.

Мій Дідусь і Бабуся

Мій дідусь був високого росту, кременної будови. Коли став парохом Суховолі, в Брідщині панувало москвофільство, на чолі якого стояв (на жаль) священник, парох Бродів, о. Ефінович і його іменем була заснована «Хлоп'яча Бурса» в Бродях. Він теж засновував по деяких селах читальні ім. Михаїла Качковського. Натомість мій дідусь був українським патріотом-громадянином, якого цілком була праця для свого українського народу. Він жив у великій приязні з о. Томою Дуткевичем, парохом Цішок, і вони обидва вели завзяту боротьбу в Брідському повіті з о. Ефіновичем і кацапами. Вони де могли, їздили по селах, усвідомлювали селян і закладали читальні «Просвіти». З часом читальні ім. Качковського почали занепадати, а читальні «Просвіти» постали майже в кожному селі. Навіть бурса ім. Ефіновича перемінилася на приватні помешкання, а й напис на бурсі був замальований. За моїх часів там мав свою лікарську практику д-р Яр. Сірко.

В Суховолі дідусь заложив «Позичкову Касу Райфанзенку», де парохіяни могли за малі відсотки позичати гроші, щоб мати можливість сплачувати якісь свої заборгування. Його заходом було побудоване на горбку просторе приходство, на той час модерне, з різними шафками в кухні. В пивниці були також шафки, де можна було переховувати овочі на зиму. Дідусь,

о. Михайло Олексин.

одягнений як робітник, їздив з парохіянами до Бродів купувати матеріяли на будову приходства, бо побоювався, що коли поїдуть самі селяни купувати той будівельний матеріял, можуть їх несовісні купці-жиди ошукати. Як приходство було вже викінчене, через вікно кинув якийсь кацап великий камінь, якраз там, де звичайно сидів дідусь і читав газету. На щастя, камінь пролетів йому понад головою і нічого дідусеві не сталося. З часом прийшов до дідуся один господар і признався, що це він кинув камінь за намовою іншого кацапа.

Заходом цих двох ідейних священників. о. Дуткевича й дідуся, було засновано «Хлоп'ячу Бурсу» в Бродах, при вул. Бзовій. На цю бурсу о. Тома Дуткевич, бездітний, дав поважну суму своїх грошей, а дідусь дав гроші з мастку своєї дружини. Велику ініціативу щодо придбання грошей на бурсу виконав теж професор гімназії, свідомий український патріот, Василь Щурат, поет, що багато причинився до свідомости ук-

Анна Петріна-Олексишин.

раїнського населення міста Бродів і околиць. Дідусь був хресним батьком Олени Степанів, яка його дуже поважала. Дідусь був приятелем її батька, о. Івана, пароха Заболотець, а мати Мінодора з Кунцевичів — приятельською бабусі. На хресний подарунок вона дістала перський килим, який я бачила в її вітальні. Ця небуденна жінка була завжди приятельською моєї мами Ольги й напевно тільки моїй матері розказувала про свою нещасну долю...

В книзі «Теребовельська Земля» о. Юліян Фіцалович згадує на сторінці 843 так про мого дідуся й бабусю: «Дідичами Хмелівки були українці, а саме: Микола Дичковський і о. Михайло Олексишин, парох Суховолі, відомий громадсько-політичний діяч. Вони мали свої фільварки й були заразом «коляторами»,* які напереміну підписували «презенту»** греко-като-

* дідич або власник фільварку, який був добродієм церкви.

** дозвіл бути парохом в якійсь місцевості; »презенту« підписували: єпископ, декан і »колятор« даної парохії.

лицьким парохам Хмелівки. (Тут о. Фіцалович помилився, бо таке право мав тільки, як священник, о. Михайло Олексинин). Хмелівчани дуже поважали власника фільварку о. Михайла Олексина і його дружину, у яких бідні селяни знаходили завжди працю і справедливий заробіток. Зокрема дружина о. Олексина, Анна Петріна, по матері Островська, дбала про своїх робітників, і навіть своїми кінсьми казала відвозити їм додому зароблене на фільварку збіжжя, з додатком ще трохи більше снопів. Була вона завжди дуже жертвенна і побожна. Отець Михайло Олексинин, будучи парохом Суховолі, був не тільки душпастиром, але теж був дуже активним громадсько-політичним діячем Брідчини».

В Суховолі дідусь купив простору хату з великим городом, яку записав на бабусю, бо боявся, що на випадок його смерті, бабуся не буде мала де подітися. Як наша пословиця каже: «За попом дзвонять, а попадуть з хати гонять»... Бабуся померла в 1928 р., на 62 році трудлюбивого життя, один рік скоріше від дідуся. А хату, що дідусь купив для бабусі, записав на читальню «Просвіти», де після містилася і молочарня.

Весною і літом суховільське приходство тонуло в зелені й квітах. З одного боку пишалися чудові дерева акацій, а з другого — ясени, клени й бузок. Все було дбайливо огорожене, разом з різними господарськими будинками.

Село Суховоля для мене незабутнє й найкраще усіх сіл на світі. Люди були дуже добрі, й ще до сьогодні пишуть до мене й згадують нашу родину.

Я дуже любила йти з дідусем під високу гору до церкви й слухати його розповідей. По дорозі, під горбком, з правої сторони, росли дві липи. Дідусь розказував: «Ось тут ми сиділи вдвох з поетом Іваном Франком, з яким я переписувався. Він бажав побачити Почаївську Лавру, то я його запросив і він приїхав. Привіз мені на пам'ятку свою книжку «Мій ізмарагд», очевидно, я не взяв цю книжку задурно. На жаль, цього найбільшого нашого галицького поета наші люди замало шанують. Як будеш старша, читай його твори».

Частина гр.-кат. приходства в Суховолі.

(Перед будинком — авторка спогаду Лідія Столяр-Дугова).

І справді, Іван Франко став мені улюбленим письменником. Дідусь мав велику бібліотеку, з якої я від наймолодших літ користала. Він дуже радів як я читала й купував мені книжки, а також запенумерував мені місячник для дітей «Наш Приятель», де я й дописувала. По смерті дідуса вся бібліотека, на жаль, пропала між завідателями Суховолі... В бібліотеці були дуже вартісні речі, як оправлені річники «Діла», «Зоря», були статті й вірші різних письменників та інші вартісні книжки. Літом, на вакації, приїздив до них професор Степан Шах зі Львова разом із своєю дружиною Іреною та її мамою і батьком, о. Йосипом Застирцем, священиком у Львові. Приїздив також молодий студент, братанок дідуса, Іван Олексинин, дуже здібний професор археології. Опісля викладав археологію у Львові, Мюнхені й Бостоні. Своім двом доням дав вищу освіту, а дружина його померла в 1983 р. в Філядель-

фії. На св. Михаїла пригидин чинижди до дідуся о. Степан Клепарчук, парох Черниць, який живе в Америці. Рівнож з Черниць пригидин генерал Мирон Тарнавський, що його син Омелян і дочка Людка товаришували з моєю тетою Нуссю, наймолодшою дочкою Олексинів. Омелян пішов на Україну та й пронав, а Людка закінчила в Празі медицину разом з моєю тетою і вийшла заміж за д-ра Коцюбу. Не пам'ятаю вже хто бував на приходстві в Суховолі, тямлю ще родину о. Ваврика з Підкаменя. Пам'ятаю дяків в Суховолі: старенького Стасюка, як апостола, зі сивою бородою і довгим волоссям, Нечутвітра, Ходоровського, що його дочка Геня співала на хорах немов яка оперова співачка. А вже найбільше запам'ятався мені красунь і елегант Василь Тимусь, що закінчив лише пару гімназійних клас, але мав велику господарку та чудові сади. Його брат Андрій був священником у Тербовельщині. Василь Тимусь мав двох синів: Ярослава, що був одружений з Генею Ходоровською, залишився на господарстві, а Євген — здобув вищу освіту й одружився в Бродах з моєю приятелькою Славою Романюк. Їх сестра була довгі роки старшою сестрицею при церкві. Її всі дуже поважали в селі й вона жила у великій приязні з бабусею, тож бабуся нераз гостила її в своїй їдальні. Вона називалася Феся, і як вона вийшла з хати, то я і сестра Галя питали бабусі, чому нас не охрестили Феся.

Останнім дяком за часів мого батька в Суховолі був Максим Онищук, дуже свідома людина. Мав чотири доньки, з яких дві мій батько приготував до гімназійного іспиту. Опісля вони обидві ходили до гімназії в Бродах; Оленка, приятелька моєї сестри Марійки й Юльця. На жаль, вони померли в молодих літах голодовою смертю в лісі в 1944 р. як прийшли большевики. Теж пропав тоді їх брат Михась і його свояк Дзюнок Онищук. Из п'ятерох дітей дяка Онищука залишилась тільки Маруся, а Ганю то так большевики збили, що вона двадцять років лежала спараліжована. Максим Онищук поховав і свою дружину, а сам дожив дуже поважного віку.

Свідомі селяни в Суховолі були: Іван Яськевич,

який закінчив кілька класів гімназії, Федь Хомич, Василь Крук, Павло Лисак, Мулінські, Баб'яки, Купчинські, Ходоровські, Козодій, Гудима, Онищуки, Сірі та багато інших, яких прізвищ уже не пам'ятаю. Найбільше праці при будові бурси в Бродях поклав Іван Лисак, який під час їзди возом, впав під коні й забився. Він своїми кіньми їздив по селах збирати збіжжя на будову бурси. Це збіжжя опісля продавали в Бродях жидам і мали гроші на будівельні видатки.

«Моя Бабуся», це слово для мене, як чудова, незабутня музика. Вона забирала мене і Галю, коли ми ще були малі, щоб відтяжити нашу маму, яка занепадала на здоров'ї. Бабуся не була нервова, була дуже спокійної вдачі, а при тому була завжди весела. Вона з великої любови одружилася з дідусем і були обидвоє дуже щасливі. Вони обоє жили, немов святі люди на землі. В їхньому домі ніколи не було сварки. Як бабуся їхала до Бродів з фірманом плеканими кіньми і так званою «бричкою», то вечором дідусь з паличкою виходив на гостинець на зустріч. Коли стрінулись, цілувалися, якби давно себе не бачили. Бабуся була велика господиня. Вона возила до Бродів продавати сир, яйця та інші харчові продукти, щоб гроші передавати переважно на добродійні цілі. Опікувалася хворими й приносила їм навіть варену страву. Рівнож не забувала про сирит і потребуєючих, обдаровуючи їх при різних нагодах відповідними подарунками. Померла ще молодою, на шістдесят другому році життя. Її смерть — це був для мене і моєї сестри Галі перший великий удар в нашому молодому житті. По смерті бабусі, дідусь зовсім заломився. Він годинами стояв у снігу на гробі бабусі, перемерз, дістав сильне запалення і до року помер. Їх поховали в гробівці в Суховолі в найдорожчих трунах, які тоді в нас були: із заліза й дерева з верху, які мій вуйко Ярослав купив у Львові. Згадка про них живе і в мене, і серед селян Суховолі і Хмелівки.

Пишучи про Суховолу пригадався мені ще різник Матвіїв, що завжди служив на приходстві своїм ремеслом. Його чомусь в селі називали «Тромбась». Він навіть був гарний, але мав страшні зелені очі. Ми зі

сестрою Галею дуже його боялися і для нас малих найбільша була приємність сказати «пане Тромбась» і втікати. Тоді наша бабуся його перепрошувала, а він казав: «Прошу їмості, не дивуйтеся, то малі, дурні діти». Але зате його вироби — ковбаси чи сальцесони могли йти і на королівський стіл; де він цього ремесла навчився, не знаю.

До Суховолі належав присілок Залісся, де всі хати були побудовані під лісом. Мене ще напевно не було на світі, як два свояки Назаревич і Марит закупили частину фільварку в якогось дідича, з дуже гарним поверховим домом, де всередині всі підлоги були з твердого дерева, восковані, й світилися, як скло. Перед кам'яницею цвіли чудові різні-прерізні квіти, а головню конвалії. Я жила у великій приязні із Зіною Назаревич, вже внучкою властителя. Пан Назаревич мав двох синів — Омеляна, який залицявся до моєї мами, коли вона була ще неодружена, й був професором гімназії в Яворові; після відомого «визволення» його, разом з дружиною, вивезли большевики на Сибір. Другий син, Кость, остав на господарстві, був дуже свідомим, мав закінчених кілька гімназійних клас.

Маритів син, по гімназійній maturi, пішов до Січових Стрільців і пропав. Донька Марія ходила до школи в Бродах. Дружила з моєю матір'ю і перший Шевченківський концерт в Суховолі відбувся завдяки їхнім заходам. Вона одружилася зі Степаном Чехутом, мали дві доні й сина. З їхньої рідні був по гімназійній maturi Микола Баб'як; рівнож в Суховолі був по maturi Івась Рогоцький. Панство Чехути і ці два молоді студенти заложили собі до спілки в Бродах галянтерійну крамницю. Син панства Чехути, Ярослав, здобув вже в Канаді університетські студії, а доні, коли ще були малими, ходили до школи в Бродах, продовжували згодом своє навчання в Німеччині, одружилися з українцями з вищою освітою; Зеня живе в Америці, де її чоловік, мгр. Микола Мартинюк, працює бібліотекарем в університеті, а Ірки чоловік — не знаю де працює, але є дуже діяльний в молоде-

чій організації СУМ та в збірнику «Надбужданська Земля».

Побіч церкви в Суховолі був чудовий пам'ятник пок. Назаревича, огорожений залізними штахетами. Пам'ятник був з теребовельського каменя, з високим хрестом, потім була різьба лиця покійника, а нище, на каменях, розсипаний сніп пшениці й коса. Не знаю, хто виконав той чудовий пам'ятник і яка його тепер доля. Церква була в доброму стані, але дерев'яна. Як мій дідусь мав будувати церкву, заскочила Перша світова війна, а за останньої війни вона згоріла. Тепер церква в Суховолі міститься на перебудованім приходстві.

На так званім «Гуляроді» (Гуляй-городі), була маленька капличка, і як ми йшли до лісу з нашими тетами — Юлією, Марусею і Нусею — ми завжди туди поступали. Звичайно до лісу ми вибиралися на цілий день. Брали зі собою перекуси, воду з малиновим соком і кошички на суниці. З нами ще інколи йшов вуйко Славко, д-р прав, зі своїм собакою Гектором. Пригрівало літнє сонце, й так безтурботно проминав нам день на збиранні суниць на «Зрубі». Дуже помітною постаттю в родині Олексишин був саме мій вуйко Славко. Він студіював право в Відні й Львові, але того предмету не любив; працював в Земельному Банку у Львові. Ми, малі, дуже його любили. Наші тети називали нас «смаркачами», але вуйко так нам ніколи не казав. Зате купував нам чоколяду, бавився з нами в круглі, в хованку. Мені ніяк не йшла в голову табличка множення, але вуйко чудово мене навчив. Він мене, малу, гойдав на гойданці й так високо між двома акаціями. Як вуйко мене гойдав, то питався: 7 рази 7, а я вже згори йому кричала — 49! Вуйко постійно, як приїздив до Суховолі, перебував вечорами в читальні «Просвіти» й там учив молодь вистав. Вуйко був галянтний у відношенні до людей та любив гарно й елегантно одягатися. Він був ранений в Першій світовій війні й моя бабуся їздила на Мадярщину його шукати. Не могла в касарнях його знайти, аж біля одної касарні побачила, що на шнурку висів випраний вуйків вишиваний рушник. І так завдяки рушникові, бабуся відшукала сина. Яка

це була тоді їхня спільна втіха!.. Вуйко мав рангу капітана, а за України був комендантом міста Бродів. Коли Українська Галицька Армія відходила на південний схід, вуйко разом зі своїм батьком, о. Михайлом, прилучилися до українського війська. В Борщеві вуйка призначили як ад'ютанта Третьої Групи Армієвого вишколу під командою сотника Михайла Подоляка. Дня 24-го квітня 1920 р. в лісі, біля села Михайлівка, недалеко Рахнів, большевики їх обидвох — вуйка й дідуся — захопили в полон. Везли їх уже на розстріл разом з іншими полоненими, але якось удалось їм утекти з поїзду й вони повернули в лахміття до Суховолі, де бабуся їх не впізнала. А вуйко ще й зажартував, кажучи: «ми здесь будем проживать»... Бабуся дуже боялася, аж врешті дідусь признався хто вони такі, бо обидва були зарослі й страшні. Всі плакали з радости... Будучи вдома, мусіли однак довгий час мельдуватися в польській поліції.

Крім праці в Земельному Банку у Львові вуйко належав до різних українських установ і щедрою рукою, як його батько, не жалував гроша на їхні цілі. Одружений був із вдовою, Єлисаветою Козинською, яка від першого подружжя мала двох синів: Омеляна, який під час Другої світової війни пропав, і Богдана, який живе в Америці, в Гартфорді, Конн. Рідних дітей мали двоє: Аню — пластунку, і Романа, одруженого з Мартою Сіак в Сан Дієго, де обос, разом з донькою Уляною працюють в Пласті й беруть активну участь в громадському житті Сан Дієго. Вуйко і вуянка поховані в Гартфорді, Конн. В Америці вуйко працював фізично, щоб заробити на життя. Помер, маючи 72 роки життя.

З дітей о. М. Олексихина, мого дідуся, університетські студії покінчили: Марія, студіювала філософію в Грацу і у Львові. Учителювала в гімназії в Золочеві, як учителька німецької мови. Одружилася з лікарем ветеринарії, Семеном Олеськовичем Попелем, який виконував свою ветеринарну працю в Бучачі, а на еміграції в Америці в стейті Монтана, в Гелені. Д-р Семен Попель помер в Вінніпегу в 1977 р., а тета Марія померла 11 серпня 1983 року.

Друга донька Анна скінчила медичні студії в Празі й Познані, як спеціаліст діточих недуг. Одружилася з доктором медицини Володимиром Чубатим. Обоє були довгі роки лікарями в Тернополі. Д-р Анна Олексин-Чубата померла три дні скорше, як її сестра Марія — 8-го серпня 1983 р. в Вінніпегу. Обі сестри ціле життя дуже любилися.

Середню музичну освіту мала моя мати Ольга, яка всеціло віддалася вихованню своїх дітей, а при тому працювала на рідній ниві як патріотка-громадянка. Під час облоги Бродів в 1944 році зістала забита в Суховолі на 53-ому році життя, і там похована.

Найгірша доля стрінула Юлію, яка у Львові закінчила Торговельну школу й працювала в «Дністрі». Оперовий співак Михайло Голинський був її (із взаємністю) великою любов'ю, але на її вінчання зі співаком батьки не дозволили. Заручена вона була з відомим адвокатом д-ром Семеном у Львові. Вона була дуже веселої вдачі. Одного разу вона хотіла йти на бал, а Семен не хотів. Тож вона пішла на той бал з іншим партнером. Після того балу Семен з нею дуже сварився, і Юлія віддала йому заручиний перстень. Одружилася з інж. Колею Муссакомським, якого батьки були багаті люди й мешкали в Києві. Після вінчання молода пара проживала в домі батьків в Києві. Під час большевицької влади большевики в їх домі застрілили його батьків і його, а її недострілили. Вона страшенно хворіла й бідувала, а врешті одружилася вдруге з Григорієм Засідателем, і мала з ним сина Олександра. Але й другий чоловік пропав за большевицької влади в Шполі біля Черкас. Там вона пережила голод разом зі сином, якому конечно хотіла дати вищу освіту. Коли німці окупували Україну, вивезли її сина на роботу до Райху. В часі переїзду, він утік з транспорту, добився до Тернополя, до родини Чубатих, які допомогли йому дістатися на студії медицини у Львові.

З приходом большевиків в 1944 р. його взяли до армії, але з армії він теж утік, заїхав до Грацу, і за допомогою свояка д-ра археології Івана Олексина в Грацу продовжував далі медичні студії. Одружився

з австріячкою і за допомогою вуйка Ярослава переїхав до Америки. Був лікарем в Монтеліє біля Толеда, в Огайо. Маючи 52 роки життя, помер на серце в 1972 році. Тета Юлія померла один рік раніше як її син, на 72-ім році життя.

Отак прийшли до мене мої спогади про Суховолю та її мешканців, і хай так залишаться на сторінках моєї книжки аж до часу, коли хтось інший не напише про це гарне подільське село більше і докладніше.

ГІМНАЗІЯ «РІДНОЇ ШКОЛИ» У ЛЬВОВІ

Присвячую Героїням нашої гімназії —
моїй сестрі Галині Столяр, Душці Ковалюк,
Наталці Винників і Маріїці Різник.

Коли думками лину в часи молодости, то завжди передо мною, неначе в казці, виринає наше ніколи незабутнє місто — Львів з його чудовим Стрийським парком, Високим Замком, «Світязю», Вулькою, тощо. Хто з нас, що в юності жив у Львові, не пам'ятає нашої «Рідної Школи», де збагачували ми під доглядом дбайливих учителів в гімназії наше знання, де формували ми наші характери в Пластовому Уладі під проводом великої пластової ідеалістки, курінної Лясі Старосольської?!

В моїй уяві виринають незабутні церкви Львова, де за молодих літ ми щиро молилися, як церква св. Юра і Успенська, куди ми кожної неділі ходили парами на Службу Божу. А далі згадую знайомі незабутні обличчя людей і товаришок, з якими проминала безтурботна молодість.

Серед таких спогадів про Львів мимоволі в першій мірі згадую моїх учителів в Дівочій гімназії «Рідної Школи» при вул. Мохнацького ч. 12, опісля вул. Театинській ч. 10. Управителів «Рідної Школи» за моїх часів було в роках 1927-1931 — двох.

Перший з них це старший віком проф. Ілля Кокорудз, який, хоч був дуже добрий, але не знав нас і не жив нашим життям. Одного разу ми змовилися і рішили звільнитися всією клясою по одній учениці в нашого доброго пана директора під претекстом хвороби, а опісля ми всі пішли на львівське корсо — Академічну вулицю. Була весна, гарно світило сонце, а нам на душі було так весело. Ми сміялися, раділи, що

не сидимо зараз у шкільних мурах. Наш сміх викликував зацікавлення в прохожих, вони зглядалися на нас, а нам було байдуже, ми сміялися далі так, як тільки вміють сміятися молоді дівчата. На наше нещастя надійшов наш господар кляси, учитель Микола Ластовецький і всім нам строго наказав зразу повернути до кляси.

В невдовзі потім директор Ілля Кокорудз відійшов сам з посту нашого директора на державну пенсію, як висулужений учитель державної мужеської гімназії у Львові. Якийсь час місце управителя школи займав математик, учитель Мирон Зарицький. На управителя гімназії «Рідної Школи» зголосився Антін Крушельницький, відомий радянофіл. Коли члени Батьківського Комітету про це довідалися, стало кілька пань перед брамою школи й не допустили нас до будинку. Кілька днів не було навчання — був загальний бойкот А. Крушельницького, який ніколи нашим управителем не був. Тому невірно подас пані Ласовська-Керч у своїй «Вульці», що управителем «Рідної Школи» був А. Крушельницький. Незадовго він з цілою своєю ріднею виїхав до УССР і їх опісля большевики там усіх зліквідували.

Після згаданого випадку нашим управителем став відомий історик Омелян Терлецький.

Це була людина бистрого ума, психолог і загалом особа, яка була всіми ученицями шанована й люблена. Омелян Терлецький знав нас усіх не тільки по імені, але слідкував за вдачею кожної учениці, та знав наші оцінки в школі.

Директор Терлецький був справжнім управителем нашої дівочої гімназії. За його старанням нашу школу перенесено до іншої й кращої ділянки міста, недалеко Високого Замку, як я вже згадувала, на вул. Театинську. При будинку школи не було відповідного подвір'я на перерви. Наш добрий директор зарядив, щоб на одну, велику, 30-хвилинну перерву, йти всім на Високий Замок. Весною, коли ціла природа вкривалася чудовою зеленню, ця велика перерва була для нас правдивим відпруженням. Ми безтурботно прохо-

дзувалися по алеях «замку», їли друге снідання; довкруги нас панував веселий і радісний настрій.

Предмет історії викладав нам в восьмій клясі наш директор так цікаво й зрозуміло, що ми історію вчилися вже з його викладу. Він теж не дав жадній учениці зробити кривди і, як щось було не в порядку, умів як добрий батько кожную справу прослідити по справедливості. Найбільше клопотів було завжди із святом маршалка Пілсудського, яке ми постійно бойкотували, а моїй покійній сестрі Галі Столяр грозило видалення зі школи, перед близьким реченцем до її матури, і тільки за старанням нашого директора її не викинули. Саме тоді скликав нас директор Терлецький і з жалем сказав: «Панночки, чому ви мені стільки клопоту робите з цим святом, чи не можете піти всі того дня до церкви й молитися, наприклад, за Україну, щоб тільки не чіпала нас польська влада».

В тому часі наш дорогий директор був утратив свою найдорожчу доньку-одиначку, Дарусю, ученицю п'ятої кляси, яка була найкращою товаришкою моєї сестри Галі. Це велике горе ніс він дуже мужньо, разом із своєю дружиною Євгенією. То була пані, яка відзначалася незвичайно гарними прикметами душі, а також була вона високо-освічена, бо мала закінчений університет, філософію. Знаю, що після смерти Дарусі, наш директор мав часто заплакані очі, й ми старалися ніколи йому нічим не докучати. В домі п-ва Терлецьких я бувала часто з моєю сестрою Галею. Як ще жила Даруся, ми ходили туди на прошені вечері, а через два роки на Йордан, де була забава для молоді. Тямлю, що бували там брати Шухевичі, Роман і Володимир, з яким Даруся симпатизувала. Ми мешкали з сестрою в домі п-ва Філарета Колессів і саме п-во Терлецькі жили з ними в дуже дружніх відносинах.

Після смерти Дарусі ми й далі відвідували п-во Терлецьких, які були дуже самотні й прибиті по втраті своєї одиначки, врятувати яку від важкої хвороби хребта не вдалося тоді лікарям. Вони мешкали на горішньому Личакові, на т. зв. Ялівці, ч. 37. Коли до мене дійшла вістка, що їх обоїх уже немає між живи-

ми, я пережила їх смерть дуже болючо. Спочили вони у Львові на Личаківським цвинтарі в гробівці, біля своєї доні, для якої, і для себе, той гробівець ще за життя вибудували.

Нашим катехитом був короткий час о. Теофіль Горникевич. Він був дуже вимагаючий і строгий. Це був священик науковець і філософ. Ми здавали з релігії тяжкі іспити, але напевно йому знудилося нас вчити і на його місце прийшов о. Євген Громницький.

Ми зараз узнали, що на його годинах можна поговорити й пожартувати, бо то отець — добряга. Він був вже старенький і недочував. Була одна учениця в клясі, що постійно зверталася до отця через «прошу отця сухітника», але отець ніколи того не запримічував — зате ми вже мали стільки втіхи, що напевно отець був бідний з нами. То був час нашої золотой молодості і ми не застановлялися, як дуже отець катехит був змучений з нами по такій одній годині, а учениці з нижчих кляс теж не були ліпші від нас. Отець Євген Громницький помер незадовго після нашої матури, чи не в 1932 році.

Ми мали щастя мати дуже добрих учителів української мови.

Хто з нас собі не пригадує незабутнього учителя Гриця Микитея, який на нас дивився ласкавими батьківськими (синіми) очима з-поза своїх окулярів.

Окрім завданих лекцій давав нам ще часто цінні життєві вказівки. Дуже старанно справляв наші домашні завдання і обговорював з нами всі наші недоліки. Тямлю, як дбайливо викладав нам про «Слово о полку Ігоревім». Заохочував нас до читання книжок, кажучи часто — «Щоб дівчина не була з порожньою головою». Любив обговорювати з нами події, зв'язані з сучасною політикою. З кожного його слова пробивалася журба про наше майбуття та старався нам дати якнайбільше патріотичного виховання. Сам був старшиною УГА. Він був теж великий прихильник пластового Уладу. Ми знали його сина Олесья, пластуна.

Незабутню згадку у всіх учениць напевно оставив по собі Олександр Панейко — львів'янин. Поз-

найомилася я з ним ще в Тернополі, де він мешкав в домі п-ва Зарицьких, а нас від дому п-ва Зарицьких ділив тільки один дім. Це була висококультурна людина, завжди старанно, елегантно вбраний. Поведінка його була надзвичайно зрівноважена, він ніколи нікого з нас не образив. Його обличчя характеризувала питома усмішка. Завжди мав свій гумор. Дуже гарно викладав українську граматику, яку можна було навчитися таки на його годині. Незабутні його виклади осталися в мене про Франкового «Мойсея», та загалом мав велике признання до всіх його творів. «Франко — це був великий ум, на жаль, тоді, як він жив, того ума тодішні наші провідні мужи не вміли ще оцінити», — казав бувало професор Панейко і навчив мене також захоплюватися творчістю І. Франка. Професор Панейко усіх нас трактував однаково й відносився завжди до кожної з нас дуже ввічливо. Після матури стрічали ми його на балях у Львові; його приємністю було з кожною його колишньою ученицею перетанцювати вальса. Спеціально любив Штравову мелодію «На хвилях Дунаю». На жаль, здоров'я його ніколи не було добре, він це знав, може й тому не був одружений. Помер на скитальщині, в Мюнхені, в 1952 р., далеко від свого Львова, що він його так любив. Напевно не одна його учениця щиро заплакала на вістку про його смерть, у відносно молодому ще віці.

А вже найбільш помітною статтю між нашими учителями був Володимир Радзикович,* який побіч педагогічної й наукової праці, знаходив час і на громадсько-організаційну працю у Львові. Він бо керував від 1924 до 1939 р. Учительською Громадою. Писав навкові праці про Івана Франка, Лесю Українку, Федьковича, Максима Рильського, писав чудові романи з життя галицької інтелігенції, а для дітей — під псевдонімом «Вуйко Влодко» — написав чудову книжечку «Пригоди Юрчика Кучерявого». Його знав увесь український загал Львова. Виклади його з української літератури були такі цікаві, що ми, будучи вже в восьмій класі, сиділи всі в лавках непорушно, та ловили

* Помер 17 вересня 1966 р. в Клівленді, Огайо.

з запертим віддиком його слова. Був все дуже тактовний, може й через те ми відносилися до нього з особливим респектом. Звертав велику увагу на домашні вправи, які під його впливом прибирали форму непоганої новелі. Ніколи не давав «двійок», тільки вмів приговорити до амбіції, що треба вивчати свою рідну мову та літературу. Був теж автором «Нарису історії української літератури», якого було два видання — мале й велике. Часом дехто з нас забувався й питав: «З якого Радзикевича ми маємо вчитися, з великого, чи малого?». «Ані з великого, ані з малого, тільки, панночки, з книжки», — ввічливо відповідав з усмішкою наш «Радзьо». Тут на еміграції писав до мене, заохочував мене до писання новель. Кожного Різдва бажали ми собі Веселих Свят, і всі ті святкові карточки від него я держу, як цінну пам'ятку, доки побачити «Радзя», людину великого знання, доброти і правдивого учителя, перед яким всі його учениці клоняють низько в пошані свої голови.

Польську мову вчили нас теж різні професори, як Мирон Федусевич, Петро Коструба і д-р Іван Крушельницький.

Мирон Федусевич був високий, молодий, елегантний сам і в поведінці з нами. Ми жили з ним у великій згоді. На годинах зайнять читали розділи з читанки, писали вправи, а все головню на вільні теми, які він дуже любив. Чогось саме вбився мені в тямку розділ з читанки під назвою «Лятарнік».* Тямлю, як цікаво розказував нам «Федолько», як ми його називали, про моря і океани, яких ми тоді в житті не бачили. Не снилось нам тоді, що сама доля кине нас поза ті саме океани і ми власними очима побачимо світло такої «лятарні» на морю, такої, яку можна побачити, наприклад, в Галіфаксі чи в інших портових містах. Доля кинула учителя Федусевича аж в далеку Австралію, разом з його дружиною, донькою і сином, де він і помер. За молодих літ належав він у Львові до І. гуртка Пластового Уладу і писав у «Життя в Плас-

* Це твір польського письменника Генрика Сенкевича.

ті» в першому виданні «Про працю Пласту у Львові в самих початках».

Замітні були лекції учителя Петра Коструби, але він дуже коротко нас вчив, а радше приходив на заступства.

У сьомій і восьмій клясі вчив нас польської мови д-р Іван Крушельницький. Він сам і його лекції закрипилися в моїй пам'яті. Походив він із священичої родини з Чортківщини, з Крушельниці. Студії філософії закінчив у Грацу, а докторат із польської літератури здобув у Львові. В клясі на його годинах панувала якась ідеальна тиша і страх. Мучила його недуга, може й тому був прикрий і мстивий. Як не любив якоїсь учениці, то через цілий рік її переслідував і аж промоція при директорові Терлецькім спасала таку ученицю від «двійки». Шкільні й домашні завдання оцінював дуже гостро. Як хтось рухався в лавці, або хотів щось відписати під час шкільних вправ, відбирав зшиток і записував «двійку». Всі ми не знали, але «співали» польську літературу, бо, властиво, д-р Крушельницький викладав як на університеті. Він вчив поглядово дану добу в літературі в цілій Європі. Від нього ми довідувалися про малярство — імпресіонізм, про світових музик, про філософів, як Кант, Фіхте, Гегель, Шопенгауер і т. д. Про французьких славних поетів, як — Оноре Бальзак, Альфонс Лямартін, Віктор Гюґо, Гі де Мопасан, про англійського Шекспіра, Чарля Дікенса, Льюарда Байрона.

Він навчав нас речей, про які нас до того часу ніхто не вчив. Одружився він за наших часів із своєю ученицею семінара — Любою Гараццак, журналісткою, тепер д-р Софією Наумович (Вітушинською). Помер у Львові ненадіно на затруєння шлунка в дуже молодому віці, в короткому часі після нашої матури. Прикоро було нам довідатись про його передчасну смерть, бо був він непересічної особовости, людина здібна й дуже працювита. Українська спільнота втратила у його скромній особі визначного педагога й людину, яка зі своїм великим знанням могла ще принести багато користи для своєї нації. А ми, учениці д-ра Івана Крушельницького, напевно тепер з перспективи років,

вдячні йому за його цінні виклади для нас і згадуємо його «незлим, тихим словом». Він не тільки був для нас гострий, але напевно він сам провадив своє життя дуже здисципліновано. Здобути докторат з польської літератури за Польщі у Львові не було легко. Наука і знання — то була девіза його життя.

Німецької мови вчили учителі Посацький, старший кавалір, якого ми називали Бем-Ермолі. Ті часи були для нас щасливі, бо він нас всіх добре не знав, а німецьке оповідання ми могли відчитувати з карток. Через один жарг, який ми йому зробили, перестав нас вчити. На його місце прийшов зі Станиславова Гнат Павлюх. Був він теж нашим господарем кляси в 6-ій клясі. Гнат Павлюх, добряга, нікому не докучав і ми не робили йому жодних клопотів. Він був дуже спокійної вдачі, задані німецькі оповідання ми переважно вивчали напам'ять, бо не могли його шахрувати, так, як учителя Посацького.

Зближався час матури, було багато матеріялу з німецької мови, як читання лектур. На жаль, наше знання німецької мови було мале. В клясі лише дві учениці знали добре німецьку мову — Дарка Федак і Дора Дмоховська, які рятували нас перед інспекторами. На наше здивування, серед шкільного року, до сьомої кляси прийшов нас вчити німецької мови Юрій Рудницький (Юліян Опільський). Він ніяк не міг зрозуміти, як з таким малим знанням німецької мови ми опинилися аж у сьомій клясі. Він був хворовитий тілом і уломний, але лкий великий духом і знанням! На ніякі жарти на його годині ми не могли собі дозволити. Ми справді почали багато часу присвячувати німецькій мові. Хто працював над німецькою мовою, він, як добрий психолог, умів слідкувати за тим, і такої учениці ніколи не пошкодив. Часто казав: «Трудна рада, з вас, панночки, німці вже й так не будуть»; не міг в той час вгадати, що сама доля багато з нас закинула в Німеччину і там таки неодна з нас опанувала німецьку мову. Розказував нам, як мав добрий гумор, про Відень, де він студіював, який видавався нам тоді теж недосяжною мрією. Ідучи через Відень на захід, я думала саме про мого покій-

ного вже тоді учителя Юрія Рудницького, який завжди мав почуття гумору і який так любив той Відень. Його твори під псевдонімом — Юліян Опільський, як «Іду на вас» та інші, дуже цікаві й писані гарною літературною мовою. Помер у Львові, здається, чи не 1935 або 1936 року.

Математику вчили нас різні учителі, а всі вони, окрім учителя Володимира Білінського, математиками й самі не були. В п'ятій класі вчила нас учителька Х. Її навчання полягало на вивченні на пам'ять правил і хто вмів ті правила, діставав добру ноту. Якогось спеціального контакту з нею ми не мали. Вона тоді була «при надії», а ми були ще замолоді, щоб її зрозуміти.

Після неї прийшов учити нас молодий, високий, «пристойний», Дмитро Проців. Походив він сам із села Розвадів біля Дроговижа, де мій покійний дідусь отець М. Олексинин був колись там парохом, і його охрестив. Студював у Празі, про яку нам, як мав гумор, розказував. Ми його майже завжди зачіпали й не слухали. Може тому, що він був молодий і ми не мали до нього жодного респекту. Він дуже не любив учениць в окулярах, а як ми про те дізналися, то наступного дня всі собі позичили окуляри в інших класах, і всі навмисне на його годині сиділи в окулярах. Він був дуже тим жартом здивований і злий, а ми тішились, що йому докучили. Він учив нас двох предметів — математику й фізику, отже різним дивовижним жартам не було кінця. Дійшло до того, що він під час математичних вправ, відібрав одній учениці зошиток і подер, а перед тим вдарив її легко по руці. Ми, очевидно, з того зробили велику справу і деякі учениці пішли до директора Терлецького зі скаргою. Справа закінчилася тим, що учитель Проців перестав нас учити, а тим ученицям, які ходили на нього покаржитися, на кінці шкільного року в сьомій класі дав по дві «двійки». Деякі учениці на тому потерпіли, тому й настрої у класі був доволі сумний. Були учениці, що перестали навчання у нашій гімназії, або й зовсім не повернулись до науки. Про учителя Д. Процева

чула я, що після того випадку в нашій гімназії, він учителював в мужеській гімназії в Теробовлі. Дальша доля його мені не відома.

Найбільш замітною постаттю між учителями математики був учитель Володимир Білинський. Походив він зі священничої родини, був все елегантно, по-спортовому одягнений, бо їздив мотоциклом. Ми його дуже респектували і на його годині була дійсна наука, а не жарти. Він мав з нами чимало клопоту. Було вже мало часу до матури, а матеріялу було дуже багато, бо з нижчих клас ми мали великі недостачі. Щоб допомогти нам, два рази в тижні (кожного вівторка й п'ятниці) мали ми надобов'язково по дві години математики у нашій школі — вечорами. То були повторення з нижчих клас, які властиво для нас були нові, бо нас їх ніхто не вчив. Всі учениці приходили на ті лекції точно й солідно вивчали пророблений матеріял. Учителя В. Білинського ми називали «Дзюньо», він так, як був сам елегантний, так був завжди елегантний в поведінці з нами. До жодної учениці в восьмій класі не звернувся через «ти», а через «пані». І хоч ученики з мужеської гімназії його називали «математичним пострахом Львова», ми ніяк не могли того примінити до нас. Рідко який учитель хотів би тратити так свій вільний час, як він тратив і вчив нас, доїжджаючи аж з вулиці Хшановської, де він мешкав, на вул. Театинську два рази в тижні. Ми, крім усної подяки, навіть не купили йому маленького подарунку. При матурі теж при таблиці помагав нам так дискретно, що члени комісії нічого не запримічували. За большевицької влади був вивезений на Сибір. Коли повернув із заслання, і по році побуту «на волі», помер у Львові. Одружений був удруге з Олесею Міхенко, вдовою — Зарицькою, яка його й поховала на Личаківськiм цвинтарі біля її матері. Його втрату вона ще й досі, як писала мені, оплакує. Його перша дружина була рідною сестрою моєї товаришки з Тернополя, і від неї я довідалася про його долю.

Фізику в восьмій класі вчив нас учитель Іван Сітницький. Він був старший віком — був сивий. В мо-

лодому віці повдовів і жив з донькою Уляною, спортсменкою, пластовою виховницею.

Може його особисте переживання подіلالо на нього так, що він був дуже поважний і розмов приватного характеру з нами ніколи не було. Дехто з нас не любив фізики, тому його виклади, хоч були опрацьовані при допомозі різних фізичних досвідів, були для нас нудні. Ми до учителя Сітницького відносилися здержано, з повагою і завжди на його лекціях поводилися чемно.

В п'ятій і шостій класах географію вчив нас учитель Михайло Ваврик. Був молодий ще, але зовсім лисий, строгий і вимагаючий. Ми його боялися, як вогню, бо за найменшу провину записував до денника. Цікаво викладав, завжди при допомозі мап, атласу, і хто любив географію, міг на його годині добре вивчити кожну лекцію.

З п'ятої класи пам'ятаю учительку Валентину Завадську з дому Ходорович. Вона була київлянка і там же кінчила свою вищу освіту — правничий факультет на університеті св. Володимира. Опісля працювала в Києві в Міністерстві Освіти, в Департаменті Середніх Шкіл. В 1919 р. родина Завадських емігрувала на захід, до міста Тарнова в Польщі. В Тарнові вона очолює Жіночу Спільку Допомоги Хворим. У Львові працює, як учителька Рідної Школи і СС. Василіянок, викладає історію і французьку мову. Саме я її ближче пізнала, бо ходила до неї на лекцію французької мови приватно. Родина Завадських мешкала тоді недалеко нашої гімназії, біля вул. Мохнацького. Родина їх була невелика — її чоловік Віктор, київський суддя і доня Женя, молода пристійна панночка. Історію викладала нам дуже приступно. Ми її на правду дуже любили й називали «пані Дужо». Чомусь вона слово «дуже» вимовляла «дужо». Знаю, що в 1929 р. родина Завадських виїхала зі Львова до Варшави. Читала потім в журналах, що пані Завадська брала участь з рамени «Союзу Українок» у міжнародніх конгресах у Відні, і Празі. В Варшаві працювала в «Союзі Українок Емігранток» й доповнювала університетські студії з романістики.

В 1950 р. родина Завадських переїздить з Німеччини до Торонта, там вона працювала як громадянка у різних наших організаціях, аж до своєї смерті 1971. Залишила по собі пам'ять людини щирого серця, яка самовіддано працювала для свого народу, а при тім була всесторонньо освіченою. Хай пам'ять про неї живе між нами вічно!

З сьомої кляси пригадую собі визначну постать Богдана Барвінського, рідного брата композитора Василя і лікаря Олександра Барвінських. Він зі своєю сивою чуприною і аристократичним виглядом нагадував англійського лорда. Досконало знав свій предмет — історію, яку дуже цікаво викладав. Сам оповідав, що любов до історії успадкував від свого батька Олександра Барвінського, відомого українського історика. Ми завжди на його годині дуже чемно поводитися і слухали його лекцій, після чого вже й небагато треба було вчитися. Тяжко, що на перше квітня ми на першоквітневий жарт дали йому ручку без пера записувати денник і переставили всі історичні карти доторопити ногами. Тоді він вийшов на двадцять хвилин з кляси. Коли вернувся, сказав, що від учениць сьомої кляси таких дурних жартів не сподівався ніколи, бо такі жарти добрі для штубаків. Оставив серед нас милу згадку. Був для нас вирозумілий, добрий і тактовний. То був правдивий пан — джентлмен. Про своє приватне життя ніколи нічого не говорив. Ми знали, що він не одружений, мешкав недалеко нашої школи, при якійсь бічній, від Театинської, вулиці. Доля його мені не відома.

Господарем нашої сьомої й восьмої кляс був учитель Микола Ластовецький, який мешкав зі своєю сім'єю при вул. Длугоша, недалеко гімназії СС. Василіянок. То був педагог з покликання. Під час шкільного року був строгий, вимагаючий, але при кінці навчання він не давав двійок. Часто казав: «Вчіться під час шкільного року, щоб ваші батьки за вас дармо не платили грошей». Ми мали товаришку Марійку Матвіїв, яка на професора Ластовецького написала ось такий вірш:

Професори вже забули,
Що вони у школі були,
Що не дуже їм велося,
Без двійок не обійшлося.
Кожний професор інші
Привички має,
Кожний щось іншого
Від нас вимагає.
В професора від латини
Зле годинник ходить,
Тож професор перед дзвінком
До класи приходить.
Питана не має часу
Навіть добре встати,
А професор: скорше, скорше —
І не хоче вже питати.
Панна Г а
— Препарація латинська —
Уста отворити
І латину говорити.
Ой нічого не вчиться
Та ж то так не можна,
Вчитися латини
З вас повинна кожна.
Година кінчиться,
Професор виходить,
Коло дверей пристає
І до нас говорить:
— Я ще раз заповідаю,
Що не подарую.
І кожній з вас у нотесі
Двійку занотую.

Цей вірш нашої товаришки Марійки про учителя Ластовецького був дуже вірний і я цю частину, що запам'ятала, записала, але вірш був багато довший. Не думаю, що якась учениця цього нашого професора згадує зі злобою. Окрім навчання він працював як діяльний громадянин по різних наших товариствах і був всюди шанований. Помер у Львові, не знаю тільки в котрому році.

Характеристичним було, що учитель Ластовецький приходив все до кляси з чорною парасолею, в кальошах, завжди в капелюсі. Як дзвінок задзвонив і він збирався відходити, всі свої речі вичисляв: «парасоля е, кальоші е, капелюх е, а сурдут вбираю». Тоді ставав посередині кляси, мав усміхнену міну і любив ще давати нам якісь свої завваги. Ми були дуже при звичаєні до всіх його манер. Виписували старанно латинські слівця, бо він зшиток точно провіряв і з нього питав ті слівця.

А вже таки найбільше ми чекали на учителя Юліяна Буцманюка,* на години його рисунків, щоб на них духово відпочити. Здібних учениць до рисунків серед нас не було, але ми всі старалися «щось» рисувати, щоб нашому дорогому мистцеві не робити прикрости. Хто ж собі з нас його не пригадає?! В сивому капелюсі, зупинявся біля порога кляси (з одного рамені звисав його плащ) і своїми ясними добрими очима переглядав усіх.

Звичайно, як роздягнувся, починав поправляти рисунки з останньої лекції. Тоді починав нам розповідати різні новини з учительської конференції. Любив молодь батьківським серцем, тому обстоював на конференціях за нами, випрошував в інших учителів злагіднити злу ноту. Дуже захоочував нас учитись. Не любив дурних жартів, тому навіть на перше квітня ми жодних жартів йому не робили. Весною, коли природа вкривалась чудовою зеленню, забирав нас з будинку гімназії на дві години на Високий Замок, на рисунки. Це було для нас правдиве відпруження. Там розказував нам про себе, як то він малолітнім хлопцем, як гімназійний учень, не зважаючи на плач улюбленої матері, пішов як доброволець до Січових Стрільців. Часом розказував про страхіття війни, про наступи й окопи, голод і зимно, про тиф в Україні, але як бачив наші стурбовані лица, починав оповідати щось з гумором — як поставала стрілецька пісня, про столицю Київ і універсали. Але тоді він попадав у сумний настрій, бо «встоятись не було сили у визвольній війні за незалежність України». І хоч ми вже були ученицями восьмої кляси, але

* Помер в 1968 р. в Едмонтоні, Канада.

ми ще не знали життя і все ще були досить «зелені». Однак до покійного ми ставилися з великим респектом. Він учив нас шанувати Січових Стрільців, любити їх пісні, любити все, що наше рідне.

Остання моя зустріч з Покійним була тут, в Канаді, в місті Вінніпегу, як відкривали пам'ятник Тарасові Шевченкові. Ми умовилися листовно, що стрінемося в Отців Василіян, де Покійний перебував. Він ждав на мене у просторій вітальні й дуже зрадив, що я точно прийшла. Виглядав чудово, незмінений зовсім (тільки чуприна більше побіліла) і я сказала йому, що він добре держиться. На те Покійний відповів, що вже «Костуся» приходила по мое життя, але я завжди сильною волею й гумором відганяв її від себе, «на темні ліси та гори». Розпитував про мою сім'ю. Радів її дуже побачити; рік пізніше панство Буцманюки гостили її сердечно в Едмонтоні. Вибирався вкоротці до Монтреалю розмальовувати церкву на Роземонті, тож я запросила його до нас.

Ми були б ще довго розмовляли, але прийшов отець Василіяннин і запросив Покійного на обід. «Чоловік не живе на те, щоб їсти, але щоб жити» — сказав Покійний, представляючи мене отцеві. Ми ще говорили яких десять хвилин, аж знов у дверях побачила іншого отця, що не дав нам довше говорити. Ми стиснули собі руки на прощання з тим, що стрінемося в Монтреалі.

Повертала я до дому моїх вуйків Чубатих з важким серцем і все чомусь думала, що це була моя остання зустріч з моїм дорогим учителем. Крім карточок, якими ми обмінювалися на свята з підписом Покійного та його дружини, то була таки моя остання зустріч. Згадуємо Покійного мистця, його учениці, як патріота, як свого виховника, як людину доброго серця та прямолінійного характеру. У своїй скромності не шукав у Львові легкого заробітку по наших установах, а сам своєю муравлиною працею мистця промощував собі шлях на скромний прожиток своєї сім'ї. Бачила я його у Львові під час одних ферій, як на тендітнім риптованні розмальовував церкву ОО. Ва-

силіян. Яка то була важка праця, яка небезпечна, але чи хтось турбувався цим? Залишені картини Покійного на довгі літа будуть носити його безсмертне ім'я, а рядки цього мого спогаду я кладу, як квітку на могилу Покійного в далекому Едмонтоні.

Не хочу поминути ще таких учителів, які нас учили короткий час, як Іван Чучман — лагину. Він дуже любив клясичні твори як Овідія чи Горация; коли хтось добре скандував, діставав добру ноту. Пригадую собі ще паню Дарцю Гриневич-Витанович, яка вчила нас природи, та учителя Степана Зимака. Їх години ми любили, бо ми тоді щось рисували, наклеювали засушене листя чи квіти на так звані «зілляники» і т. д. З учителем Ст. Зимаком ми вчилися про тіло людини — анатомію з підручника Ростковича, рисували різні ткани, кістки, серце.

Співу учив нас учитель Гриневецький. Спів не був обов'язковий і я не все ходила на його лекції.

Минули десятки літ, як ми покинули шкільні мурі і наші молоді літа давно вже «за горою». А однак я немов бачу «сьогодні» всіх моїх учителів, чую їхні голоси, кожного зокрема, бачу теж очима душі наших товаришок, вони в мене всі веселі, молоді й безтурботні, хоч багато з них уже не живе. Вони всі дорогі моєму серцю, вони для мене як рідні сестри. Доля порозкидала нас по всіх сторонах світу, але коли буде момент, що буде з'їзд нашої гімназії УПТ у Львові, хай не буде нідної, щоб не приїхала на такий з'їзд, бо вже опісля в житті ніколи не позбираємося разом. Коли я ще раз згадую моїх товаришок з Рідної Школи у Львові, мені приходиться на думку вірш сучасної української поетеси Ліни Костенко:

«Розкидані друзі по світі
Як зорі по ясному небу,
Неждані листи і привіти
Проміням доходять до тебе.
І вже не зломишся в горі,
І вже не загинеш у тузі;
По небу розкинені зорі,
По світу розкинені друзі.»

НА ЗОВ БАТЬКІВЩИНИ

ЗА СВІТЛИМ ПОКЛИКОМ

Невже ти будеш осторонь сидіти
І споглядать, як злетється братня кров?
Ні, сором це терпіти. Паша смерть
Научить інших, як треба жити.

Із »Грішниці« — Лесі Українки.

Вже чимало літ минуло, відколи в невідомій могилі спочило навіки закатоване серце моєї сестри. Галина Столяр — це одна з багатьох жертв німецького насилля. Важко мені писати про неї і в згадках переживати ще раз її страдальний шлях. Але на проханя Редакції «Нашого Життя» хочу зібрати в думках все те, що знаю й відчуваю, щоб воно хоч трохи навітло її надзвичайну постать.

Галина народилась 5-го березня 1917 р. у Тернополі, де наш батько був священиком. Нас було три сестри — Ліда, Галя і Марійка. Жили ми дуже дружньо, хоч і були різні вдачами. Наше дитинство пробігало в Тербовельщині (с. Хмелівка), де наш батько був парохом і в Брідщині, де в с. Суховоля жив наш дідунь, о. Михайло Олексинин. Найкращі спогади в'яжуть нас із селом Суховолею. Там, у нашого дідуна проводили ми вакації, і там запали в наші серця перші зерна любови до Батьківщини. Дідунь приділював нам, внучкам, багато уваги. Він розказував багато з історії України, про наших князів і гетьманів, учив любити свою рідну мову і користуватись нею всюди. Дідунь був одним із священиків-організаторів Брідщини і в його домі бувало багато людей. Брідщина була під сильним москвофільським впливом і це коштувало багато зусиль, щоб розбудувати життя ук-

раїнського села. Тому й дідуньо став одним із засновників хлоп'ячої бурси в Бродах, що мала підховати працівників на народній ниві.

Галина була дуже здібною дитиною. В неї була така жива уява, що вона сама видумувала казки й їх любила нам розказувати. Гарно рисувала, мала добрий слух, а над усе любила танці і рухові вправи. Тому Галина була завжди осередком нашого невеличкого гурта. Любила опікуватись малою сестрою Марійкою, але й мене, хоч я була старша, вона немов переросла і вже скоро накидала нам свої думки.

До середньої школи ходили ми разом (до різних клас), спершу в Тернополі, а потім у Львові. Замешкали ми в домі проф. Філарета Колесси, на Голуба 7. Атмосфера цієї культурної родини мала на нас великий вплив. У Галини розбудилось зацікавлення літературою, а багата бібліотека професора давала їй усе новий корм. Найбільше захоплювалась вона творами Лесі Українки. Знаю, що вона вглиблювалась у її драми, а багато з того знала напам'ять.

Також мешкали ми в домі радника Мрица, при вул. Софії 20, де були дівчата, старші від нас. Всі вони були пластунками. Ми ще в Тернополі належали до Пласту і включились до нього у Львові, де Галина скоро здобула передове місце. Кошова ставила її часто за приклад. Здібна спортсменка, вона здобула для Пласту срібну чашу у змаганнях бігу.

У тому часі в житті Галини стались події, що ми їм не приділяли великої уваги. Померла її товаришка Дарка Терлецька, з якою вона жила дуже близько. Ця втрата струснула молоду душу до глибини. Але вже тоді виявилась у Галини риса, що стала однією з її прикмет. Вона опанувала себе так, що мало хто з оточення міг про щонебудь з її переживань догадатись.

Тому й не знаємо, коли заіснувала друга подія, себто, коли вона стала членом ОУН. Це мусіло бути менш-більш у тому часі. Бо коли я здала матуру й виїхала зі Львова, Галина замешкала сама, при вулиці Супінського ч. 23. Тоді я зауважила, що вона живе дуже скромно, відмовляючи собі найконечніших ре-

Галина Столяр (зправа) зі своєю тетою
д-р Анною Олексини-Чубатою.

чей, а всі свої гроші віддає на допомогу політичним в'язням. Переводила теж збірки на ту ціль, займалась також упорядкуванням стрілецьких могил на військових цвинтарях. Попри те вона була чинна в Пласті й однаково добре вчилась у школі. Перед матурою загрозили їй видаленням зі школи за бойкот свята Пилсудського. Але добрий директор Омелян Терлецький зумів її «вимотати» з тієї справи. По maturi їй відмовили вступу на університет. Це було нібито «з браку місця», але відомо, що діяла тут рука поліції.

Наша родина жила тоді вже в с. Суховоля, де мій батько, по смерті дідуня, став парохом. Коли полину туди думками, здається мені, що кращого кутка на світі нема, як ця плебанія в Суховолі. Простора хата, гарний сад, а кругом гарні, доброзичливі люди.

На наші празники з'їжджалась уся околиця і нашої гостинної хати ніхто не минав.

Галина зажила в Суховолі та не для дозвілли і спокою. Вона зараз живо зв'язалась із молоддю в Бродях та увійшла до різних товариств. У студентському товаристві «Смолоскип» брала живу участь. Не зважаючи на дощ чи снігові заметілі вона пішки щопонеділка приходила до Бродів на сходи, ще й захочувала подруг, щоб вони не були «на маргінесі, між товаришами». Допомогала в різних імпрезах, часто виступала з деклямаціями, які виголошувала з великим чуттям. За деклямацію Шевченкового «І ти мене, милий Боже, на вік забуваєш...» влада наклала на батька грошову кару. У товариствах «Просвіта», «Рідна Школа» і «Союз Українок» вона виконала велику роботу. Коли в Бродях святкували 25-літній ювілей Філії «Просвіта», вона привела на площу 600 дівчат, що виконували вправи до народніх пісень. Перед цим святом ходила пішки від села до села по Брідщині і збирала дівчат по праці на вправи. Львівський щоденник «Новий Час» писав, що такого здвигу Броди ще не бачили. Тиждень пізніше ті самі дівчата виступили в Підлісі біля могили Маркіяна Шашкевича, а далі знов на ювілею «Просвіти» в Підкамені. І всюди провадила їх Галина, використовуючи своє замилювання до руханки і вправ.

Ті мандрівки і праця так її виснажили, що вона занепала на здоров'ї. Лікар порадив їй відпочити у гірському кліматі. Родина Галуцинських із Тернополя запросила її замешкати в їх віллі у Ямній. Їх дочка Люся була близькою товаришкою Галини. Звідтіля Галина часто писала до мене, бо її дуже хвилювала розпочата робота у Брідщині й вона прохала мене тут і там її заступити.

Вибух війни і розвал Польщі спровадив її до Львова. Відкрилася змога заробітку і Галина стала працювати в якійсь установі. Там я відвідала її 7-го вересня 1940 року в її кімнаті при вул. св. Марка. З нею мешкала наша молодша сестра Марійка, що вчилася.

Ми чекали того вечора дуже довго на Галю. Коли прийшла, я завважила у неї певну зміну. Вона була

немов втомлена, але й дивно мовчалива. Спиталась тільки мимоходом, чи ми не спали б тут без неї. Але не пояснила ближче цього й ми всі разом пішли спати. Вночі збудив нас сильний стукіт до брами. Коли я прокинулась, то побачила, що Галя не спала, а сиділа з вервицею в руках і молилась. Потім сказала, що це певно прийшли по неї. В між часі сторожиха відчинила двері і в нашу кімнату вдерлося зі страшним криком чотирьох НКВД-истів зі зброєю в руках.

— Я могла вчора втекти, але боялась, щоб наші батьки і ви не потерпіли. Моліться за мене... — шепнула вона мені на прощання.

Для нас почався час страшної тривоги. Я докоряла собі, чого прийхала до Львова, бо може вони удвох з Марійкою були б скрились. Ми стали вичікувати при різних тюрмах, щоб довідатись щонебудь та щось передати. Даремне все! Це ж вона попала в гурт арештованих 59 націоналістів, що їх потім большевики судили у відомому процесі членів ОУН.

Про це ув'язнення і процес вона сама потім оповідала. Катували її при допитах несамовито. Вже на першому допиті вона від болю втратила притомність. Подробиць ми не довідались від неї ніколи. Сказала лиш, що на запит прокурора, чи вона застрілила б Сталіна, відповіла: — Якщо б це був наказ Організації — так.

Сорок двох підсудних з процесу засуджено на кару смерти, і їх переведено до «келій смерти». Ще перед присудом до всіх підсудних було застосовано різні форми залякування, а навіть випроваджувано їх в підвали, ніби на розстріл.

Несподівано перервалось оте випровадження «на розстріл» і вони пізніш довідались, що декого з них «помилувано». Одного дня їх навантажили в вагони й перевезли через Броди до бердичівської тюрми. У Бродях вдалось Галині викинути з вагону коробочку від сірників, де була записка про неї та її долю. Ця коробочка дісталась до моїх рук і це була перша вістка від неї від хвилини її арештування.

Коли німці дійшли до Бердичева, звільнили в'язнів із тюрми. І от одного літнього дня під вечір з'явилась на

приходстві в Суховолі змаргана, худа постать. Важко було пізнати у тій знищеній молодій жінці нашу Галю. Але це була вона. Яка радість панувала тоді! Сільські діти принесли їй квіти, а з околиці з'їжджались селяни, щоб її побачити. Її ж знав майже весь повіт. Галя, втомлена і виснажена, всіх стрічала привітно і старалася вдоволити. Бо ж приїзdnі люди розпитували про своїх, що були заарештовані, раділи її звільненням, хвилювались тим, що буде далі.

Недовго тишились ми Галею. Ледве проминув тиждень від її прибуття, коли кур'єр привіз карточку. Вона притакнула і ми вже знали, що це її вириває з-поміж нас. Наша бідна, хвора на серце мати, заплакала, а батькові, що сидів непорушно, тільки дві сльозини покотились по обличчі. Я приїхала теж, щоб її переблагати. Але я знала заздалегідь, що рішення Галі ніхто не переробить. Бачила, як вона ходила по кутках нашої хати, як прощалася з нашим городом. Це ще більше стиснуло мені серце. Страшне передчуття! І справді, тільки Галя з'явилась у Львові, коли по двох тижнях її заарештували на вул. Руській. Та Божа опіка її не покидала. Просто чудом удалось їй тоді втекти з подвір'я тюрми на вулиці Лонцкого під час проходу.

Після втечі, у Галичині важко було б їй скриватись. Для Організації вже не могла принести користі на тому терені, тож рішилась виїхати до Німеччини. Там під чужим прізвищем могла скритись, а навіть студіювати. І справді, записалась вона на дентистику в Мюнхені й почала з успіхом складати іспити. Але все ж не могла відорватись від громадських завдань. Увійшла в контакт з робітниками, що їх вивезено на роботи до Райху і вже стала об'їжджати їх осередки. Згодом стала зв'язковою між Німеччиною і краєм. І врешті в Берліні, на зв'язковій квартирі у пані Гайдар попала в руки гестапо.

Коли «впав» зв'язковий пункт в хаті пані Гайдар, гестапо всіх хатніх заарештувало, а в хаті «замешкали» більш як місяць гестапівці. Всіх, хто прийшов до дому пані Гайдар гестапо арештовувало, і після короткого переслухання відправляло до тюрми на допит ката Вір-

зінга. Так «впала» не тільки Галина Столяр, але й інші члени ОУН, які користались тією зв'язковою хатою.

Слідство став переводити відомий із своєї жорстокості кат Вірзінґ. Знов почалось для неї страшне катування. Розказували про те інші в'язні і призналась до цього потім тюремна адміністрація. Галина не заломалась. Тільки вона передчувала свій кінець. Через одну дівчину, що виходила на волю, попрощала нас, сестер, батьків, свої добрі дві тети і вуйка та не забула мого сінка Ігоря, якого була хресною мамою. Згадала також своїх товаришок, Люсю Галуцинську і Сянку Боднар.

Казали нам, що до останку не випускала вервички з рук. Навіть кат під час знущань не міг вирвати з її рук вервички, так як і не вирвав з її уст ніякого слова. Щоб затерти сліди своїх знущань, гестапівці повісили її на рушнику дня 26. листопада 1942 р. Але численні в'язні берлінської тюрми одногосно стверджують, що це не було самогубство, а звичайне вбивство. Щойно на весні 1943 р. брідське гестапо повідомило мого батька, що Галина померла на запалення легенів.*

Своє велике горе ніс він сам. Змарнів, посивів, мандрував полями аж до втоми. Ніколи не сказав нашій хворій на серце матері, що вже немає Галі. А ми не знаємо навіть її могили, щоб могли поклонитись та Божим словом спом'янути ту, що їй не дали християнського похорону.

* Коли б Галина Столяр була поповнила самогубство, гестапо напевно було б повідомило про дійсну причину смерті.

ПРО ГЕРОЇНЬ З ПРОЦЕСУ 59-ти У ЛЬВОВІ

Галя Столяр була підсудною в процесі 59-ти членів ОУН у Львові в часі першої большевицької окупації Західної України, а згинула з рук німецького ката Вірзінга в Берліні, в 1942 році.

Галя Столяр походила зі священничої родини. Її батько був парохом Суховолі, Брідського повіту, на місці її дідуся о. Михайла Олексишина. Галя була дуже карна членка в Пластовому Уладі, займалася упорядкуванням могил українських вояків, а також займалася збірками на політичних в'язнів. Понад усе вона любила фізичні вправи і спорт. У Бродях належала до студентського товариства «Смолоскип», до товариства «Просвіта», «Рідна Школа» і до «Союзу Українок». Маючи велике замилювання до руханки і вправ, вона навчила шістсот дівчат руханкових вправ на 25-літній ювілей Філії «Просвіти» в Бродях. Про це свято писав «Новий Час» в 1935 р., що такого здвигу Броди ще не бачили. Перед тим святом Галя ходила пішки від села до села, щоб вечорами вчити вправи до відповідних пісень. Опісля ті ж дівчата під проводом Галі виступали з тими вправами в Підлисі, біля могили Маркіяна Шашкевича.

Коли в 1939 р. прийшли на Західні Українські Землі большевики, Галю арештували й вона попала в гурт 59-ти націоналістів, що перейшли перед процесом страшні тортури. Більшість в'язнів засуджено на кару смерті, а тих, що їх «помилувано» вивезено до бердичівської тюрми.

Коли вибухла німецько-російська війна, німці скорим маршем дійшли до Бердичева та звільнили тих в'язнів, які ще були при житті, а між ними і Галю. Вона прийшла пішки з Бердичева до Суховолі. Була така змінена й виснажена, що годі було її пізнати. Та не довго втішалася вона волею, бо по двох тижнях її знову арештовано у Львові, але під час про-

ходу вдалося їй втекти з подвір'я в'язниці на вулиці Лонцького і вона під чужим прізвищем виїхала до Німеччини. Там була зв'язковою ОУН між поодинокими містами і краєм. Працювала серед робітників, вивезених до Райху на примусові роботи, наражуючись на смертельні небезпеки за те, що організаційно відвідувала всі більші робітничі скупчення.

В той час у Берліні була зв'язкова квартира в домі п. Гайдар, яка «впала», але про це Галя ще не знала. На цій зв'язковій квартирі німці її арештували й віддали на допит латвійському німцеві Вірзінгові, що був відомий зі своєї зв'язчої жорстокости у відношенні до в'язнів в тюрмі св. Олександра. Знов почалося для неї страшне катування, під час якого вона ніколи не заламалася. Щоб затерти сліди знущань, гестапівці повісили її на рушнику. На весні 1943 р. брідське гестапо повідомило батька Галі, що вона померла на запалення легенів. Упродовж цілого часу в тюрмі Галя молилася й заохочувала також інших до молитви. Про її останні дні написала п. Гайдар, яка вийшла з в'язниці на волю, що її девізою завжди було Бог і Батьківщина. Як свідчить п. Гайдар, вона закінчила життя 26. листопада 1942 р. Так обірвалося життя молодой студентки дентистики на Мюнхенському університеті.

Галя була улюблениця Брідського повіту, працювала з великою посвятою серед молоді Брідщини, жила надіями на визволення своєї батьківщини, віддана цілим своїм еством і душею українській справі. На жаль, нема навіть могили Галі...

Подібних мук від ката Вірзінга зазнали членки ОУН в Берліні — Ольга Фроляк, Ліда Укарма, Олена Вітик та чимало інших. Того ката української націоналістичної молоді впізнали вже по війні в Німеччині, і німецький суд засудив його на відносно низьку кару тюрми.

Наталка Винників зі Львова, учасниця процесу 59-ти у Львові, що також урятувалась в Бердичеві, стала зв'язковою ОУН, була на Україні арештована

гестапом і розстріляна осінню 1942 р. в Бабиному Ярі біля Києва. Вона — шкільна товаришка Галі Столяр, абсолютка гімназії Рідної Школи у Львові.

Підготовляючи процес 59-ти большевики застосували рафіновані тортури до всіх в'язнів, з яких було 37 мужчин і 22 жінки. З них було присуджено до смертної кари 31 мужчин і 11 жінок; решта була засуджена на 10 років концтаборів. Присуджені до смертної кари жінки були всі на одній келії, і коли надійшло з Москви т. зв. «помилування» — помилуваних перевели на іншу келію, а Душка Ковалюк залишилась сама на тій келії, бо її не помилувано. З тюрми вона живою не вийшла. Душка (Володимира) Ковалюк, абсолютка Рідної Школи у Львові, була дочкою о. Ковалюка, що був парохом у Скнилові біля Львова.

Цей процес відомий також як процес Другої Крайової Екзекутиви ОУН в Західніх Облaстях України, і тривав від 17 до 19 січня 1941 року.*

Слава вам, молоді дівчата з процесу 59-ти у Львові! Ви віддали своє молоде життя за волю України!

* В журналі «Сучасність» (Мюнхен), ч. 9 і 10 за 1981 р. надруковано спогад Л. К. (Люби Комар?) п. з. «У сорокові роковини процесу 59-и», де зафіксовано доволі точний перебіг цього процесу.

ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ

У ГОСТИНІ В МИСТЦЯ ГНІЗДОВСЬКОГО

Десятого травня 1980 року остане назавжди в моїй пам'яті, бо цього дня я з моїми доньками й зятем були гостями в домі мистця Гніздовського. Їхали ми автом по асфальтових дорогах Нью-Йорку, через ма-

Тереса Лугова, бібліотекар Державного Архіву в Оттаві,
в товаристві сенатора Юзика, Василя Авраменка
і сенатора Івасіва.

льовничу вулицю Ріверсайд, яка тонула вся в зелені дерев. Що даліше ми віддалювались від Нью-Йорку, то більшало по обидвох боках дороги дерев аж до Бронксу. Там ми спинилися на умовлену другу годину біля чепурного дому мистця Гніздовського. Вже здалека ми його побачили на сходах дому. Яка радість вітатися з мистцем. На порозі дому вітає нас його собака «Чорна», бо й справді чорне песеня з білими латами, яке хоч гавкає, але не страшне. Вітаємося з панею дому, дружиною мистця, Фанні. Що за чарівна його дружина! Володіє трьома мовами: українською, французькою і англійською. Уроджена вона у Франції. Енергійна й мила. здається вам, що ви давно знайомі з нею. Можна сміло сказати, що це права рука мистця. Вона полагоджує всі справи продажу картин мистця. Вона теж знає, де можна в них знайти якусь рідкісну картину, якої нема на виставках, ані в каталогах. Вона працювала двадцять літ як модистка у славного Жонатана Льюген. Кожний її рух зраджує, що вона теж мисткиня. «Я дуже ціную творчість Жака й розумію його працю», — каже пані Фанні. Люди такі споріднені своїми уподобаннями. повинні дружитися. Запізнаємося з донею мистця Мартою, яка теж займається мистецтвом, малює різного типу строї для пань. Оглядаємо малюнки тих строїв сьогоднішньої моди, доньки мистця зі школи, де вона вчиться в Нью-Йорку моделювати. Немов бачу ще образ тієї малої, а так зіграної сім'ї панства Гніздовських; всю трійцю лучить любов, пошана одне до одного й відчуття краси до мистецтва. Я захоплена персональністю цієї небуденної сім'ї до тієї міри, що аж зчасом подивляю в чудовому старому стилі їхню вітальню. В вітальні, на стінах, рідкісні картини мистця, яких ніде не бачиться в продажу. Баранчики за огорожею, як живі, а над стильовою комодою в дорогих рамах оправлена зелена головка капусти, а чи вона не справжня капуста, бо на ній кожна жилочка витончена, кожний листочок як правдивий з городу. Такі ж самі дині на картині, жовті-жовті, ну, таки як справжні дині.

Господь таки обдарив маестра Гніздовського великим талантом, великою красою душі, що може віддати такі перлини в графіці, чи пензлем на полотнах. А яка в нього скромність, що не часто подibuється в наших професіоналістів, а ще й з високими титулами. Це повністю західньої, високої культури люди обидвоє панство Гніздовські, а їх слідами йде їхня доня Марта. В книжках англійського поета Томаса Гарді, романтика (1840-1929), знаходимо чудові гравюри нашого маестра Гніздовського; це один з доказів, як високо цінують його працю чужинці.

При доброму напитуку й солодкім приємно минув нам час, а наша доня Реся збагатилася духово чудовими картинами мистця. Його сердечно попрощали на те, щоб при найближчій нагоді зустрінути його з сім'єю знов та провести з ними цікавий вечір.

— — — —

Яків Гніздовський народився 27 січня 1915 року в Україні. Від 1939 р. перебуває поза межами своєї батьківщини. Від 1949 — живе постійно в ЗДА.

Перше визнання одержав у Міннеапольському Інституті Мистецтва (друга нагорода за дереворит, 1950). Того самого року Гніздовський переїхав до Нью-Йорку. Після довгих сумнівів й експериментів улаштував 1954 року свою першу самостійну виставку олійних картин, кераміки і малої скульптури. 1956 року переїхав до Франції, де перебував майже два роки. В Парижі мав дві самостійні виставки. 1958 р. повернувся до Нью-Йорку, де вже постійно виступає із самостійними і збірними виставками. Крім приватних збірок, його олії були закуплені до збірки Батлер Інституту, Університету Делявер та Університету Вашингтона у Сіятель.

Останніми роками Гніздовський працює інтенсивно над дереворитами, які виставляються дослівно по всьому світу. Вони були включені у виставку американської сучасної графіки, що об'їздила Південну Америку, в американську графічну виставку в ССРСР, у Японії, в Індії й у багатьох країнах Європи.

Дереворити Гніздовського є в постійній збірці Конгресової бібліотеки, Бостонського музею, Філядельфійського музею, у фундації Вудварда, у збірці Нелсона Рокефелера й у багатьох інших в ЗДА і поза їх межами.

(Інформації про мистця взято із збірки «Яків Гніздовський», «Пролог», 1967, Нью-Йорк.

СПОГАДИ ПРО ТЕРНОПІЛЬ

Михайло Качалуба, лікар, відомий поет-лірик, який має за собою вже багато виданих збірок поезій, от хоч би: «Бульварами серця», «Вільним крилом», «Відлуння моєї душі», «Тріпотіння крилат» (пригоди діточок і звіряток), «Польові дзвіночки», «Наш талант». В усіх його поезіях видатно віддзеркалюється туга за Рідною Землею, за її красою, величчю її народу в боротьбі за волю. Несподіванкою для мене став його перший твір прозою — «З моєї Одиссеї», обкладинка його невістки Христини Кишакевич-Качалуби, видання Юліяна Середяка в Аргентині. На останній сторінці обкладинки є світлина поета й згадка про його творчість. Книжка ця «З моєї Одиссеї» — це спогади поета з тернопільської гімназії, так мені знані й близькі, бо й я ходила до нижчих клас в цьому місті. Багато товаришів, про яких згадує поет — мої знайомі, а також професори, шкільний будинок, вулиці тощо.

Дуже гарно, що поет присвятив ті спогади своїм

Батькам, є теж їхня світлина з малим Михасем в мамі на руках — яка це цінна пам'ятка! Поет Качалуба походить з Романового Села, що лежить між Тернополем і Підволочиськами. Чи ж не має за що поет бути вдячним своїм свідомим батькам-селянам, що змогли дати вищу освіту двом синам — Михайлові й Теодорові? (Теодор, на жаль, недавно відійшов у вічність в Нью-Йорку). Знаємо, що треба було великих зусиль, щоб зі села посилати дітей до школи, платити станцію й шкільну оплату за навчання. Від батьків поет виніс глибоку релігійність і національну свідомість, що він — син українського народу. Чи ж це не писав він у вірші п. з. «Україні»? («Бульварами серця»):

Я син твій, моя Україно,
Для тебе співаю — живу.
Для тебе аж ген в домовину
Дотягну я долю криву.

У спогадах «З моєї Одиссеї» поет змальовує своє життя від народження аж до часів, коли склав матуру в Тернополі 1929 року. Для нього:

Тернопіль — світла моя юність!
Моя провесна і весна,
Дзвінки душі моєї струни,
Твоїх це струн гучна луна. (1977 р.)

З любов'ю поет згадує свого батька — австрійського вояка й Січового Стрільця, і маму Анну з багатой родини Лопухів, яка цілковито посвятилася своїй сім'ї; щедрою рукою гостила в себе подорожніх; про що її не запитав малий Михась, вона вміла йому це пояснити. Згадує він теж сестру Марію, яка читала меншим дітям «Кобзаря», а вони її пильно слухали, згадує її весілля зі всіма весільними звичаями. Докладно описує Свят-Вечір зі всіма звичаями й колядниками, про який, ще у збірці «Вільним крилом» у вірші «Свят-Вечір» пише:

А під вікном душі дзвенить
побожно й велично
таке давне,
таке нове
та рідне «Бог Предвічний».

У спогадах просуваються постаті учителів поета, товаришів, життя в Пласті тощо. І знову насувається мені на думку з тих часів ліричний вірш поета п. з. «Тернопіль — молодість моя»:

Пластунська палиця, кресаня,
і ночі зоряні в Гаях...
І спорт і співи й навчання,
Прослався ген широкий шлях.
Вже й брат Теодор є зі мною,
ночами «Сурми» кольпортаж,
а вдень з книжками під пахою,
у «мазепинках» весь міраж.

Із вдячністю поет згадує свого учителя Лукасевича, який провадив їхню класу від найнижчих клас аж до матури.

Під час літніх ферій автор як вдячний син помагав батькові в полі і з добрими мозолями на руках повертався до школи. Мав гарний голос — тенор, під час одних вакацій грав ролю Петра в «Наталці Полтавці».

Після іспиту зрілости в 1929 р. поет вибрався в наші чудові Карпати з товаришем Василем Куріцою, який за большевиків пропав без вісті. Були вони в пластових одностроях на горі Піп Іван і Говерлі, їх гостили гуцули мамалигою і жентицею, яка, як оцет була дуже квасна. Згадуючи Карпати, поет пише: «Йдемо по самім хребті Чорногори, смерекові ліси. Це наші рідні гори Карпати, повторюю кілька разів вголос ті слова й гладжу рукою по обох боках стежки траву».

Дай Вам, Боже, здоров'я, поете, за таку любов до всього рідного й пишійть даліше свою «Одісею». Всі, що знають Тернопіль, а головно товариші автора Михайла Качалуби повинні закупити цю книжку.

ІВАННА ЗЕЛЬСЬКА —

авторка книжки: «Українська вишивка»

У нашому суспільстві, як і в кожній нації, є різні жінки. Одні займаються своїм домашнім вогнищем і поза обсяг своєї сім'ї ніде не уділяються. Другі з природи егоїстки і дбають тільки про себе, про свій принакний вигляд; вони навіть як стають дружинами, чи матеріями, не виконують як слід своїх завдань. На щастя, є ще цінні жінки, які вміють належно получить в собі всі прикмети як жінки громадянки чи професіоналістки, як дружини, матері, а то й журналістки.

Між такими цінними жінками саме є Іванна Зельська, яка, як мурашка, працювала і працює в нас уже довгі роки як громадянка, учителька, журналістка, а також як знавець української вишивки. Тому два роки на книжковому ринку ми мали нагоду побачити її цінний альбом вишивок з поясненнями. Її книжка називається: «Українська вишивка», обкладинку до якої по-мистецьки оформила її дочка Дарія Зельська-Даревич, що закінчила студії з мистецтва в університеті зі золотою медалею. Вона, мабуть, пішла слідами своєї матері, бо вже другу каденцію очолює пластунів Канади.

Кілька слів про авторку альбому «Українська вишивка». Іванна Зельська побачила світло дня у княжому Львові 1910 року в сім'ї Гопка. Ходила до школи і вчительського семінара СС. Василянок теж у Львові, з якого вийшло багато цінних учительок і громадянок. Любила це чудове і мальовниче наше місто Львів і у своїх репортажах з різних відвідуваних нею місцевостей писала цікаві спомини, часто порівнюючи їх з рідними сторонами. Вісім років працювала учителькою на Волині, а після одруження з Іваном Зельським переселилася дорогою заміни з Наталею Жолкевич (їмос-

тею, тепер у Торонті) до Влоцлавка на Куявах, в корінній Польщі, де її муж був управителем школи для умово відсталих дітей.

Після Другої світової війни панство Зельські за-мешкали у Вінніпеґу і попри заробітну працю у фабриці голкової індустрії, ми бачимо пані Іванну у Фонді Допомоги, що тепер називається Суспільна Служба, в дирекції Осередку Української Культури й Освіти, Крайовій Управі ЛУЖК, Крайовому Центрі Секції чи Асоціації Журналісток СФУЖО, Пресовій Комісії СФУЖО, членом Українських Шкільних Рад, у Шкільній Раді Вінніпеґу, Організаційній Комісії СФУЖО. Пластприяті й учителькою Рідної Школи УНО.

Багато років провадила самостійно «Куток української вишивки» в «Жіночому Світі» й «Нашій Дорозі», що й завершилось книжковим виданням альбому «Українська вишивка» в 1978 році, та доповненим другим виданням тієї книжки в 1981 році. Запитуємо себе, де та жінка знаходила час провадити Архів Асоціації Журналісток і поміщувати в нашій пресі дописи про різні події нашого життя. Її побожність не була на показ, а останньо в яку-будь погоду, рано спішила на Службу Божу до Дому Пресвятої Родини в Вінніпеґу, яку правив о. Михайло Романчук, а після Богослужби відвозила німечних жінок, що були на візочках, до їхніх кімнат. Це був гарний приклад для інших, я сама була наочним свідком, як ті бабусі на візочках ждали на неї, щоб почути ласкаве слово потіхи чи співчуття. Вінніпезькі організації гарно попрощали пані Зельську як виїздила з Вінніпеґу, й тепер вона живе в Міссіссага, біля Торонта, щоб бути ближче родини.

Нехай Всевишній дарить її кріпким здоров'ям, та щоб у душі її панувала гармонія і спокій, а також вдоволення, бо вона своє життя не змарнувала і слід її праці є в багатьох ділянках нашого життя.

ЗАБУТИЙ ОРЕСТ АВДИКОВИЧ

Орест Авдикович прийшов на світ 1877 р. в селі Сороки, Скалатського повіту, в сім'ї священика. Гімназію закінчив у Львові, опісля студював в Австрії в гірничій академії в Леобені. Не докінчивши тих студій, переїхав до Львова і тут завершив студії філософії в 1901 р. Наступного року одружився з Климентиною Січинською, донькою священика й посла до Віденського сойму. Як гімназійний професор працював увесь час у Перемишлі, де в Дівочому лицей вчив української літератури, і в хлоп'ячій гімназії чужих мов (німецької, латинської та грецької). Водночас цікавився громадсько-суспільним життям міста та багато часу присвячував літературній праці, новелі, оповіданню та літературним оглядам.

Свої перші твори О. Авдикович друкував у газеті «Діло» вже 1899 р. В цій же році вийшли його новелі у збірці «Поезія і проза» та повість «Нарис одної доби». Рік пізніше появилися збірки новель «Метелики» і «Нетлі», а в 1901 р. видав він збірку «Демон руїн». В цих творах відобрають велику роллю почування й переживання, бо це твори психологічного характеру. Письменник боліє над соціальним станом тодішньої інтелігенції, яка дбала тільки про свої особисті інтереси та обов'язки на добре платних посадах, забавлялася картами чи іншими розвагами, а не цікавилася і не зважала в яким духовім занепаді й бідності жило село. Кожних ферій, як син священика, О. Авдикович мав змогу бачити те село й боліти його просто беззглядними проблемами. З цього часу змалював теж яскраво життя знедоленого молодого парубка в оповіданні «Матвій Цьона». Матвій був сиротою, але й дуже здібним юнаком та найми, важка праця й кривда загнали його передчасно в могилу. Змалює теж Ав-

дикович життя студентів гімназії в оповіданні «Штири нові». І завжди в тих оповіданнях і новелях стає по стороні бідних і покривджених.

В 1905 р. виходить під редакцією В. Гнатюка дванадцять оповідань О. Авдиковича п. з. «Моя популярність» та сатиричного характеру оповідання «Така дурна справа». В цьому останнім оповіданні нечесний адвокат боронить безхарактерного свого приятеля, що знеславив бідну дівчину; в оповіданні «Відлюдок» змальовував життя бідного, сільського хлопчини, який своїми силами вчиться в гімназії в дуже важких матеріяльних умовах, не витримує насміхань своїх товаришів міщухів і, вичерпаний фізично та духово, кінчає самогубством.

В 1912 р. переслав був О. Авдикович збірку оповідань п. з. «Біла голубка» до Львова, до в-ва «Українська книжка». В цій збірці були оповідання: Біла голубка, Гріх, Вдовець, Вечір пісень, Роман-зілля, Хвилини щастя, Поема осені й Туга. На жаль не всі ці оповідання вийшли друком, і що з ними зробив редактор А. Крушельницький — невідомо, бо рукописи затратилися, в архівах у Львові їх немає (є тільки рукопис «Туга» і «Хвилини щастя») і А. Крушельницький не відслав їх авторові до Відня, хоч обіцяв їх друкувати у Львові в Ставропігійській друкарні.

В 1914 р. виходить книжечкою оповідання Авдиковича «Ой у рідному краю, та на дикому полі», зміст якого дуже маркантний. На ниві лежить забита жінка, а біля неї двоє дітей. Маленьке шукає маминої груді, але замість грудей знаходить материну кров, яку смокче пальцями; друге просить помочі в маршуючого солдата, але йому не вільно її дати. Мати лежить вбита, не похована...

У тому ж воєнному часі у Львові вийшло друком оповідання «На згарищах», в якому письменник змальовує психологічно старого селянина Івана зі села Воля. Начальство дає приказ усім мешканцям села евакуюватись і своїми руками нищити хати. «Люди остовпіли й ні одна рука не піднялася, щоб бурити рідну стріху», це зробили солдати. Старий Іван не всилі по-

кинути рідне село, й тікає до лісу, щоб хоч здалеку бачити згарища рідного села, в якому собака не гавкне й не видно людини, — скрізь смертельна тиша. Врешті Іван замерзає в лісі, бо навіть, хоч голодний, не їсть хліба, який мав у торбі, мовляв, він без праці й не має права їсти готовий хліб. Цей твір належить до найкращих творів письменника й місцями нагадує твори В. Стефаника своїм трагізмом, болем душі та великою напругою сюжету.

Крім новел та оповідань писав О. Авдикович теж критичні твори («Огляд літературної діяльності Олександра Кониського»), редагував звіти перемиського Інституту для дівчат за роки 1907 і 1908, а до сторіччя народин Маркіяна Шашкевича дав огляд «Форма писань М. Шашкевича». В Літературно-Науковому Віснику, який виходив під редакцією В. Гнатюка, де й Іван Франко містив свої твори, Гнатюк вельми цинив письменницький талант Ореста Авдиковича.

Помер Орест Авдикович у Відні 28 листопада 1918 року. У военній хуртовині смерть його пройшла непомітно. Залишив дружину Клементину, яка власними силами розбудувала була фабрику цукерків, спершу в Перемишлі, опісля ж у Львові під назвою «Нова Фортуна» й виховала двоє дітей, тоді ще малолітніх, сина й доню. Тепер його діти живуть в Америці. Син і донька покінчили університетські студії й повинні би щось про свого достойного батька написати.

У збірнику «Перемишль — західній бастион України» на стор. 290 проф. М. Терлецький так змальовує Ореста Авдиковича: «Вчив українську літературу в вищих класах. Сам був тонкий поет, надзвичайно тонкої вдачі, розумів психіку учениць, тому вони захоплювалися його лекціями, з яких виносили любов до свого рідного...»

Про письменницьку творчість О. Авдиковича написала я на підставі статті в українському календарі, виданому в 1973 р. в Варшаві, пера Романа Керчіва. Дуже шкода, що такий талановитий письменник і педагог передчасно зійшов в могилу, маючи всього сорок один років трудячого життя.

Побажаним було б, щоб про О. Авдиковича написав його син, мґр. Орест Авдикович, який напевно задержав у пам'яті спомини про батька, знає родинні обставини, серед яких жив і помер батько. Чекати будемо, що також більше напише про О. Авдиковича гаслова Енциклопедія Українознавства, яка віддала йому всього чотири рядки (том I, стор. 12).

УЛЯНА ЛЮБОВИЧ

(Спогад, відчитаний на авторськiм вечорi Уляни Любoвич, що вiдбувся в Монтреалi, заходом монтреальського Вiдiлу ОУК дня 6. квітня 1969 р.)

Мiй скромний спогад про панi Уляну Любoвич вiдноситья до часiв нашої спiльної молодости у Львoвi, пiсля довгих рокiв нашої розлуки, а тепер нежданoї зустрiчi сьoгoднi в Монтреалi.

Коли думками лину в часи тiєї молодости, то завжди передo мною, неначе в казцi, виринає наше чудoве i незабутнє мiсто Львiв з його рiдкої краси Стрийським парком, романтичним Єзуїтським городом, що сусiдував з собором св. Юра, який пишався на горi в правдивому стилi барокко, а далi немoв бачу нашу Волоську церкву, куди ходили ми зi школи парами на недiльнi вiдправи, а трохи далi за мiстом Свiтезь — озеро, куди ходили ми взимi на ковзанку.

А хто ж нас, з наших молодих лiт не тямить нашої школи, де пiд доглядом учителiв в гiмназiї ми збагачували знання, де формували свої характери.

Та чи не найбільше формували ми свій характер у Пластовому Уладi, в якому i я працювала пiд провoдом Уляни.

Уляну побачила я уперше в життi як ми здавали вступний iспит до I гiмназiальної класи. Немoв бачу її сьoгoднi — з обстриженим темним волоссям, з великою червоною кокардою на голові, з дуже гарними задуманими очима. Мiж iншими дiвчатками вона була найбільш замiтна. Нас посадили в одній лавцi, бо ми були за абеткою на цю саму букву. Я чула, що дiвчатка-львiв'янки дуже гордi, тому несмiливими очима я дивилася на Уляну, але вона почала сама зi мною говорити. Пiсля iспиту ми рoз'їхалися на вакацiї, але

я часто думала про Уляну. Вона для мене, фактично, дівчинки села, виглядала як королівна з казки. Я за-
тямилася собі добре її ім'я і прізвище — це була Уля-
на Старосольська. Родина Старосольських мешкала
у Львові побіч Єзуїтського городу, якщо не помиляю-
ся, при вул. Крашевського 23. Батько Володимир, виз-
начний громадянин Львова, колишній старшина Січо-
вих Стрільців, адвокат, знаменитий промовець, зна-
ний як оборонець наших політичних в'язнів, а опісля
й сам політичний в'язень, професор українського уні-
верситету в Празі. Мати Дарія, з роду Шухевич, учи-
телька гри на піані в Музичному Інституті ім. Ли-
сенка у Львові. Вона ж громадська діячка, яка несла
поміч нашим воякам під час Листопадового Зриву, яка
для свідомих жінок у Львові в 1919-1920 рр. видава-
ла жіночий часопис «Наша Мета», де містила ідеоло-
гічні статті.

В Уляни було ще два старші вродливі брати —
д-р Юрій і Шаньо, ідейні пластуни. Родина, хоч нале-
жала до аристократів Львова, не жила radoцями рід-
ного міста, а його пекучими проблемами, проблемами
чисто гуманними. Дбали про обіди для в'язнів, про
уможливлення в'язням зустрічей з їх рідними, про
впорядкування стрілецьких могил на Янівському цвинта-
рі, дбали про долю молодих дівчат, що приїздили на
службу, за кусок хліба, до Львова. Саме тих дівчат
згуртувала пані Старосольська у «Кружок Україн-
ських Дівчат» та вела провід над ними. Це не була
пані докторова, яка чванилася титулом свого чолові-
ка, в неї була її особиста велика персональність про-
фесіоналістки. Вона була також взірцева дружина
і мати. Не диво, що виростаючи в такій висококуль-
турній та ідейній родині, Уляна перевищала нас усіх
своїм розумом і розсудком.

Я спинюся думками в нашої гімназії недалеко Ви-
сокого Замку, при вул. Театинській, ч. 10, де дуже
гарно розвивався Пластовий Улад, а його душею була
курінна Уляна.

Це був 33-ий курінь ім. Ольги Кобилянської. Во-
на, як пластова ідеалістка, і нас такими хотіла бачи-
ти. Хто працював з нею в Пластовому Уладі, не зможе

ніколи її забути, ані не може спізнитися на жодні сходи. Вона зацепила в нас дуже важливу прикмету — точність, на яку клала велику увагу. В Пласті у Львові здобула собі таку пошану, що її вихованцям не могло й на думку прийти, щоб вони могли не виконати її наказу. Вона мала якусь дивну силу над нами, може тому, що сама була великим психологом, завжди була дуже обов'язкова, дуже добра, але рішуча, весела й товариська, але карна й не любила неправди. Для Пласту працювала віддано, навіть, як Пласт був таємний. Саме була в нашім курені тим різьбарем, що різьбив наші душі на ідейні одиниці. До них належать пластунки нашого куреня — Дарія Гнатківська-Лебідь, яка живе тепер в Америці і яка на політичному процесі тільки по-українськи говорила до ворогів свого народу; а далі йдуть молоді героїні, яких імена навіть самі жінки мало згадують на Святах Героїнь, а саме: Душка Ковалюк, Наталка Винників, Марійка Різник і Галина Столяр.

Не раз у житті Уляна була й моїм дороговказом. Коли покинули ми Рідну Землю, з маленькими дітьми, без кусника хліба, ми спинилися в Німеччині в місті Гері під мостом. Я попала в розпач, сльози самі котилися мені по обличчі. Тоді ти, Уляно, невидимкою прийшла до мене. Я бачила тебе очима моєї душі і ти казала: Лідо, не плач, немає в житті ситуації, з якої не було б виходу, ти ж була пластункою, а пластун є завжди доброї думки. І ти не плакала в далекому Казахстані, ти мужно витримала всі удари долі і за Божою поміччю сьогодні є між нами.

Прийде час — нас уже не буде, а твої спогади «Розкажу вам про Казахстан» остануться живим свідком твоїх переживань. А про тебе, як казку, мами будуть розказувати своїм дітям, про Уляну, і її життя в далеких тайгах Сибіру. Тож, щастя тобі, Боже, у твоїм дальшій житті і в твоїй письменницькій праці. А зараз Уляна є головною редакторкою журналу «Наше Життя», що його дуже дбайливо редагує.

ШИРОКОЮ ЧУЖИНОЮ

«ЛЮДИНА ТА ЇЇ СВІТ»

Погідний ранок, і мене так кортить піти і оглянути острів св. Олени, де після Світової Виставки «Експо» рік-річно — в меншому масштабі — управа міста Монреалю продовжує Світову Виставу під назвою «Людина та її Світ». Вистави ті відбуваються в павільйонах, які містові залишили в дарунку різні держави світу. Всіх павільйонів має бути 68. Багато з них мають свої крамнички, в яких кожний край продає свої національні вироби.

Ось таки вирвалася я від домашніх зайнять і поїхала на острів св. Олени. Подорозі стрінула я дуже багато людей, які теж йшли туди, хоч це був будний робочий день.

Я завжди починаю мою мандрівку від Китайського павільйону, то ж і цього року я пішла його відвідати. Він дуже вибагливо улаштований. Оглянути можна різного роду меблі, як вітальня, їдальня, спальня в китайському стилі, усі прикрашені китайськими орнаментами. В габльотках вироби торбинок і біжутерії. По стінах розвішані картини з цікавою китайською тематикою.

Канадський павільйон має теж гарні й цікаві історичні експонати, де переважає різне давніше приладдя для господарського вжитку, домашнє устаткування і дорогий посуд. Є теж експонати-репліки перших домів і першої церкви. В цьому часі був теж «Український тиждень», улаштований КУК-ом у павільйоні т. зв. «Етнічної Мозаїки», давнішому Японському павільйоні.

Пішла я обов'язково побачити все, що наше рідне. Головою Комітету для влаштування «Українського тижня» був п. Мирослав Бурий, довголітній голова

Т-ва «Просвіта» в Монреалі, а до помочі мав комітет пань з різних українських установ.

При вході на т. зв. «Український тиждень» вітали відвідувачів студентки, одягнені в національній одежі, які володіли добре трьома мовами — українською, французькою та англійською. Біля манекена-ляльки, в українському національному одязі, виднів наш національний прапор. По стінах розвішані портрети Тараса Шевченка, гетьмана Мазепи, сенатора Юзика, а також мапа України та картини наших мистців.

У скляних габльотках із смаком розкинені різьба, кераміка та вишивки. В одній з габльоток звертав на себе увагу модель церкви в гуцульському стилі, в мініятурі, прецизійної роботи Івана Телітевського.

Окремий куток був для різного роду вишивок, біля яких сиділи пані й вишивали. Подальше пані Марунчак писала писанки і пояснювала все про них англійською мовою. При іншому столику молодь теж писала писанки.

Видно було всюди зразковий лад і вклад праці Комітету «Українського тижня».

Бельгійський павільйон з малими змінами, як був ще в Світовій Виставі в 1967 р. При вході погруддя короля Бодуена і його дружини Фабіолі. Дуже помітний в мініятурі дім Рубенса в Антверпені, який я мала щастя, роки тому, оглядати в оригіналі. Для мене цілий Бельгійський павільйон — це самі спогади, бо ж я в Бельгії прожила з ріднею шість років. Довкруги такі знайомі види Брюсселю, Антверпену, Лювену, Лієжу, Бріжу і т. п. Є теж на виставі церковні книги, одяги, картини та інші експонати.

Павільйон — давній З'єдинених Стейтів Америки. Там краса різnorodних квітів, крик птахів, пави, флямінга, папуги. Водограї, довкруги яких чистенькі лавочки, які аж запрошуюють, щоб посидіти на них і відпочити та надивитись згори на чудовий вид Монтреалю. На жаль, в теперішньому світі на них нема часу, треба спішитися...

Мабуть, найзамітніший з павільйонів — Чеський. Переповнений він вишуканою біжутерією і кришталами та дзеркалами, з великими мушлями. Рухома

стіна старих екіпажів, прикрашених коралями, викликує справжній подив.

Цікавий фільм є в павільйоні «Лябіринт» з життя білої і чорної раси людей, в якому представлено життя від коліски до гробу.

Є й павільйон «Музики», де є фортепіан Падеревського, його знімки з батьками з дитячих літ і портрет Бетговена. Теж є один малий павільйон Леонардо да Вінчі, де є одна його оригінальна картина.

Хто любить малярство, той повинен оглянути Еспанський павільйон, де є картини славних малярів, і їх портрети, як Веляскес (1599-1660), Ель Греко (1541-1614), Мурілло (1617-1682), Гоя ((1746-1828) та новітнього Пабло Пікассо. Є теж чудовий фільм про Іспанію з гнучкими танечницями, краєвидами Іспанії тощо.

В павільйоні Мексіко є кіно, одне з найкращих про цю екзотичну країну. Є теж ляльки-манекени в різних-прерізних мексіканських строях.

Індія майже без змін, як була в 1967 році. Мені найбільше подобалися килими і килимки, модерні картини та малі ляльки в національних строях. Павільйон робить багате враження.

Чудова зала на приміщення картин модерних мистців, головню канадських мистців на чолі зі славним Ріопелем, який, як пишуть в різних журналах, має великий вплив на мистців-модерністів в Канаді, хоч сам тепер живе постійно в Парижі. Там можна побачити картини Ришарда Лякруа, Гі Монпеті, Альфреда Тельон, Лізе Жерве та інших. Дай Боже, щоб там колись дістався й наш модерний мистець-маляр. Наше модерне мистецтво, на загал, теж досить позаду від світової слави модерністів інших народів.

Відвідала я ще цілу низку інших павільйонів, як «Квебек» з його економією, «Францію» з модерним домашнім устаткуванням та чудовою порцеляною. На жаль, мистецька галерія була того дня закрита. Малий, але симпатичний павільйон «Гаїті» з видами на їхню столицю Порт-о-Прінс, та з різними виробами з дерева і тканин.

В Болгарському павільйоні багаті вишивані ска-
терти і фільм про Болгарію, але показано там переваж-
но пляжі, а пляжі не є цікаві, бо вони майже всюди
однакові.

Є ще павільйон гумору і сміху з дзеркалами, які
роблять з людини дивовижні карикатури. Неприємний
павільйон, давній павільйон Англії, «Знання». Він весь
з кольорового плястику. Я швидко з нього втікала, бо
переслідувала мене думка, що як би хто з неваги ки-
нув запалений сірник, то в ньому можна згоріти...

Кволий, дуже убогий павільйон УСРС, де нічого
немає. Немає вже й фільму про Україну і Київ, як в
минулому році, а є фільм про Москву. Голосник увесь
час кричить: «Москва мая радімая», або «Приїжджай-
те в Рассею маю». От і маєте Україну!..

А якої краси надає павільйон маленький, але дуже
оригінальний Тайляндії і Бурми, їх постійно туристи
фотографують. На площі, на місці давнього павільйону
«Телефон» є теж цікаве кіно. Ви стоїте, бо крісел там
немає, а докруги вас на фільмовій ленті крутяться
види великих міст Америки.

Оце мої враження з виставки «Людина та її Світ»
у Монреалі. Може я із своїм репортажем трохи за-
пізнилася, бо виставка вже закінчилася, але вона буде
і на другий рік! Тож приїжджайте у наш чудовий
Монреаль!

МАРІЯ МОНТЕССОРІ ТА ЇЇ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Часто стрічаємося в педагогічній праці з іменем Марії Монтессорі та її вказівками про виховання дітей.

Часто, також багато людей не знають — хто це була Марія Монтессорі.

Побачила вона світло дня в Італії 1870 р. в містечку Шіравелля. Від наймолодших літ прагнула вона якнайбільше читати й вчитися та вивчати інші світові мови. По скінченні середньої школи вписалася вона на лікарський факультет, та з великим успіхом його закінчила. Під час своїх студій та після них, стрінулася вона з великими труднощами а то й насмішками, мовляв, як жінка може бути лікаркою? Та помимо цього, що вона була першою жінкою в Італії з докторатом з медицини вже в 1894 р., не вславилася вона як лікар, а як педагог.

На двадцять восьмому році життя, вона одержала працю в Римі, як директор школи для слаборозвинених дітей. Тому, що вона в цій ділянці була мало ознайомлена, вона виїхала до Парижа до славного доктора Ітара і його учня, д-ра Сегена, які саме робили досвіди над слаборозвиненими дітьми, та над їх вихованнями і навчанням. Від цих лікарів-дослідників перейняла вона цілу методику в шпиталі т. зв. Вісетр. В Парижі збагачується вона великим знанням педагогіки. Повернувшись до Риму, почала там переводити практично вивчені методи д-ра Ітара на недорозвинених дітях. В короткому часі вона пізнала, що висліди її праці були надзвичайні. Окрім навчання недорозвинених дітей, записується на філософію, а по закінченні цих студій почала викладати на Римському університеті антропологію.

В 1907 році заложила першу шкільку в Римі, в дільниці Сан Льоренцо, для незаможних дітей.

Тих бідних, без жодних чемностевих форм дітей, зуміла вона перевиховати на чемні й послухні діти,

не гірш від заможних дітей, а навіть навчити їх між 4-5 роком життя писати букви та арифметику. Тим здо-була собі світову славу. Її запрошено до Америки в 1913 році. Ще й досі в Вашингтоні існує шкілька ім. М. Мон-тессорі. Рівнож по Європі розповсюдилися її методи. За-слуга М. Монтессорі в тому, що вона доказала, що ди-тина між четвертим і пів роком життя, а шостим, все дуже легко сприймає, бо її пам'ять в тому віці є прямо феноменальна. Цей період дитячого життя М. Монте-сорі назвала «часом легкого сприймання».

Між третім а четвертим роком життя дитина має зацікавлення в писанню, тому діти всюди малюють, а передусім залюбки «розмальовують» стіни. Після шос-того року життя дитина цікавиться рахунками.

Дуже важне зацепити в дитині почуття порядку, краси і послуху. Згідно з методами Монтессорі, вивчи-ти дитині якусь мову немає жодних труднощів. Через те матері не повинні дозволяти старшим дітям гогори-ти вдома з іншими дітьми чужою мовою, але своєю рід-ною, бо «чого Івась не навчиться, того Іван не буде знати».

В Бельгії, напр., дитини полишеної на вулиці — не знайдете. Там держава оплачує учителів світличок, а всі вони построєні на засадах М. Монтессорі й ди-тина, яка йде до першої класи, є дуже добре пригото-вана, навіть з арифметики, бо числить свобідно до 20, додає і віднімає. Пишу це з досвіду, бо наші старші діти, будучи в Бельгії малими, ходили до таких світ-личок. Саме ліплення з пластиліни чи малювання не розширяє дитячої уяви, як тепер твердять деякі вчи-тельки світличок.

Та життя М. Монтессорі не було легке. Вона була глибоковіруюча, а як прийшли в Італії до влади фа-шисти Муссоліні, то вона була позбавлена впливів на виховання молоді. Добровільно пішла на вигнання до гостинної Голляндії, опісля до Англії. Та цей її побут був тимчасовий. За заощаджені гроші під час Другої світової війни виїздить М. Монтессорі аж до Індії, де доживала віку, призабута людьми.

Померла в 1952 р. і теж не було жодного розго-лосу про її смерть у світових газетах і журналах...

СИНІ КВІТИ

Дощ бив сильно об шиби кімнати і проганяв сон з її втомлених очей. Вона ніяк не могла заснути: курила цигарки і клубки кучерявого диму розходилися в просторі готелевої кімнати. І чогось непрошені сподаги прийшли до неї в гості. Як вона їх не відганяла від себе, вони були невблаганні і ставали щораз свіжішими.

Нежданно вона побачила прив'ялі троянди з її шлюбного букету, а між ними галузку сухих, синіх квітів-несмертельників. Їй стало дивно, що саме вона їх незаметно вклала між свіжі й запашні троянди та між орхідеї з Гаваїв. А може ці саме сухі квіти були для неї не менш дорогі, ніж пахучі троянди. Вони хоч сухі, але колір їх чудовий, синій. Вони не вмерли, бо вони несмертельники, вони такі як її перше кохання. А кохання її теж не вмерло, воно жевріє в серці й навіть час не встиг його затерти і саме тому вона ці квіти вклала між пахучі троянди з дня її шлюбу. Кращого місця вона не знаходила для них. Такі сині квіти вона два рази в житті дістала від нього — колись, давно, і тепер, саме по їх вінчанні, вона дістала знову.

Її розгублення було таке велике, що вона не знала що їй робити; думки ганяли блискавками, а дощ немилосердно бив далі об шибки вікон.

Вона відрухово погладила рукою сині квіти й вони немов заговорили до неї її рідною мовою, бо більш ніхто, крім них, не знав її мови душі, мови її батьків на цій далекій чужині, на Ямайці.

Чоловік її чужинець, зо старого французького роду, не навчився й досі її рідної мови. Довгими, зимовими вечорами, коли приходив до неї як суджений, вона оповідала йому історію свого народу. Він полю-

бив її край і обіцяв, що як зможе виїхати на якийсь конгрес архітектів, то забере її з собою на Україну.

Після далекої подорожі літаком, вона, втомлена, не товаришила своєму чоловікові. Осталась сама, але не могла відпочати, через дощ і спогади.

Вона пригадала собі як чотирнадцятьлітньою дівчиною вибралася з подругами в день її уродин до лісу. Це був початок весни: все в природі раділо разом з нею, щебетали лісові пташки, співаючи гимн весні і сонцю. І саме під час цієї прогульки вона стрінула його серед чудової природи, серед весняних квітів та пахучих фіялок, які вони спільно рвали, складаючи їх в один букет, разом з їхніми почуваннями.

Після прогульки він приходив до неї весняними вечорами. Вони сідали на лавочку в городі, що був засіяний всякими квітами, і саме тої незабутньої весни зродилось їхнє кохання. Воно було чисте як рання роса, п'янке, як ті весняні вечорі з запашними квітами, чарівне, як усміх весняного сонця і далеко від пристрастей життя. І саме тому воно живе завжди в її душі.

Але їхні стежки пішли протилежними шляхами, його душа не розуміла тоді її романтичної доброї душі й тому, без слова прощання, наступила їхня розлука... Хоч важко було, але вона зрозуміла, що вони не були призначені для себе...

І ось, після довгих років розлуки, вони знайшли себе в одній, великій залі між десятками інших людей. Із великої радості, вони не говорили словами, тільки їхні очі говорили більше, ніж звичайні слова. Він, не зважаючи на довгі літа розлуки, не міг її забути, вона й далі залишилася йому близькою і дорогою.

Потім, в юрбі людей, вона втратила його з очей і їй було дивно, як він без слова прощання відійшов від неї. Вона стояла непорушно оперта об філяр великої залі й так була зайнята своїми думками, що й не помічувала інших людей.

— Ілля! — хтось скрикнув півголосом біля неї.

Вона прокинулася із задуми. Біля неї був він.

— Ілля, як добре, що я ще міг тебе застати! Я повернувся тому, щоб ще раз тебе побачити і щоб наша, така дорога і нежданна зустріч, була насправді незабутньою. Я приніс тобі сині квіти на спогад.

Вони перейшли у спокійніший куток залі. Ілля дрижачими руками відкрила білу коробку, а в ній насподі пишалися сині квіти, нестерельники — такі самі, як він приніс їй на першу шкільну забаву, давно, перед літами.

В між часі почали люди виходити із залі й вони пішли за ними. За хвилину він заговорив:

— Ілля, я шукав тебе роками і не мав змоги віднайти тебе, аж сьогодні! І який я щасливий, що тебе бачу. Як хочеш, то підемо до ресторану, і там, при перекусці, поговоримо більше.

— На жаль, Аскольде, година пізня і мене ждуть.

Вони вийшли на хідник головної вулиці і Ілля промовила:

— Ось тут я мушу ждати, Аскольде, бо так було умовлено.

Саме в той час підїхало елегантне авто і з нього висів стрункий, чорнявий і дуже дбайливо одягнений мужчина. Ілля підійшла до нього і представила в французькій мові Аскольдові свого чоловіка:

— Це мій Чарлс. Наше тихе вінчання відбулося два дні тому, і я не мала навіть часу про це тобі сьогодні сказати.

Монсіє Чарлс відчинив дверцята авта і вона всіла до нього. Аскольд і вона, подали собі руки на прощання. Аскольд ще довго стояв на хіднику, дивлячись за відїжджаючим автом. Ілля бачила його сильветку на закруті вулиці.

«Життя, — яке ж воно дуже складне», — думала Ілля. Перед нею і її чоловіком стелилася далека дорога до Ріо де Жанейро, Буенос-Айрес та інших великих міст Південної Америки. А сині квіти пригадуватимуть її молоді літа, Україну, про яку вона знає як про чарівну казку, зі своїх юних споминів, оповідань

її батьків і з книжок. І хоч її добрий чоловік чужинець, він обіцяє вчитися від неї мови її батьків. Він увів її в міжнародний, на високому рівні світ, в якому завжди вона може розказувати і писати про Україну.

Дощ ще далі бив об шиби вікон. Після всіх цих спогадів, Ілля заснула тихим сном. А сині квіти пишалися біля сонної жінки. Може вони думали про чоловіка, що вбів до крамниці, вибрав їх, і казав запакувати. Він не йшов, а біг з ними до залі, де певно думає тепер про їхню власницю, про його хвиливе щастя і неждане горе. Він не знає, що вони, в шлюбному букеті Іллі, поїхали з нею на чужину, як спогад про нього.

ВІЛЛА ЧЕРВОНИХ ТРОЯНД

Ця подія, про яку хочу розказати, наскрізь правдива й вона трапилася 6-го лютого 1950 р. в малім бельгійськiм містечку Лесiн, що лежить при головному шляху між Брюсселею а Турне.

В цiм містечку я опинилася з моєю рiдною після вiйни в 1945 р. i в ньому прожили ми повних шість лiт. Бельгiйцi Лесiну дуже добре до нас вiдносилися. Ми були в цiм містечку єдиною українською родиною. Завдяки нашим малим дiтям, якi в початкових класах займали першi місця, ми мали зв'язки з найповажнiшими мешканцями Лесiну, якi нами заiцавилися й хотiли нам, як чужинцям та католикам, допомогти. I хоч життя серед бельгiйцiв не було погане, ми завжди тужили за Рiдною Землею i нашими людьми. З туги за своїми ми дуже часто в недiлi виїздили до Брюсселю на наші Богослуження, якi вiдбувалися в каплицi при церквi св. Йосифа, при т. зв. Скверi Урбана, а після вiдправи ми заходили до домiвки Українського Допомогового Комiтету, де завжди можна було стрiнути знайомих, а то ввечорi бути на якiйсь українськiй iмпрезi. Там пізнали ми теж теперiшнього владика Кир Максима, а також дiючого тодi голову Українського Допомогового Комiтету iнж. М. Граба, на якого й покликаюся, що подія, про яку пишу, правдива, бо iнж. М. Граб був приятелем тiєї ж бельгiйськoї родини.

Якщо на недiлю ми не виїздили до Брюсселю, то завжди з чоловiком та дiтьми ходили на проходи поза місто. Околиця була дуже гарна, повна садiв i квітiв, а по цей i по той бiк асфальтової широкої дороги стояли модернi, розкiшнi вiлли, хоч саме місто Лесiн не було гарне, i славне було хiба з великих каменоломiв. I завжди, з великою увагою й iцавiстю дивилася я зокрема на вiллу в просторому саду, яка навеснi тонула вся у квітках, а в червнi цвiли довко-

ла неї червоні, темного кольору, троянди. Таких чудових рясних і великих троянд я до того часу ніколи й ніде не бачила.

«Які щасливі мусять бути люди, що так розкішно мешкають», — думала я часто, й признаюсь, була навіть зависна.

Сама вілла була в барокковому стилі і з кожного боку мала іншу форму та інші прикраси. І хоч яка краса була довкола, ця вілла мала в собі наче якусь таємничість і сум. Ніколи я не мала нагоди розпитати, до кого ця вілла належить — аж така нагода трапилася.

Мій чоловік через філателію познайомився з найбільшою філателісткою містечка, старшою віком мадам Коліс, яка й стала запрошувати нас до себе. Вийнятково добра й сердечна, ця пані щиро полюбила українців, і саме в її домі бував інж. Граб зі своїм братом та й інші українці з Брюссель. І теж в її гостинному домі пізнала її милу вісімнадцятилітню внучку Мішлін, якої батьки були вельми багаті фабриканти й мешкали всього два кілометри від Лесіну в Де-з'Акрен (Deux-Acren) де й живуть до сьогодні. Від першої зустрічі з молоденькою бельгійкою ми тісно заприятелювалися, хоч між нами була різниця віку.

Мішлін була невисока, дрібна, завжди усміхнена, з очима краски моря, повна ніжності; ясні кучері спадали їй завжди на чоло. Вона, здавалося, просто й не знала, що на світі є злі люди, або якесь лихо. Вона й любила, коли я розказувала їй про Україну, любила нашу кераміку й вишивки.

Нам, емігрантам, ця приязнь давала багато радості. Мішлін возила часто мене з дітьми автом поза місто, або брала на цілий день до дому своїх батьків і я вишивала їй серветки, за які вона мені щедро платила.

Одного дня неждано дістала я від неї листа, в якому вона писала коротко по-французьки: «Пані Лідіє, сьогодні я дуже, дуже щаслива й хочу поділитися з вами моїм щастям. У нас увечорі в домі моєї бабуні, мадам Коліс, прошена вечеря з нагоди приїзду мого

нареченого. Він закінчив студії агрономії в Конго — приходіте всі його пізнати. Вас особливо буду ждати, заграєте мені на фортеп'яні кілька тужливих українських пісень та мелодій. Ваша Мішлін».

Я була здивована листом, бо ж ніколи й не чула про нареченого Мішлін. Виглядала мені завжди дуже дитинно, хоч я знала, що вона скінчила середню освіту у Брюсселі.

Коли ввечорі ми зайшли до бабуні Мішлін, нас дуже сердечно вітали. Вся вітальня тонула в темно-червоних трояндах і такого самого кольору мала Мішлін суконку, а на шиї звисав у неї шнурок правдивих перел, дарунок від нареченого, якого вона нам представила. Низький чолов'яга, чорнявий, не зробив на мене милого враження, але коли під час пишної гостини ми розговорилися, я змінила про нього думку. Троянди — темно-червоні троянди — й у моїй уяві відразу з'явилася чудова й таємнича вілла за містом. Я дізналася, що саме ця вілла є власністю батьків нареченого Мішлін, панства Бльондіо. Батько нареченого був учителем в атенею, що рівнялося нашого типу гімназії, мати була красуня й елегантка містечка.

Мішлін і далі відвідувала нас, але завжди зі своїм нареченим, Роаяльом, обоє теж запросили мене раз переїхатися авто до «віллі троянд». На жаль, вілла була замкнена й ми сиділи в парку біля неї. Все довкруги цвіло, пахучі бози, конвалії й жасмини нагадували нашу весну на Україні. В думках я бажала з усього серця молодій парі багато щастя, але, на жаль, так не сталося.

Неждано захворіла бабуся Мішлін. Перед її від'їздом до шпиталю мій чоловік цілими вечорами оцінював її велику збірку поштових марок, які вона записала своїй внучці Мішлін. Після операції, за три тижні, пані Колін не стало серед живих. Її втрату відчували ми дуже боляче; я завжди плакала, коли йшла попри її замкнений дім напроти залізничного двірця. Заповіджений шлюб і гучне весілля Мішлін не могло відбутися; воно було влаштоване дуже тихо, тільки в колі рідні та свідків.

Після шлюбу молода пара виїхала до південної Франції, до Ніцци, в пошлюбну подорож, а їх батьки влаштували для них хату.

Одного дня я дістала листа від матері Мішлін, пані Льонжеваль, щоб конечно до них зайти. О третій годині пополудні ми мали стрінутися на половині дороги до Де-з'Акрен.

І ми так стрінулися. Пані Льонжеваль була дуже первова і бліда. Вона гостила мене, показала мені чек на триста франків, що їх вислала нашим студентам до Лювену, чекала на візиту інж. Граба. Була дуже неспокійна. Під вечір обое Льонжевалі відвезли мене автотом додому, але ми ще вступили до віллі червоних троянд. Їхні свати виїхали до Швайцарії і просили вислати їм якісь важливі речі.

І так, як із зовні вілла манила око, так внутрі було в ній щось дуже непривітне.

Мадам Льонжеваль сказала:

— О, моя дорогенька Лідіє, я постійно дуже боюся, що моя Мішлін сюди йде, бо вона мріє мешкати в цій страшній віллі. Я чогось дуже боюся і дрижу ціла за свою одиначку — їздять оце літаками, такі різні випадки, ми обое з чоловіком неспокійні й маємо постійно страх чи погане передчуття, що буде якесь нещастя...

Я вернулаь утомлена додому, розчарована віллею. Мене теж наче огорнув якийсь страх за долю Мішлін, яка навіть своїми старими, але ще добримми меблями влаштувала була нам хату.

Час швидко минав. Від шлюбу Мішлін минуло два роки, я бачила її все рідше, бо вона з чоловіком подорожувала по різних країнах світу.

Аж дня 6-го лютого 1950 року, точно о другій пополудні мій чоловік прийшов до хати й таки від порога скрикнув:

— Мадам Мішлін не живе!

Це була для мене страшна вістка. Вранці цього нещасного дня п. Бльондію застрілив в постелі свою дружину, а тоді телефонічно візвав до себе свого сина й невістку, Мішлін. Останнім усміхом з душі й сер-

ця обдарувала Мішлін своїх добрих батьків і відїхала з чоловіком останній раз живою зі свого батьківського дому. Молодий Бльондіо спинив авто біля пишної віллі троянд. Мішлін вийшла з авта в новому футрі з найдорожчих мінків і відчинила перша двері до віллі. Збожеволілий батько її чоловіка поклав її двома револьверовими стрілами мертвою. Чотири рази стріляв він і до сина, Роаяля, який встиг ще вибігти на вулицю, увесь у крові, й страшним голосом благав прохожих порятунку. Шпитальна каретка забрала його до лікарні.

Коли Мішлін лежала вже мертва, п. Бльондіо телефонічно визвав свою дочку, щоб з Брюсселю приїхала з його п'ятьрічною внучкою. Донька послухала прохання батька й обі вже йшли до поїзду, але дівчинка забула в хаті свою ляльку, а без ляльки не хотіла ніяк їхати до дідуся. Вже з дороги вони завернули по ляльку, а за той час поїзд відїхав.

Коли поліція прийшла арештувати звироднілого батька Бльондіо, його вже не було в живих; побіг і втопився в річці за містом. Коли ж приїхала дочка, вся трагедія була скінчена.

Чотири місяці мучився чоловік Мішлін у шпиталі, перейшов ряд операцій і вийшов з нього сивим, фізично знищеним старцем.

Ця трагедія зворушила до глибини серця всіх мешканців довколишніх містечок. Люди кілька днів нічого не робили, тільки стояли групами на вулицях та говорили про неї. Теж усі бельгійські газети писали про цю неймовірну подію. Одні казали, що професор Бльондіо дістав нервовий шал, інші, що він не був щасливий у подружжі й зробив це із заздрости, бо знав, що його син з невісткою щасливий... Але справжньої причини трагедії ніхто ніколи не довідався.

Мене боліла душа, коли я йшла відомою стежкою до Де-з'Акрен, відвідати востаннє Мішлін. Її салон був повний квітучих бозів, спроваджених літаком з Італії, а серед них високо лежав закритий металевий саркофаг. Якась постать у чорному заворушилася і я ледве змогла розпізнати матір Мішлін. В кімнаті не було людей, тільки нас дві. Мати Мішлін підійшла до

мене й сказала: «О, які ви вірні Мішлін, дякую, дякую — трагедія вже здійснилася». Я відвела її до іншої кімнати, де на неї ждав лікар.

На щастя, згідно з бельгійським звичаєм, мати ніколи не йде на похорон, ані свого чоловіка, ані дітей.

В день похорону я бачила пані Льонжеваль з вікна. День був зимний і мрячів дощ, як звичайно в Бельгії після Різдва. Авто за автом під'їздило під хату Мішлін і обслуга шармантно відчиняла дверцята авт й розсаджувала учасників сумного акту. Коли вийшов батько помершої, не йшов, а посувався, — люди, що стояли на хідниках, заплакали. Плакали й під час похоронних обрядів у церкві. Мурований гріб Мішлін виглядав наче город весняних квітів, які за життя вона так любила. Над гробом ми чули дрижачий голос батька: «Тільки ті квіти я тобі дав, моя найдорожча донечко, бо більш я не є в силі тобі щось дати, це все, це все».

З похорону я йшла сама зо два кілометри додому. По обличчі котилися мені сльози, я увесь час думала про молоду двадцятидволітню бельгійську мільйонерку, яка стільки сонця й тепла дала мені й моїм рідним на далекій чужині.

В цьому році, коли сталася ця трагедія, ми виїздили з Бельгії й тільки листом попрощали батьків Мішлін; важко було йти до них особисто. Від інж. Граба я довідалася, що чоловік Мішлін жив у своїх тестів. Пару років тому він помер.

Будучи в Бельгії в Лесіні в 1967 році, я пішла помолитися на могилу Мішлін, а потім подивитися на віллу червоних троянд. Але яке ж було моє здивування, коли я побачила, що віллу перебудували на школу, а там, де раніше цвіли троянди — було асфальтове подвір'я і на ньому вже ніколи не зацвітуть червоні троянди...

Після цієї великої трагедії я постановила собі ніколи й нікому в нічому не зазидувати. Вілла червоних троянд вилікувала мене із зависти...

НАД ОЗЕРОМ ЛЮГАНО

Сонце хилилося до заходу і відбивалося в швейцарському озері Люгано.

Вона сиділа на березі озера і вдивлялася в картину надходячого вечора. І здавалося, що це мальовниче озеро, ці високі верхи Альп, цей захід сонця і ця країна, це один з кращих закутків світу. Довкруги панувала тиша, тільки вітер колихав хвилями озера.

Вона думала, як дуже далеко заїхала від її рідних, а як близько до її рідного краю, в якому вона побачила світ. І стало їй сумно на душі, що не може відвідати дорогих могил її батьків, бо не має дозволу в'їзду за залізну куртину. А озеро Люгано і Швейцарія були їй знані ще тоді, як її очі горіли запалом молодих літ, її щічки були повні, свіжі й рум'яні, як райські яблука, а густе, пушисте волосся спадало на рамена. Це була безтурботна молодість... Вона й тому спинилася тут, після довгих і важких літ, над озером Люгано, в тім самому готелі, що й колись давно. Готель застала ще кращий, зовсім модерний, а біля нього повно зелені і квітів та інших будинків і приватних вілл. Вона тільки зідхнула важко, щоб не думати, як дуже знищене її життя. На цьому місці сиділа й шукала в пам'яті скільки то літ проминуло з того часу. Мабуть, тридцять років проминуло, як на протилежній гірці сидів чоловік грецької краси, якого вона ще й досі не забула. Люгано, Люгано! Як багато криєш у собі тих давніх, щасливих і незабутніх хвилин...

Вона була так зайнята своїми думками, що й не зауважила навіть, як недалеко неї пройшов стрункий і літній мужчина, усів і закурив цигарку. Він теж виглядав на такого, немов прийшов шукати давніх, забутих спогадів. Їй не подобалось, щоб хтось непростешний перебив її спогади з давніх, щасливих літ. Вона

наснула майже на очі свій капелюшок, щоб він її добре не бачив, і пересіла далше від незнайомого. Саме тоді незнайомий підвівся і присів ближче неї.

— Яка краса тут, — сказав французькою мовою — Це озеро одне з кращих, яке я знаю, і цей спокій...

Вона мовчала. Не мала охоти починати розмову з незнайомим. А незнайомий теж помовчав та почав підозріло їй приглядатися. Та вона спрямувала свій зір на вершки гір, а свій капелюшок ще більше затиснула на очі.

До незнайомого підійшла елегантно зодягнена жінка і сіла біля нього. Він не здивувався, бо, можливо, і ждав на неї. Вона не підслухувала їхньої розмови, тільки до неї долітало щокілька хвилин слово «коханий» (cheri). Нараз незнайомий гірко засміявся і промовив голосно:

— Яке то банальне те твоє «коханий» і який я був недосвідчений в житті, що заїхав у чужу країну за тим банальним словом «шері».

Елегантно убрана жінка підвелася зі свого місця і так як швидко прийшла, так і швидко відійшла від незнайомого. А він ще кілька разів повторив з глумом слово «шері».

І нараз їй здавалося, що вона колись, дуже давно, чула цей голос, може над озером Люгано, в її рідній мові, і зробилося їй дуже дивно і страшно. Думала встати й відійти, бо як це був він, то навіщо по стількох літах стрічатися з ним. Хай пам'ятає її такою, якою вона була колись! Хай пам'ятає її так, як у літах молодости. Він поїхав з рідного краю на студії заграницю і там залишився, а згодом і одружився з багатою чужинкою і став зовсім непотрібний для своєї нації. А тепер те слово «шері» йому банальне, як і він банальний сам собі.

Вона підвелася до відходу, закриваючи правою рукою своє лице, але незнайомий заступив їй дорогу:

— Чого ж відходите, чи не краще нам поговорити при такій несподіваній зустрічі по довгих-предовгих літах, над озером Люгано. Чого закриваєте капелюшком своє обличчя, свої очі, як я і крізь нього їх піз-

нав, бо ваших темно-фіялкових очей я не забув ані за тридцять довгих літ. Я був певний, що ще стріну вас у житті тут, бо і ви не забули та прийшли струджені життям позбирати ваші спогади над озером Люгано.

Вона хвилинку завагалася, а потім відповіла:

— Ніколи я вас не бачила і не знала. Я тут жадних спогадів не шукаю. Любуюся красою Альп і озера Люгано, його довкіллям, а ви зовсім непрошені прийшли тут мені перешкоджати.

Він хотів поцілувати її руку, але вона зручно вихопила її й сказала:

— Я дійсно вас не знаю і не знала ніколи!

Він хвилину помовчав, а потім промовив:

— Як то, хіба не пам'ятаєте, як у рідному краю ми ходили разом побачити фільм «Танечниця з Москви» і це був місяць травень, такий інший, як усі травні перед ним. А потім ми ходили майже кожного вечора в парк і сідали завжди на ту саму лавочку, а долиною журчав потічок, впадаючі в озеро. Чарували нас солов'ї, які тільки в рідному краю вміють так чарувати співом, немов намовляючи до поцілунків. Були вечорі зоряні, і такі погідні, і місяць світив, було видно як у день. Був запах ямину, пишних троянд, скроплених вечірньою рососою, і жар молодости... А потім ми роз'їхалися на вакації і нестерпна була наша розлука. Потім хтось намовив мене виїхати за границю. Після двох місяців ми стрінулися. Ви, їдучи з матір'ю з Італії, написали мені про те, і ми стрінулися саме в цьому місці, над озером Люгано. Ви пам'ятайте це, бо ми тут приходили через цілий тиждень. Не кажіть, що ви не знаєте мене. Життя нас кинуло в обійми інших, а мене кинуло в обійми банальної чужинки.

— Ні, я не знала вас, але ви мистець від оповідань. від любовних історій і я слухала вас так, як би читала оповідання французьких письменників — Гюстава Фльобера, його свояка Гі Мопасана, Віктора Гюго, Марселя Пруса, Гоноре Бальзака чи інших. Для вас, я тільки подібна жінка з молодих літ!

Вона підвелася, щоб відійти, а незнайомий запитав, чи може її підвести під готель.

— Мерсі, мерсі, мене там ждуть!

— Чоловік?

— Ні, мене жде одна пані.

Він прощав довгим поглядом її душу.

— Над Люгано я буду приходити кожного року, доки мого життя, в цей незабутній день. Прийдіть і ви за рік.

— Я не думаю, що ще колись сюди прийду, мені дуже далеко, аж за океан...

— Ні, ні, це неможливо, ви ще прийдете над Люгано, — просив.

— — — — —

В готелевій кімнаті було темно і непривітно й вона не світила, тільки відчинила вікно з видом на незабутнє озеро Люгано, над яким було ясно, як у день. До неї здалеку долітав його голос... Хризанто! А її ждала одна пані, якій на ім'я «Самота»...

Раненько вона від'їхала зі Швейцарії, прощаючи помахом руки гарне озеро Люгано.

«НА ХВИЛЯХ ДУНАЮ»

Присвячую моїй Матері Ользі, яка згинула під час облоги Бродів в 1944 році.

І дотепер ввижається мені великий будинок приходства в Суховолі, де я пережила в колі рідних мої дитячі й молодечі роки. І дотепер лину думками до просторої вітальні з безліччю портретів і образів на стінах, прикрашених чудовими вишивками. Біля вікон повно вазонків з квітами, а за вікнами вінок менших і більших акацій.

Ще невеличкою дівчинкою я перебувала залюбки в тій вітальні й любила приміститися в якомусь кутку й бавитися моїми ляльками або прямо сісти і наче в півсні потонути в моїх дитячих думках про героїв недавно прочитаних казок.

Пам'ятаю один тихий літній вечір. Сумерк поволі закрадався до кімнати й окутав усе довкола якимись таємничими сутінками. Пам'ятаю, як на порозі з'явилась висока постать моєї матері. Повільною ходою вона наблизилася до фортепіяна, посиділа хвилинку й важко зідхнула. А потім її пальці вдарили по клявішах, спочатку легенько, а далі щораз сильніше. І поплили в простір чудові звуки безсмертного Штравсового вальса «На хвилях Дунаю». Так солодко й так якось тужно було мені на душі. Я примкнула повіки й мені здавалося, що це не музика, а мамине серце й душа посилають у простори якісь спогади з минулих років, виливають свою тугу за щастям. І в мене тоді вперше зродилося підсвідоме бажання бути щасливою в житті... Я слухала з запертим віддихом, мов зачарована, хоч не знала ще тоді, що таке Дунай і його хвилі. Не можу тепер докладно описати, що тоді діялося зі мною, але незабутня Штравсова мелодія записалася

на ціле життя в моїй пам'яті, а сила почувань, з якою моя мати її відтворювала, врзалася глибоко в мою душу...

* * *

Проминуло кілька літ. Я дещо виросла й пішла до гімназії. Зимовими вечорами я любила ходити на ковзанку. Так гарно й весело минав тоді час.

Ще й тепер приходить на згадку один такий вечір. Я на ковзанковому майдані. Довкола майдану стоять високі дерева, неначе зачаровані велетні, вдягнені в дорогоцінну одягу блискучого снігу. Вони наче заслухані в таємничий шепіт ночі, а горою понад ними пливе спокійно срібний місяць і огортає все довкола серпанком якогось особливого чару... Так приємно було ковзатися під звуки окрестри.

Нараз оркестра починає грати незабутнього Штраусового вальса. І мені здається, що під моїми ногами перекочуються хвилі Дунаю лагідними ритмічними переливами, а я розміряна, задивлена в далечінь, трачу відчуття дійсності. Ноги зробилися такі легкі й самі несуть мене по хвилях казкової ріки, а із захопленої душі хоче вирватися радісний крик безжурної юности...

* * *

Час плив поволі, а рік за роком губився в безко-нечності. Я була вже по матурі. Одного разу пішла я до кіна на фільм «Маерлінг». Признаюся щиро, що я відчувала якусь підсвідому симпатію до Відня з його чудовою панорамою і з його безжурно-веселим спосо-бом життя. І ось тепер, на фільмовій ленті пересував-ся перед моїми очима Відень з прекрасними парками й монументальними будівлями. Пратер, Шенбрун і ці-сарська палата. Баль на цісарському дворі під звуки чудової окрестри. По моему тілі проходить присмна дрож, бо оркестра починає грати знайому мені мело-дію «На хвилях Дунаю». У шовково-м'якому танку ар-хикнязь Рудольф і його незабутня Марія Вечера пли-вуть, ледве дотикаючись землі, до чарівної країни ко-хання. Кожним своїм поглядом, кожним рухом вжи-

ваються вони в ніжні звуки безсмертного вальса. Здається, що в ніжних обіймах летять по тремтячих хвилях Дунаю в країну неземського щастя. Як я розуміла тоді їх почування і як я переживала їх разом з ними...

* * *

Віковічний годинник вибивав щораз то нові роки й посилав їх у вічність. Я одружилася і дочекалася гарних діточок. Серед різних окупацій наше життя плило вперед раз спокійною течією, а багато частіше бурхливим каламутним потоком, повним зрадливих каменюк та небезпечних вирів.

Жорстока війна була в повному розгарі і до нас почав наближатися фронт. Щоб не зазнати вдруге «радісного і щасливого життя» та не обсмалити до-решти крил під «сонцем сталінської конституції», ми покинули рідну хату й подалися в світ за очі. З малими дітьми без кусника хліба, опинилися ми в товаровому вагоні й серед розкішних словацьких і мадярських ланів і садів з важким серцем посувалися на захід. Словаки й мадяри, дивлячись на нас, тільки знизували раменами, бо ніхто з них не міг зрозуміти, чому ми покинули рідну землю. Тепер вони це напевно зрозуміли...

Так мені тоді було важко на душі, що я не могла з ніким говорити і цілий майже час нишком плакала. По кількох днях важкої подорожі, наш поїзд зупинився, не знати з якої причини, перед великим залізним мостом. Сонце клонилося до заходу і своїм лагідним промінням пестило розкішно-чудову природу. Довкола нас хвилювали безмежні лани пшениці, трохи далі жовтіли рівними рядами соняшники, а напроти нас лагідні узгір'я були вкриті кучеряво-зеленими виноградниками. Де-не-де на горбку білів або червонів серед зелені старинний замок. Долиною плила спокійно широка сіро-блакитна ріка. Це був отой Дунай, про який я мріяла від малої дитини. На недалекій пляжі грала оркестра вогневої сторожі. Після бадьорого маршу понеслися звуки **дорогої** мені мелодії — Штравсового «На хвилях Дунаю». Неначе загіпнотизована

я зразу забула про все наше горе і перенеслася у казковий світ мрій та нових сподівань. Магічна мелодія заспокоїла мене цілковито і вилікувала мою хвору від зневіри й розпуки душу на довший час.

За кілька хвилин поїзд переїхав поволі через міст і помчався на зустріч невиданим обріям, а я з надією на краще завтра і з новою вірою в перемогу добра над злом, пустилася продовжувати розпочату мандрівку в невідоме.

* * *

Кінець війни наближався стомилевими кроками. Останками сил працювала я, вичерпана трудом і голодом, для перемоги «Нової Європи».

Була чудова весна в невеличкому містечку в Турингії. Все довкола потопало в ніжній весняно-ясній зелені. При дорогах і стежках вистрелювали вгору чарівними білими китицями черешневі дерева, а по садах майоріли блідо-рожеві кулисті корони розцвілих яблунь.

Я носила разом з іншими жінками дошки в фабриці скриньок, перевтомлена вічними нічними алярмами й голодна. Сумні думки роями снувалися по голові. Над нами у височині гуркотіли безперестанку щораз то нові ескадри американських літаків і могли кожної хвилини засипати нас градом жахливих бомб і зрівняти все біля нас із землею. Для мене все це було зовсім байдуже. Щоб тільки якнайскорше це все скінчилося.

Аж ось одного дня перед полуднем у сусідстві відізналась музика. Хтось наставив грамофонну пластинку «На хвилях Дунаю». Неначе під таємничим подихом якогось могутнього неземського ества, сумна дійсність втікає від мене далеко, далеко... Не відчуваю ні втоми, ні голоду і неначе сонна переношуся в якийсь казковий світ. Під ритм мого улюбленого вальса продовжую з якимсь невиясненим завзяттям працювати і праця зовсім не видається мені важкою. До мене вертає охота за всяку ціну перетривати війну і зажити ще хоч трохи свобідним, нормальним життям.

У сусідстві жила німкеня, що мала чоловіка і си-

нів на фронті й тепер вона дуже часто наставляла грамофон і в музиці шукала забуття й розради на своє горе. Ще того самого дня я відкрила їй, яким неопціненим скарбом для моєї вичерпаної докраю душі, була її чарівна пластинка. Відтепер вона щоденно по кілька разів переграла для мене мою дорогу мелодію і я щасливо пережила останні дні війни.

* * *

Безконечною чергою йдуть літа за літами. Невмолимий час лишає на обличчі щораз то нові карби свого незримого долота. Кожний рік малює щораз то нові волоски маєстатичним сріблом.

Ми переїхали чимало країн і по довгій мандрівці, здається, знайшли нову батьківщину. І ще тепер, де я не перебувала б, усюди ношу зі собою в душі мою солодку мелодію. І як тільки понесуться на хвилях етеру чарівні звуки мого вальса, я завжди слухаю його з тим самим захопленням, як і колись. Кожного разу воскресають у моїй душі всі мої переживання зв'язані з ним. Тоді відчуваю якусь неземську радість, а моє серце наповняється бадьорістю й охотою до життєвого змагання. Тільки часом тихий смуток і меланхолія налітає пташкою чорнокрилою на мою душу за днями юности, яка ніколи вже не повернеться. І глухий біль прошиває моє серце за втраченою батьківщиною, за матір'ю і сестричкою Галею, які дивляться на мене сумно зі своїх портретів, а яких я вже ніколи більше не побачу, бо їх уже давно в живих немає...

СЕСТРА МОНІКА

Коли я почала працювати в одному французькому монастирі, звернула на мене особливу увагу старша віком сестра Моніка. Всі інші сестри були дуже молоді. Вона ходила убрана не в білій уніформі сестер, тільки в чорному, а таких сестер на увесь монастир було три, або чотири. Мені пояснили інші сестри, що сестри в чорному убранні не мають жадного зобов'язання бути в монастирі, вони можуть іти у світ, коли забажають, але це рідко буває.

Сестра Моніка часто усміхалася до мене, але про ніщо ми не говорили. Ми працювали на двох протилежних крилах довжелезного будинку монастиря та стрічались тільки під час одно-годинної перерви на обід. Я працювала у шкільці до помочі сестрі, що займалася французькими дітьми, а сестра Моніка робила весь час мітли, т. зв. «мапи», з тоненьких ниток, які нашивала на шматки.

Одного дня мене зацікавила її праця і я зайшла до неї на її крило монастиря. Ми говорили на різні теми. Я довідалася від неї, що вона живе вже понад десять літ у монастирі й увесь час важко працює. Від цього часу ми завжди сходилися разом під час обідової перерви у просторій гарній вітальні й мені дуже мило минав час в її товаристві.

Сестра Моніка була дуже худа й нераз здавалося мені, що вона переломиться в стані. Мала цікаві повні задуми, морського кольору очі, і я любила дивитися в них.

Одного дня я сказала їй, що я українка, чим вона дуже здивувалася. Її обличчя немов віджило, почервоніло й вона почала немов щось давне, забуте собі пригадувати.

— Мадам Лідія, я ніколи не думала, що ви українка. Я не знала, що для вас важне хто я, якої нації.

Але що саме ви українка, я не подумала, — якось неждано вона сказала. — Мій Олень також був українець. Як то дивно, як то дивно. У своєму житті я не знала багато українців, але я знала добре Оленя.

— Якого Оленя, — питаю сестри, — бо ж у нас олень — це не ім'я мужчини.

— Так він називався — Олень, але тому, що ви його не знаєте, я вам про нього розкажу. Він живе ще. — Очі сестри Моніки ще більше віджили й вона півголосом закликала: — Олень, Олень...

Я слідкувала за нею. Як може змінитися людина під враженням давніх споминів. Мені здавалося, що вона навіть була гарна в цій немов дивній екстазі.

— Коли ми сиділи часом увечорі, — почала сестра Моніка, — Олень розказував мені завжди про свій далекий, незабутній край — Україну. Малював мені найніжнішими кольорами гори й долини, немов хотів вслухуватися в ритм і шум його гірських потоків. Він був сином Карпат, тому над усе любив гори, в яких його батько боровся як Січовий Стрілець з крісом у руках, а мати була при Червоному Хресті й несла поміч раненим. Далі він розказував так гарно про його дитячі літа та дні ранньої молодости і про його перше кохання ген там, далеко, в його рідному краю. Він сам був повстанцем в 1942 році, його ранили, а друзі перевезли у Львів, опісля до Відня. У Відні він довго хворів, а коли набрав сил, виїхав до Франції. У Франції весь час працював у різних українських установах і товариствах, а все для України, про волю якої завжди мріяв. Коли я побачила Оленя втомленого після засідань, я порівнювала його з молоддю мого народу і не знаходила нікого, щоб дорівняв йому. Олень був інший, як вони, повний посвяти, повний думок про свій далекий край. Я полюбила була вашу далеку Україну, хоч це для мене був незнаний край, а повний чару, як весна, як цвіт яблуні.

Про наші особисті почування ми не говорили багато. Олень був гордий і працьовитий, хоч він не перевищав мене у студіях. Його гумор часто змінювався від веселого до сумного та це я приписувала обставинам його життя.

То була осінь, як я пізнала Оленя. Осінь така сама, як буває у нас кожного року в природі. Листочки сумно-сумно спадали з дерев униз і сонце, хоч світило, але вже не гріло. Тільки нам горіли вогниками очі. Нам було на душі так радісно, так весело, так добре. Це був вечір, пізній вечір, а може ніч, сама не знаю. Знаю тільки, що цей вечір остався назавжди в моїй пам'яті. Про все забула тільки образ Оленя остався незабутнім. А квітку від нього — гвоздик — берегла, щоб ніхто не бачив. Коли була сама, відчиняла легенько коробочку і вдивлялася в цей колісь білий гвоздик, а тоді хвилини пережиті з ним приходили до мене в гості. Мої думки кружляли немов в калейдоскопі, а я сиділа й дивилася на гвоздик. Його давно я повинна була кинути в забуття, бо ж пелюстки його такі мертві і жовті, але цього я не зробила, бо він завжди розказував мені про нашу першу зустріч. Ген там, далеко, в північній Франції, де шумів дивну казку ліс і манило повне чару озеро. Спомини, спомини. Вони часом такі болячі, а часом такі радісні.

І сестра Моніка дрижачими руками відчинила двері й вибігла з кімнати. За хвилину принесла маленьку коробочку, а в ній щось завинене в ваті. Це був колісь гвоздик. Справді був колісь, я подумала, бо ніщо з нього не осталося — зісохлі листочки не подібні на квітку.

— Олень був дуже оригінальний і я ніколи не могла знати, що він думає, що він робитиме, — продовжувала сестра Моніка. — Він був химерний і дикий, як справжній олень...

Мені здавалося, що її душа співала якусь дивну, не доспівану пісню, якусь дивну, не відіграну симфонію душі, якій на ім'я було — кохання.

Вона почала ходити по кімнаті, немов чогось шукаючи, а може це давні знайомі думки виринали тепер в пам'яті.

— Сестро Моніко, може вам важко про це оповіда-ти, — я запиталась.

— Ні, але я забула сказати вам, мадам Лідія, що я не була тоді Моніка на світі, я називалася Маріянна

і походила з північної Франції. Ми стрічалися з Оленем випадково, — і вона при тім усміхнулася. — Ми ходили такі безжурні по вулицях міста, ми мали так багато собі розказувати, що наші теми, здавалося, не були вичерпані. Мене, як Маріянну, дочку багатого купця, цікавили різні питання на теми виховання жінки в суспільній праці. Мене можна було стрінуги в дитячій клініці, де я завжди роздавала бідним дітям молоко, також на зборах харитативних установ, в захисті на дитячих равтах. Мій дзвінкий голос лунав по залах немов серце металевого дзвінка. Любили мене старші й дівтора, бо я завжди була весела й щаслива і ту радість намагалася передавати своєму оточенні.

— Що сталося, дорога сестро, що ви пішли в монастир? — поставила я запитання.

— Пішла під впливом одного сумного вечора з Оленем. Ах, пригадую собі перші важкі дні в манастирських мурах. Важка праця, зимні понурі келії та молитва. В початках я не вмiла навіть стільки молитися, як було приписано. Думала втекти з тих страшних мурів. Змагалася в думках зі собою цілі ночі. З кожного кутка келії визирала страшна туга і я закривала тоді руками очі, щоб нічого не бачити й не чути навіть удару свого серця. Тужила всім своїм еством і нічого іншого не знала, крім болячої туги. Так минали дні, які спліталися в тижні, тижні в місяці й роки, а я далі тужила. В перших двох роках забронені були навіть листи від моєї єдиної сестри. Опісля я довідалася, що сестра одружилася й виїхала до Канади. Коли довідалася, що й він виїхав до Канади, я покинула страшні мури монастиря у Франції і саме перед останнім обітом виїхала за океан.

Перші дні в домі сестри в Канаді були для мене відпочинком. Опісля шукала працю, не хотіла жити на ласці сестри і шваґра. Коли ж знайшла працю, я була, здавалося, щаслива. Та згодом знову давні спомини почали навідуватись до мене. Виринула думка дивна, думка побачити Оленя, пережити з ним хоч один, одніський вечір. Я знала, де він працює, та не мала відваги піти до нього, чи хоч би потелефонува-

ти — боялася його страшно. Пригадувала собі останній з ним вечір, що приніс мені стільки терпіння. Однак послухала його ради, яку кинув мені на прощання, і його образ загуглила вервичкою. Та показалося, що й молитва не мала тут сили.

Минало три довгі роки відколи я приїхала до Канади, але ніколи й ніде не бачила Оленя і не старалася стрінуги його. Завжди, що неждане це гарне та приємне для нашої душі.

Після трьох літ почула знайомий голос Оленя на таємничім телефонічнім дротику. Так, це був він.

Він заговорив так, як колись давно, коли була осінь і ліс шумів давню предвічну казку. Олень, Олень, ти не забув мене — з великої радості і зворушення хотіла його запитати, але не сміла. І побігли думки одні за одними до Оленя, дивні думки і часом призабуті.

Здавалося, що гарніше світить сонце. Здавалося, що все довкола таке веселе й радісне. Я бігла вулицями міста і кликала в душі: Олень, Олень, Олень...

Здавалося, що вкривала квітами незабудьок його ім'я. Листочки, ті перші, що ледве виколювалися з маленьких бруньок, сміялися до мене. Я ходила по парку, немов чогось шукала у своїй втомленій пам'яті. Олень відживав у пам'яті. І хоч як намагалася не думати про нього, то думки із ще більшою силою повертались до нього. Мала нагоду стрінуги його по літах, однак так дуже боялася тієї зустрічі. Навіщо бачити його, як не було певности, що по першій зустрічі він не відвернеться від мене, як тоді, коли була осінь. Ніколи цієї осені не забуду. Я ходила потім наче божевільна й думала про нього. Ходила по тих місцях, де була з ним, але нікого там не було, крім чорної ночі, крім тих самих світел, що блимали й гасли, тих самих кольорових режлям і — великої туги.

Властиво туга моя вже згоріла, а на її місце вкралася в серце зневіра. Та не зважаючи на те, коли все втихало на землі, я ждала його голосу на таємничім дротику і знову після літ розлуки ми мали собі так багато розказати.

Ах Олень, щоб він міг зрозуміти моє життя, щоб міг відчувати, як кохала його душею і серцем до безтями. Не уявляла собі, щоб то було, якби справді були стрінулися. Думала, що таких вражень люди часто не переживають. Хотіла остатися тільки друзями душі й не будити нових вражень, бо вже й так дуже терпіла. І знову немов якийсь крик душі вирвався і я кликала його півголосом: Оленю, не відходи від мене зовсім в житті, нехай хоч на таємничім дротику часдо-часу почую твій голос. Олень, Олень, якщо б ти мав хоч маленьку ниточку почувань, ти не відійдеш від мене зовсім, а як ні, то все те, що ми колись переживали разом, з твого боку було тільки мильною банькою.

Я виїхала далеко від гамірного міста. Біля моїх вікон були пахучі сосни та смереки, а де-не-де пишались навіть горді кипариси. Ми мешкали з моєю сестрою як у хатці з байки, бо довкола нас були тільки ліси й гори. Гарно було там. Повно літнього сонця, повно краси природи і тільки багато смутку в душі. Думки про Оленя не покидали мене, вони були немов невідступні подруги. Я писала до нього листи, повні ніжних слів і думок, але їх ніколи йому не вислала. Я писала їх і дерла. Навіть карточки на його уродини не мала відваги вислати йому.

Я любила вечір в тих диких горах, і слево місяця, і шум ріки, і мої сосни неповорухні заслухані в таємний шепіт ночі. Я сиділа годинами між соснами й вела з ними довгу тиху розмову без слів. Часто виривалося моє улюблене слово «Олень», а часом з тугою кликала його і здавалося, що відгомін нісся горами й долинами та губився між дикими соснами. Я не мала змоги дізнатися про нього, хоч число його телефону я знала напам'ять.

Одного дня я була дуже втомлена і пішла в ліс та, як звичайно, крикнула: Олень! У відповідь понісся шепіт: Чи то ти, Маріянно? Це я, Олень, я, Маріянно.

— Ах, де ж ти тут узявся? І я немов закам'яніла з дива.

— Я приїхав, щоб тебе, Маріянно, побачити, — і він увесь задрижав.

Дивно стало мені, так дуже дивно, і я півсвідомо повторила: Олень приїхав мене побачити...

Скільки то минуло часу, як ми бачилися, але я не всилі була зловити думками час, щоб його полічити. Ми йшли так безжурно вузькою стежкою, що виляся між деревами. Хвилинами вона губилася на закрутах, то знову спадала вниз, то вибігала вгору і стелилася рівною лентою. Під одною ялинкою ми задержалися. Вона була така велика й чудова, що я ще немов досі бачу її красу. Мені здавалося, що все довкола мене крутиться і я нічого не бачила крім Оленя і зеленої ялиці. Почало смеркатися. Поміж дерева втискалося сьєво місяця і довгими пасмами стелилося по стежках. Ми йшли мовчки, заслухані в таємний шепіт ночі. Нараз по цілім ліску залунав голос моєї сестри:

— Маріянно, Маріянно!

Ми мусіли піти їй назустріч. І йдучи, Олень сказав:

— Маріянно, ті гори і той ліс, це немов кусник мого краю.

Моя сестра була дуже здивована з приїзду Оленя. Вона відступила йому кімнату нагорі хатки. Ми спали внизу, властиво, я не спала зовсім. Я не могла усвідомити собі, що Олень ночує в тій самій хатці, що він віднайшов мене. А місяць так світив і світив у вікно Я ждала ранку, хоч боялася зустрічі з ним.

Другого дня ввечорі ми сиділи над мальовничим озером. Довкола панувала така тиша, в якій, як кажуть, цілуються душі. Я з усміхом піднесла на Оленя мої очі й шептала йому:

— Чого ти сумний, чи не бачиш довкола нас краси озера, темного лісу і гір?

— Ах, Маріянно, я все бачу, але я не такий романтик, як ти. Я змінився зовсім в Канаді, — говорив Олень. — Я не живу вже тільки самими ідеалами, як колись в Європі. Я люблю Канаду, вигідне життя, люблю гроші, бо сама наука не може дати людині стільки радості, скільки добробут. Маріянно, я тебе

ніколи не забуду, я мав багато для тебе серця, але обставини несприятливі. Ти чужинка, Маріянно, а з чужинкою я не можу зв'язати свого життя. Мое життя ніколи не буде тобі відповідати, — сказав Олень.

— Правда, правда, — я ледве вимовила. Я ніколи й не подумала, що значить різниця нашого походження.

— Може повернуся я ще колись в Україну, Маріянно, я нічого певного не можу тобі сказати, — кінчив Олень. Він подав мені свою руку на прощання.

Ми вийшли на дорогу. Я нарешті вимовила:

— Так наші дорогі різні, Оленю. Ти спішишся до автобуса, а я йду в мої сосни біля хати. Вони мене краще розуміють, ніж ти. Прощай, Оленю. Я була для тебе тільки милия банька...

Я всю ніч плакала та дорікала собі, чому покинула Францію, монастир і чому вдруге в житті дозволила Оленю закрити з мене. Чи не краще, щоб наша розлука була скінчилася у Франції? Тоді, коли під парком блимали, гасли то знову горіли різними кольорами світла...

Незабаром я знов повернулась у монастир. В моїм терпінні я навчилась молитися і то багато молитися до Марії Діви, яка колись у житті також терпіла. Їй одній серед темної ночі я розказувала свої терпіння і страждання, і з часом вони стали менші, а життя в монастирських мурах видалося не таке страшне. Привикла вже, хоч образ Оленя ніколи не затерся в моїй пам'яті, тільки туга за ним вже не така болюча, як тоді восени й відтак увечорі, коли Олень відійшов від мене. Я тепер спокійна і мені добре.

Постать сестри Моніки немов почала маліти, а лице стало немов воскова свічка.

— О, мадам Лідія, чи ви зрозуміли мене, чи моя історія не смішна вам? Чи ви кохали в житті й чи знаєте тугу? — питалася вона.

— Знаю все, дорога сестро, і я дуже вам вдячна, що ви так гарно мені розказали про себе. Бо заразом наче заворушилися й мої спомини і я немов вийшла їм назустріч.

Сестра Моніка йшла тихими кроками вперед, аж щезла за найближчими дверми. Може йшла губити свою тугу і жаль перед іконою Божої Матері.

З дивними враженнями я покидала цього дня монастир. Коли заторохтіла сумно брама при виході, я ще довго стояла непорушно і думала про худеньку сестру Моніку та про її велике кохання. Я ще один місяць працювала в монастирі, але сестри Моніки вже не бачила. Казали, що вона виїхала до Квебеку, перемінивши чорну одягу на білу, таку, яку носять справжні сестри тієї конгрегації.

Є М Е Н

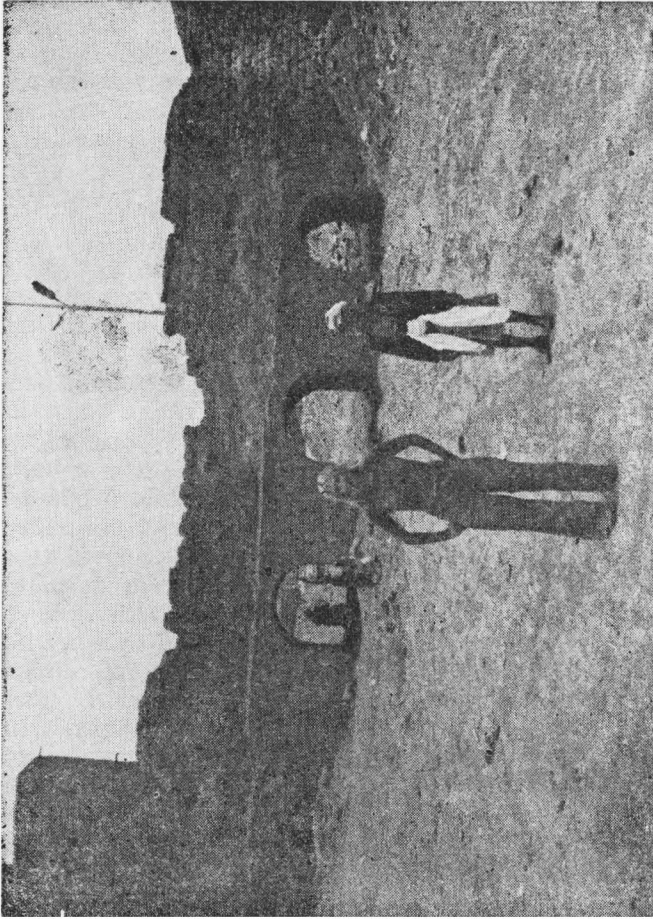
(Лист до Віри Ке)

Дорогенька Пані Віро!

Вже давно я Вам обіцяла написати дещо про Ємен, куди мій зять, архітект-урбаніст, виїхав щоб розбудувати столицю Ємену — Санну. Він виїхав туди з доручення Світового Банку з Вашингтону, який висилає архітектів по цілому світі до малорозвинених країн. З ним поїхала його дружина (тобто, наша донька), малярка,* Ляриса. Вона, мабуть, перша в світі українка, що ступила на еменську землю.

Ємен лежить у полуднево-західній частині Арабії над берегом Червоного моря і займає 75 тисяч кв. миль. Височина його доходить до 12 тисяч стіп. Столиця Санна (на висоті 7 тисяч стіп), найдавніше місто в світі, яке заснував найстарший син Ноя, Сем. Місто обведене мурами. До 1962 р. це був зовсім відтятий від решти держав край, у якому король Аман карав смертю кожного, хто нав'язував які-небудь контакти із загрою. По смерті короля і після революції, яка тривала вісім літ, Ємен став 1970 р. республікою. До Ємену почали напливати чужинці — археологи, лікарі, антропологи та інші науковці, які почали досліджувати життя звірят, птахів і комах, як і взагалі все життя. Санна — не тільки столиця Ємену, але й найбільше комерційне місто тієї країни, має давню, чудову, оригінальну архітектуру з різними прикрасами, зближену до стилю рококо. На жаль, всі ті чудові будівлі не мають каналізації. Санна теж не має назви вулиць, ані чисел на домах. Другі два важливі міста це пристань над Червоним морем, Годайда (там дуже гаряче) і Таїз, колишня столиця.

* Авторка обкладинки для цієї книжки.

Руїни в'їздової брами в Єлені.
(На першому плані Ляриса Лугова).

Релігія — іслям (магометанська), яка забороняє жінкам показуватися на вулиці з відкритим лицем, тому всі еменки ходять у чорних заслонах. Не раз таку завуальовану жінку провадить дитина. Жінки зовсім не знають своїх років. Вони є дрібної будови, смагляві, з дуже гарним обличчям. Коли прийти до них до хати, вони моментально заслонюють своє лице заслоною, але є дуже привітні, гостять стравами з кукурудзи, які для них є «присмаками». Чоловіки живуть окремо від своїх жінок, на інших поверхах будівлі, і тільки час від часу приходять до них у гості. Жінки живляться тим, що їхні чоловіки не подоїдали. По горах, де є величезні плянтації т. зв. кату — наркотику, найважчу роботу виконують жінки. Власителі того ж кату мають колосальні прибутки, бо чоловіки цілими днями його жують, аж дістають від того ж кату гулі на лиці. Проте, вони вірять, що кату осолоджує їм життя.

На базарах не видно жінок, тільки чоловіки продають кату, баранину (бо на горах еменці виплекують стада овець), вироби зі шкури та срібні прикраси для жінок. Молоді хлопці грають там на цимбалах, мають надзвичайної краси килими і вовняні покривала, які продають чужинцям.

Санна дуже брудне і дороге місто. Чужинці живуть по готелях, а харчуються в ресторанах, де за мізерний обід треба заплатити біля двадцять доларів. Одне яйце коштує на базарі 75 центів, бо еменці мусять усе спроваджувати з Данії або Італії. Чужинці, які працюють для Ємену, дістають від своїх фірм додаткових тисячу доларів у місяць, щоб могли прожити.

Ляриса з чоловіком платили за три кімнати і кухню шістсот доларів в місяць і то в хаті, яку збудували американці для архітектів.

У Санні нема ніяких новостей зі світу, нема радіо ані телевізорів, але зате еменці мають чудове чисте повітря, а на горах такі прекрасні й дивні квіти, яких, здається, ніде більше немає.

Дороги дуже погані. Їх колись збудували японці та москалі (їх там дуже багато) з малих камінних плиток. Їхати по них автом — чиста мука! Таксівок нема,

але є шофери, молоді хлопці, які розвозять людей з лєтовища мотоциклями.

Єменці дуже бояться фотоапаратів і втікають, коли хтось хоче зробити їм знимку. В місті Таїз живе багато «мільйонерів», яких жінки не носять на вулиці заслон, а на знак багатства мають вставлені золоті зуби і є обвішані різними золотими прикрасами. Над Червоним морем знаходиться пристань Мока, де вирощують і продають відому на цілий світ каву «Мока».

Щоб переїхати з одного міста до другого, треба мати дозвіл, тобто перепустку від єменського уряду. Як авто не задержиться на границі міста — поліція стріляє.

Смертність дітей дуже велика. До п'ятого року життя вмирає приблизно 60% дітей через брак гігієни і лікарської опіки. Тепер уряд почав будувати шпиталі і парки. Села розкинені по стрімких горах, до яких важко дістатися так, що дороги до шпиталів і парків в деяких місцях майже заростають бур'янами. В старинних часах Ємен належав до т. зв. «Арабії Фелікс», тобто «Щасливої Арабії». Може тепер, при допомозі зичливих народів і людей з посвятою, Ємен знов стане щасливою країною, де діти не мусітимуть умирати перед п'ятим роком життя.

СПОГАДИ ПРО ПАРИЖ

(Присвячую своїй самотній сестрі Марії
і швагрові д-р Кирилові Митровичам).

Історія Парижу, це історія Франції. Це столиця Франції, якою кожний француз дуже гордиться і має чого, бо це є найкраще місто на світі, після Риму. Красу Парижу надає його природне положення над рікою Сеною, над якою побудовані тридцять два чепурних мостиків, які сполучують обидві частини міста. На ріці Сені плавають малі кораблі, які перевозять овочі, ярину, вино, оливу та збіжжя. І тому саме для розвою торгівлі, ріка Сена відіграє для Парижу першорядну роль. Вечорами Сена гарно освітлена, а на її берегах розрослися розкішні плакучі верби та інші дерева, які літом дають прохолоду для прохожих. Довкруги хідників, на примітивних лавочках купці продають всякий крам, як картки — види Парижу, картини, коралі та солодощі. На ріці, на кораблях, є теж ресторани, де можна пообідати чи повечеряти та налюбуватися красою ріки і міста. Париж є славний з його історичних пам'яток, а щоби їх оглянути, треба доволі часу і грошей, а гроші в Парижі тають, як сніг на весні...

Коли я заїхала до Парижу 28-го серпня 1967 року, старалася якнайбільше побачити історичні пам'ятки. Перше що я бачила, це було старе летовище Бурже (Le Bourget), а є ще й модерне летовище Орлі (Orly). Той літак, що я ним летіла і який за 6 і ½ годин залетів щасливо до Франції, і хоч мав приземлитися на летовищі Орлі, з якихось причин задержався на летовищі Бурже. Моя сестра, швагер і їхні діти ждали мене на летовищі Орлі, але коли довідалися, що літак «Сабена» приземлиться на Бурже, надали до мене телеграму, що вони чекають мене на іншій ле-

товищі. На жаль, моє прізвище в голоснику було так перекручене, що я не зголосилася на виклик. Мені зробилося страшно, бо я опинилась самотньою в чужому, величезному місті. З великою приємністю згадую мою товаришку подорожі, французжанку з Квебеку, з її донечкою, побіч якої я сиділа в літаку. З моїми двома валізками, перейшовши старе метро з дивовижними закрутами, я заїхала на «Гар-Монтпарнас» в середмістя, а звідтам таксівою до нашої української церкви при вулиці Сен Жермен 186. Правилася там якраз тиха Служба Божя, яку відправляв отець канцлер Михайло Левенець. Я поклала свої валізки, які в метро вгризлися мені в руки, клякнула і дякувала Богу, що щасливо добилася до церкви, яка на мене зробила дуже гарне враження, бо вона свіжо розмальована і дуже чиста.

Коли я підвелася від молитви, до мене підступила літня жінка й запитала:

— Чи пані не будуть пані Митрович сестра?

Я мало не крикнула вголос в церкві дивуючись, що вона мене знає. А вона, побачивши моє здивування, сказала:

— Я вас знаю ще з Бродів, бо і я з Бродів, я Ганя. Ходіть, пані зі мною, бо ви виглядаєте змучені, — й повела мене до захристії. Я несу свої валізки, а вона потім каже:

— Заходьте до кімнати нашого отця, бо отець коли відправлять Службу Божу, тоді прийдуть на снідання.

Я тоді пригадала собі, що й я голодна і зрозуміла, що Ганя є господинею о. Левенця і що це вона держить усюди такий порядок. Потім Ганя запевнила мене, що мої Митровичі прийдуть, але аж на велику Службу Божу.

Надійшов о. канцлер Левенець, якого ані я його, ані він мене не могли пізнати, хоч ми в Бродах зналися зі студентського товариства «Смолюскіп». За короткий час Ганя попросила нас на свіжу каву, яка пахла на ціле приходство.

До великої Служби Божої було ще багато часу і о. канцлер показав мені чепурну кімнату єпископа

Д-р Марія Столяр-Митрович
суспільно-громадська діячка в Парижі.

Володимира Маланчука, бо єпископ постійно має свою палату в місті.

Опісля ми пішли оглядати образи та ікони церкви, які мені докладно о. канцлер пояснив. Найкращі з них покійного маляра Анатолія Яблонського і Миколи Кричевського, та французької малярки Марії Беранже. Є теж образи голландських модерних малярів. За престолом зліва вгорі оригінальний образ св. Анд-

рія на Київських горах, а зправа — патрон церкви, св. Володимир. Скульптор Савченко-Більський виконав дуже гарний іконостас темно-бронзового кольору. Великий здобуток церкви це Плащаниця з XVIII віку, яка є в шафі за склом з лівої сторони церкви. В притворі є таблиця з написом, що там помер Симон Петлюра, якого привезли до церкви по атентаті. Пізнала я ще отців Яцкова і Андрійшина. Отці пішли сповідати, а церква почала наповнятися вірними.

Показав мені ще о. канцлер маленький городець з квітами біля приходства. Ті квіти о. канцлер сам плекає і любить після праці в тім затишнім куточку відпочивати. Церква і приходство в городі, малім парку з лавочками, обгороджені високим залізним парканом. Видно всюди лад і порядок доброго господаря, яким є о. канцлер Левенець.

Я приклякнула, щоб помолитися в церкві, як до мене підступила Ганя й каже:

— Ваші Митровичі є всі й чекають вас позаді церкви...

Якесь дивне враження заволоділо мною, бо сімнадцять довгих і тяжких літ я не бачила рідної сестри, а один раз в житті я бачила її чоловіка, як молодого студента, а їхніх синів я взагалі не знала. Тої дорогої хвилини, як ми стрінулися, не можна забути ніколи. Ми раділи і плакали за життям, що пройшло нам в розлуці, ми плакали на спомин наших покійних батьків і покійної сестри Галі.

Як дивно, що в телеграмі, яку надав мені швагер на летовищі і я її не відбрала, було написано, щоб ми стрінулися в церкві, бо моя рідня мешкає за Парижем і вони журилися, що я сама буду мати труднощі до них заїхати. Тішило мене дуже, що мої сестринки Богдан, Мирон і Роман говорять гарною українською мовою, і вони не тільки говорять, але читають і пишуть, завдяки їхнім батькам, які приватно їх учать в часі ферій і возять їх до української школи до Сестер в Парижі. В Парижі днем вільним від науки є четвер, а не субота, і якраз тепер відбудеться голосування, чи треба й надалі задержати вільним від науки четвер, чи перенести його на суботу.

В домі сестри і швагра біля парку Ле Нотре в Сентуан Льомоне я про ніщо не думала, тільки хотіла після дороги скупатися і виспатися.

І справді після купелі я заснула і все снилося мені, що я ще лечу в літаку. Другого дня ми поїхали знову до Парижу, бо не можна було промарнувати день, і не оглянути чудового міста.

Моя сестра почала пляново показувати мені красу столиці. Приїхали ми на Гар Сен Лазар, а дорогою стрінули ми дуже багато людей на хідниках. Одягнені вони не були елегантно, як я сподівалась. Зайшли ми до великої крамниці мод Ля Фаєте, опісля оглянули оперу (Гранд Опера) з 1861 р., яку докінчено будувати щойно в 1875 році архітектором, що ним був Шарль Гарніє. Потім ми пішли під французький театр і під будинок французької комедії, де ставили французьких клясиків, як Молієра, Расіна і Корнея. Будинок опери дуже гарний, натомість будинок французької комедії, чи театр, нічого надзвичайного. Багато більше вражіння зробила на мене величава церква Ля Маделен з 1764-1842 років в коринтійському стилі із шістдесят двома колонами ззовні. Ця церква робить вражіння дуже багатої.

І знову Париж: тепло й соняшно. Ми ішли одною з найбільш симетричних і одною з найкращих алей світу на Пляс Етуаль, так званих Шамп Елізей, де знаходиться Арк де Тріумф, яку видно здалеку.

Тріумфальну Арку побудовано в рр. 1806-1836, і вона зависока на 49 метрів. Її зачали будувати за Наполеона Бонапарте, тільки не докінчили за його життя, бо він, як відомо, помер 1821 р. Від 1920 року складають там вінки під час різних державних свят на знак пошани для Невідомого Вояка.

З Пляс Етуаль розходяться в формі звізди дванадцять вулиць Парижу. Переходимо звідтам попри Елізейську палату, огорожену високим, залізним парканом і брамою; там є осідок голови держави. Побудовано її ще в 1718 р. для графа Евре і відпродано її потім для мадам Помпадур. За французької революції відбувалися там гучні забави. Довкола палати

е гарний парк і там є постійно поліційна сторожа, що убрана в білі уніформи.

На Елізейські поля виходить вечором пишно зодягнена публіка. Алеї ярко освітлені неоновими лампами. Виходимо на площу напроти Тріумфальної Арки, на якій грають шість фонтан. Повертаємо ще раз біля Тріумфальної Арки на виставку картин Гранд Пале, навпроти якого є ще Петіт Пале, яке було закрите, бо ж були ферії.

Відвідуючи пам'ятки Парижу, мене дуже цікавило оглянути катедру, славний і найгарніший французький готик Нотр Дам, що знаходиться в найстаршій ділянці міста. Тож одного дня ми почали нашу «мандри» від цієї славної катедри, якої будова започаткована ще 1163 р. за папи Олександра III і короля Людовика VII на руїнах каплиці Сен Етієн. Цю будову закінчено біля 1245 року. Папа Пій VII коронував в цій катедрі в 1804 р. Наполеона. Катедрa досить понура й не дуже чисто вдержана, але робить велике враження через свій стиль і старину, бо через ті всі століття скільки то славних людей її відвідувало. Перед захристією є шафка з власноручним листом французького письменника Поля Кльоделя, який був безбожником і раз в часі Різдва Свят, ідучи біля тої катедри, поступив там зовсім принагідно на нічну Службу Божу і почав молитися з душі і серця, і тоді став дуже віруючим. Дуже цікаві навколо головного престолу вітражі і довго на них треба глядіти, як хто любить такі мистецькі твори. За церквою є музей, вступ до якого треба платити; там заховані різні церковні пам'ятки, а всі вони переважно із золота, мистецьки різьблені, як чаші і монстранції, прикрашені ще й дорогими каменями. В одній із чаш в шафці за склом переховується терня з вінка Ісуса, а все те так гарно виконане, що описати не має слів, треба це самому побачити.

На одній стіні цього музею є медальйони всіх папів. Оглядання цього музею-церкви забрало нам пів дня. Коло розп'ятого Ісуса ми запалили свічку і довго молилися за душу нашої сестри Галі.

Виходжу з катедри з якоюсь дивною повагою;

нашу повагу розвіяли молоді, навіть елегантно одягнені, бітніки-жебраки і ми подумали: «яке то нахабство в тих молодих людей, які не хочуть працювати і не мають стиду жєбрати». Недалеко Нотр Дам є найстарший шпиталь в Парижі «Готель Діч». Там працювала моя сестра, як студіювала медицину, і ми пішли його оглянути. Моя сестра має там чимало знайомих сестер-монахинь, а всі вони такі привітні й добрі. Ми вийшли звідти й дякували Господеві, що ми здорові й можемо свобідно ходити по місті та оглядати Париж, бо в тому шпиталі є тисячі хворих. Опісля ми зайшли на каву й перекуску в поблиській каварні. Ресторани в Парижі мають також свій питомий чар; вони переважно внутрі порожні, бо всі гості сідають надворі, при столиках на хідниках, на перекуску. Ми з сестрою в таких ресторанах, звичайно при каві, находили свобідний час на розмову.

Одного дня ми сиділи з сестрою в чудовому Люксембурзькому городі з видом на палату Люксембург з 1915-20 рр. Ми задержалися в цьому городі довше, бо довкруги була така краса, що хотілося посидіти довше та налюбуватися біля штучного озера не тільки красою довкілля, але й погрітися на сонці. Опісля ми пішли на гору Сен Жермен до Пантеону, де лежать поховані великі мужі Франції. Пантеон будували від 1754 до 1780 р., а плян робив архітект Сіффльот, в нео-грецькому стилі. Копула Пантеону має висоту 80 метрів, а на Пантеоні видніє напис: "Aux grands hommes la patrie reconnaissante". Середина Пантеону прикрашена чудовими статуями. Спочиває там Еміль Золя, Вольтер, Руссо, Віктор Гюго та інші.

Цього дня ми ще оглянули славний університет Сорбонну, якого початок сягає 1253 р. Його збудовано за пляном архітекта Роберта де Сорбон, і від його ймення пішла назва університету.

Мандруючи так по місті ми зайшли на вулицю Расін і тоді моя сестра сказала:

— Дивися, де є злив, бо саме біля цього зливу застрілив Шварцбарт Симона Петлюру.

Народився він на Полтавщині на рідній Україні, за яку він життя віддав на такій мізерній вуличці,

в далекому Парижі. Ми далі йшли мовчки, думаючи над сумною історією нашого Рідного Краю.

Вечорло. Поволі зайшли ми під університетські будинки. Будинки хоч старі, але добре удержані. Сестра хотіла мені показати, де вона студіювала. Вулиці там доволі вузькі, але чисті.

На тому ми закінчили цього дня нашу мандрівку. Наступного дня я не мала охоти їхати до Парижу, зате ходили ми з сестрою по місті, в якому вона живе з ріднею. Були ми в містечку Понтуазе, де недавно помер журналіст Роман Голіян, а його симпатичну дружину я пізнала в Митровичів. Незадовго після того, дружина Голіяна виїхала до своєї дочки до Америки. Понтуазе — містечко дуже старе, лежить над рікою Сеною і Оазою. Воно має величезні мури й виглядає на якусь твердиню, але яку і з яких часів, я не мала змоги розвідати. Та мене це містечко не так дуже цікавило як Париж, тому я знову поїхала туди, щоб його ще і ще оглядати.

В Парижі ми поїхали підземкою метро на Пляс де Вож до старого музею. Будинок з 1605 р. а в ньому від 1833 до 1848 р. мешкав один із найбільших французьких поетів, Віктор Гюго. Заплатими ми вступ і по стрімких сходах вийшли на перший поверх до зали, якої стіни є прикрашені картинами кисти самого поета, а далі його бюст з білого мармуру, роботи Люї Давіда. В мешканні поета — величезна ідальня, різьблені меблі, які він теж сам різьбив. Є ще друга ідальня, в якій стіни прикрашені тарелями з порцеляни. В малому салоні всюди по стінах розвішані родинні портрети його батьків, дружини і дочки, яку він дуже любив. Остання кімната, його спальня, в якій є ліжко під балдахином, покрите пурпуровою капою, різьблена шафка з його пером, котрим він, стоячи, писав. Також у спальні є кілька фотелів. В цілому домі панує якась дивна атмосфера і здається, що зараз з одних дверей вийде сам Віктор Гюго і привітає присутніх, а то вже від його смерті минуло так багато років.

Купили ми собі на пам'ятку кілька карток. Дуже замітний образ — його знімка по смерті. В кімнатах, крім нас, були ще й інші туристи.

І знову поїхали ми метро подивитися на славну вежу Айфля, яка збудована на Світову Виставу в 1889 р. і має триста метрів висоти. Плян будови виготовив архітект Густав Айфель. Переходимо парк з гарними квітами, серед яких аж кортить посидіти, але нема часу; переходимо міст і ми вже під самою величезною вежею. Довкола вежі нема нічого, лише лавочки та дві малі будки, де продають ковбаски з булочками і воду. Ми сіли й собі на одну лавочку і зі смаком поїли булочку з ковбаскою, та пішли купити квитки, щоб поїхати на вежу. Понесла нас вінда вгору, неначе літак. Перед нашими очима простягнулося вдалині величезне місто Париж з рікою Сеною і мостами. Цього виду Парижу кожний хто був на вежі Айфля, ніколи не може забути. Вежа не осклена й на горі було доволі холодно. Опісля ми чекали аж вежу освітлять, бо вона тоді виглядає як один горючий стовп світел. Коли б така вежа була в Канаді, то у її підстави було б повно різних крамниць на «бизнес»... Під вежу Айфля ми ще повернули одного дня, бо в тій околиці є стільки цікавого, як, наприклад, Палата Трокадеро, збудована теж на Світову Виставу. Вона є в орієнтальному стилі з кінця минулого століття, а відновлена в 1937 році на Світову Виставу. По другому боці славний міст Александра, а за ним широка Еспаняда і величава будова для ранених і старих вояків, інвалідів, і цей будинок так і називається «Інваліде». Там спочиває Наполеон, бо він у своєму завіщанні виявив бажання, що хоче спочити над рікою Сеною. На подвір'ю «Інвалідів» стоїть його статуя.

Збудувати такий дім, це була ідея короля Генрика IV. Перший камінь під будову положено ще в 1670 році. Це є гарна частина Парижу і здається, що рух цього міста завмер, бо його там не чути, тільки Сена котить в даль свої хвилі. Повертаючи з «Інвалідів» ми думали не про великого, а малого ростом Наполеона I і про його та Марії Люїзи австрійської нещасного сина, який ціле своє життя перебув в Австрії і там помер, маючи всього двадцять літ. Його тлінні останки від 1940 р. спочивають теж в «Інвалідах», перевезені туди з Австрії.

Повертаємо через міст Александра і бачимо перед нами знову вежу Айфля, а за нею парк і виходимо біля музичного дому і музею, Палати де Шейо, де є збережені пам'ятки кожного народу. Ще раз кидаю оком від палати де Шейо на вежу Айфля і ми виходимо на вулицю з цього тихого закутка Парижу. Напроти нас великий огорожений парк, на жаль, це не парк, а цвинтар Пассі, де спочиває наша малярка Марія Башкірцева. І ми потяглися на цвинтар, та накоротко, бо година була пізня і ми боялися, що нас там замкнуть. Гробовець Марії Башкірцевої є величавий і виглядає як мала церква; всередині є портрети Марії Башкірцевої та її батьків.

Одного вересневого дня ми вибралися з сестрою спеціально оглянути ще одну, дуже славну церкву в Парижі, Сакре Кер, до якої, на високу гору, треба їхати спеціальною колійкою на линвах. Велика і величава базиліка чиста та дуже добре освітлена. Над головним престолом стоїть, немов живий, природної величини, Ісус Христос. Можна про все забути, а говорити до Ісуса на престол з душі й серця в своїх думках і розказувати Йому всі свої радощі, клопоти й болі. Довкруг церкви є престоли з чорною огорожею, де в великодній тиждень священники правлять Служби Божі різними мовами. Покидаємо цю церкву-базиліку, а шкода, так хочеться в ній побути. Вона збудована за пляном архітекта Поля Абаді.

Будова її тривала від 1875 до 1914. З базиліки незабутній вид на ціле місто. Ми були там під вечір і Париж тонує в морі світел; не даром кажуть, що Париж називається містом світел. В поворотній дорозі ми не їхали колійкою, але сходили в долину сходами, яких є багато, і цілий час, сходячи пішки, ми все ще бачили вид міста. Вдолині знаходиться т. зв. Студентський центр з маленькою, але гарною церквою, правдоподібно св. Петра; недалеко є криничка з помпою, а позаді каварня, де сходяться малярі; довкруги каварні є крамниці з картинами. Вулички в долині вузьенькі, а до них притулились малі будинки, дуже давньої конструкції.

При одній з тих вуличок є дім маляра Моріса Ут-

рілльо, який дуже любив малювати вулички Парижу, саме з Монтмарту. Цю частину міста докладно змалював французький письменник Еміль Золя в повісті «Париж».

Ми втомлені й нам важко йти в долину крутими вуличками, але сходимо вниз аж біля славної каварні Мулін Руж. Ця дільниця дуже освітлена яскравими світлами, бо в ній є найславніша каварня, в якій відбуваються гучні нічні забави. Вступ до каварень дорогий, а ще дорожчі там напитки та їда.

В тій дільниці крутяться теж різні підозрілі мужчини, які зачіпають жінок. Ми скоро проходили цю дільницю, так звану Пляс Бленш, щоб якнайскоріше дістатись до метра і додому. На Гар ді Норд не маємо вже часу купити квитків, бо всього осталося нам дві хвилини до від'їзду потягу. Але ми приготовані заплатити в потязі кару. Та ми мали щастя, заїхали на місце без жодної контролі. Ніхто на станції в Сентуан Льомоне не відбирав квитків, і ми свobodно перейшли вихідні двері.

Мій швагер приготовив нам смачну вечерю, з різними салатками, яку ми з великим апетитом з'їли. Намучилася зі мною досить моя люба сестричка тими мандрівками по Парижу. А я згадую ті мандрівки, як чарівний сон, помимо втоми. Здавалося, що я і не чула тої втоми і моїх літ, бо чи ж може бути приємніша мандрівка, як зі сестрою, після довгих літ, в яких ми не бачилися.

Дуже гарна частина Парижу є площа Шатель, над Сеною, з будинком театру Шателе, як також з будинком театру Сари Бернгардт. Це є ім'я французької співачки, яку називано артисткою з золотим голосом. Виступала вона в французькій комедії і жила від 1844 до 1923 року. На одному углі стоїть величезна будівля з баштами. Будинок під оглядом архітектури дуже гарний, але якийсь дивно непривітний. Питаю сестру, що це за будинок, а вона почала мені розказувати, що він називався Ля Консієржері, і що це є одна з найстарших в'язниць Парижу. В цій саме в'язниці сиділа королева Франції Марія Антонетта, дружина Людовика XVI, яка походила з Австрії і була дочкою королеви Марії Тереси

і цісара Франца. Марія Антонетта жила від 1755 до 1793 року. В тому році, за часів французької революції, їй стято голову.

— Можемо піти й оглянути ту в'язницю, — запропонувала сестра.

Мені не дуже то хотілося йти туди, але велика моя цікавість перемогла страх. Ми випили знамениту каву на розі площі Шателе й перекусили довгими французькими канапками з шинкою, та й пішли до старої і страшної в'язниці, якої вікна й досі за грубими ґратами.

На розі, сестра казала звернути увагу на вежу, на якій є найстарший годинник Франції. Крізь вікно в'язниці ми побачили гурток людей, до яких і ми прилучилися; опісля по заплаченні вступу пішли далі. Досить старий і перемучений провідник почав провадити нас по страшних залах тюрми, яка в старині була королівським замком, аж запровадив нас до невеликої кімнати з одним вікном вгорі й сказав: «Тут сиділа королева Марія Антонетта, чекаючи на свою смерть». Дуже неприємно було в цій страшній з чорними, грубими мурами кімнаті. Опісля повів нас до більшої кімнати, де на стінах висіли дуже старі ікони, а в скляних шафках були різні речі королеви Марії Антонетти як хусточка, серветки, чаша, з якої вона причащалася. Є і повно листів, які вона писала до своїх дітей, в яких вона описує свою тугу за ними. На стіні висить драбинка, якою ішла королева на смерть під гільотину, а дальше провідник показав нам і саму гільотину, при помочі якої було стято біля трьом тисячам людей голови. Я, нехотячи, доторкнулася рукою тієї страшної гільотини й мене пройняв жах. Ще показав нам дуже малу кімнатку, де перед смертю стригли людей і назвав її «туалет».

Купили ми собі там картки і через дуже непривітне подвір'я вийшли на хідник. Тому, що ми вже були близько Сен Шапель, ми зайшли і там. Заплатили вступ і ввійшли всередину. Сен Шапель це є церква-унікат на світі з XIII століття, якої красу словами не можна висказати. Вона має два поверхи. Її краса полягає в різьбі і в вітражах. Ви стоїте, як за-

чаровані й не можете налюбуватися гарними вітражами, в яких колір фіолетний і червоний перемагають. На подвір'ю є «Палата Справедливости». За революції був це трибунал. Все те дише стариною. Мешкав там король Людовик IX, так званий, «святий». Якщо Людовик IX «святий» мав бути основником Сен Шапель, а він жив від 1226 до 1270 року, то церква Сен Шапель є в дуже доброму стані, бо аж до наших часів заховалася.

Цього дня, по тих всіх пам'ятках, які я бачила, я почувалася хворою. Ми цілу дорогу додому говорили з сестрою про королеву Марію Антонетту, яка не знала, яка біда була в той час у Франції; коли їй казали, що «люди не мають хліба», то вона відповідала: «то дайте їм тістечок». Нам дуже було шкода її, бо вона згинула маючи всього тридцять сім років.

Наступного дня я відпочивала й не хотіла бачити Парижу, після тих вражіннь, які полишила мені в'язниця «Корсеіержері».

Щоб закінчити з пам'ятками, які зв'язані з кривавою французькою революцією, одного дня ми пішли на Пляс де ля Конкорд, де високо пнеться вгору обеліск де Люксор. Це є єгипетський пам'ятник, покритий гієрогліфами, що його привіз Наполеон до Парижу; вночі він чудово освітлений, як також три фонтани, які є поблизу обеліска, і вони цілу ніч тонуть у пишних світлах. Це все, хоч яке гарне для ока, але площа Пляс де ля Конкорд має страшну минувшину, бо на цьому місці під час французької революції стинали людям голови. Саме там стяли голову королеві Марії Антонетті та її чоловікові Людовикові XVI, а теж Шарлотті Корде, яка в ванні забила Марата, що був головним провідником масакри аристократів і короля, під час французької революції. Згинув там і молодий адвокат Робезп'єр з братом. Робезп'єр і Марат були якраз тими кривавими провідниками французької революції.

Ми скорими кроками лишали ту страшну площу, хоч довкруги були гарні палати, де Бурбон з 1722 р., збудовані славним італійським архітектором.

Коли я ходила закрутами і сходами старих ву-

лиць Парижу, я завжди думала, що цими вулицями чи сходами ходили славні французькі письменники як Віктор Гюго, Бальзак, Альфред де Місет, Бодлер, Рембо і багато-багато інших, а також наша письменниця Марко Вовчок і Михайло Коцюбинський.

Часами Париж нагадував мені Львів. Ми ходили там безжурні, як колись, за наших молодих літ, в нашому рідному Львові, хоч ми йшли чудовими бульварами Гран де Ріволі, бульвар Сен Мішель, Страсбургі, Курсель та іншими.

Довго ми стояли і приглядалися величезному будинкові Готель де Віль, над Сеною. Його почали будувати ще в році 1533, а закінчили аж 1628 року. Бачила я при кінці вулиці Сен Антуан давню, за часів королівства в'язницю-цитаделю «Ля Бастіль». Початок Ля Бастіль сягає ще 1370 року, а за часів французької революції 1789 року Ля Бастіль було розбито, як символ упадку деспотизму. Це сталося 14 липня, і цей день святкують досьогодні у Франції як національне свято.

Але — бути у Франції й не бачити Лювру? До Лювру ми вибралися в неділю, але вже не з сестрою, яка і так була перемучена ходженням по Парижу, а з моїм швагром, який дуже докладно, як знавець мистецтва, все мені пояснював. Лювр — це давня королівська палата з 1204 року, яку будували за часів короля Филипа Августа, Карла V, Франсуа I, Генрика II, Людвика XIII і Людвика XIV, який Лювр дуже любив. Це є найбільший музей світу. Входите в Лювр сходами вгору, по довгих коридорах, яких суфіти прикрашені малюнками. На мене зробили незабутнє вражіння скульптури: грецької богині Мінерви та Венус з Мільо, яку віднайдено в 1820 році. Ми перейшли дуже багато заль з грецькими статуями, а головню бюстами клясичних голів, бо греки в своїх різьбах шукали досконаlih форм. Картини ми почали оглядати від славної фльорентійської школи 1444-1510, якої представником був Сандро Боттічеллі. Картини ренесансу, Леонарда да Вінчі, Мікеля Анджели та Рафаеля Санті.

Перед картиною Леонардо да Вінчі Мона Ліза

(Джоконда) я простояла з-пів години, бо про цей образ я мріяла ціле життя, щоб його побачити. Рівнож картина Рафаеля, його автопортрет, з якого віддзеркалюється його шляхетна, добра душа. В своєму малярстві, як ми знаємо, він перевищив свого учителя Перуджія і Мікеля Анджели, шкода тільки, що він помер маючи всього тридцять сім років. Задержалися ми довше в залі картин Євгена Делякруа. Вони дуже великі і в нього не рисунок відобрає ролю, а експресія, фантазія, форма, колір та пережиття. Він вніс своїм малярством цілу, так би мовити, революцію. Враження з Лювру великі, але треба хоч трохи розумітися на малярстві, щоби зрозуміти кожний новий напрям в малярстві. Мене найбільше цікавили образи французьких імпресіоністів, як Едвард Мане, Кльод Моне, Поль Сезан, Едгар Дега, Каміль Пісарро та Август Ренуар.

Довго я любилася картиною жінки Мане, так званої, Ля Лектіре, Сезана — Натір морте, Моне — Жінка в городі і т. д. Щоби оглянути Лювр, треба ходити там добрих кілька днів. Виходите з Лювру дуже втомлені через брак повітря. Біля Лювру в городі помітна палата Талері, яка була збудована в 1565 році, і в тій палаті народився Наполеон II, а далі бульварами зайшли ми під Арк де Тріумф і там випили в відкритому ресторані, в парку, дуже добре чорне пиво та підкріпилися.

Через ті всі мандрівки по Парижі я дуже похудала, але це мене не відстрашувало, а навпаки. мене гнала якась жадова побачити все, що найбільш замітне і цікаве, що дише історичною стариною в цім величезнім місті.

Думаю, що це було 8-го вересня 1967 року, як ми всі вибралися до Парижу на прощальний вечір маляра Любомира Гуцалока, який з дружиною і сином виїжджав до Нью-Йорку на постійний побут. Цю неділю я ніколи не зможу забути, бо ми всі, піхотою, перейшли значну частину Парижу з моїм сестрінком малим Рором, який навіть не скаржився на втому. Українці в Парижі не мають свого дому. Старшини й давні вояки були купили дім в Парижі, а позичили

гроші в одного нашого багача, який замість допомогти їм, цей дім запропастив. Справа цього дому ще й тепер йде в суді, і там проволікається. Нема в Парижі теж жодної української крамниці; натомість там є чепурний склеп-книгарня УССР, де є різні українські підсоветські видання.

Але повернемо до вечора нашого мистця Гуцалюка, який виставив акварелі, види з околиць Парижа. Вони дуже гарні, але як на теперішню течію в малярстві, не мають нічого спільного з модерним напрямком. Про своє малярство забирав слово сам мистець, та ще більше говорив д-р К. Митрович, мій швагер, який дуже добре визнається в ділянці мистецтва. Під кінець вечора панство Гуцалюки приймали гостей вином і солодким. Там я пізнала нашого співака Скалю-Старицького, який розказував мені про свою школу співу. Він сам дуже милий в розмові. Там пізнала я також п. Созонтова, маляра Вирсту та п-во Василевих. Між приятелами були о. Яцків і о. канцлер Левенець, який щирими словами прощав панство Гуцалюків на дорогу за океан. Опісля п. Гуцалюк відвіз нас своїм автом додому. Ми їхали вночі біля вежі Айфля, яка освітлена, залишила нам незабутнє враження. Зала, яку українці в Парижі винаймають на мистецькі виставки, дуже мізерна в порівнянні з нашими залами за океаном.

Одного дня ми спинилися в Парижі біля церкви Сен Жермен, де є похований в підземеллях польський король Болеслав Хоробрий. Напроти костела є каварня, де залюбки приходять на каву письменник Поль Сартр зі своєю Сімон де Бовуар. Вона для мене дуже цікава й розумна жінка. Будучи в сестри, я читала її спогади з молодих літ, а також із студій, де вона згадує, що її дуже доброю товаришкою була українка, дочка пані Авдикович-Глинської, яка мала фабрику солодощів і чоколяди у Львові. Ця дочка вийшла заміж за еспанця і проживала в той час в Мадриді.

Була я дуже цікава оглянути дім моди славного Діора при вулиці Монтені, напроти елегантного готелю Жоржа. До цього готелю заїхав був якраз якийсь ансамбль з України і там почали по кімнатах «красівіе

девушкі» смажити й варити зупи з консервних пушок. На жаль, управа готелю казала їм забратися до менш елегантного готелю і сказала їм, що це не є Москва, тільки Париж.

Найбільше, що мені подобалося в самому місті, це однакової величини кам'яниці; всі вони старанно викінчені під оглядом архітектури, а хідники обсажені деревами. Люди привітні, чемні, докладно вам пояснять як запитаєте про якусь адресу. Авт не менше чим в Америці чи Канаді, але їх авта дуже малі та швидко їздять по місті.

При купні треба дуже уважати на ціну, бо хоч продавці привітні, то однак дуже люблять шахрувати, як почують вашу вимову не з їх акцентом. Кожного разу, як ми купували виноград, хоч він мав ціну 3 фр. за один кілограм, нам все казали платити 5 франків, і часто відповідали, що переважений, хоч не був, а найчастіше, що помилилися. Життя дуже дороге, як я вже про те згадувала, тому сам Париж щораз має менше туристів.

Замітною була наша недільна прогулька на гріб Ван Гоґа в Оверні, де він жив і творив свої шедеври, які за його життя люди не вміли належно оцінити.

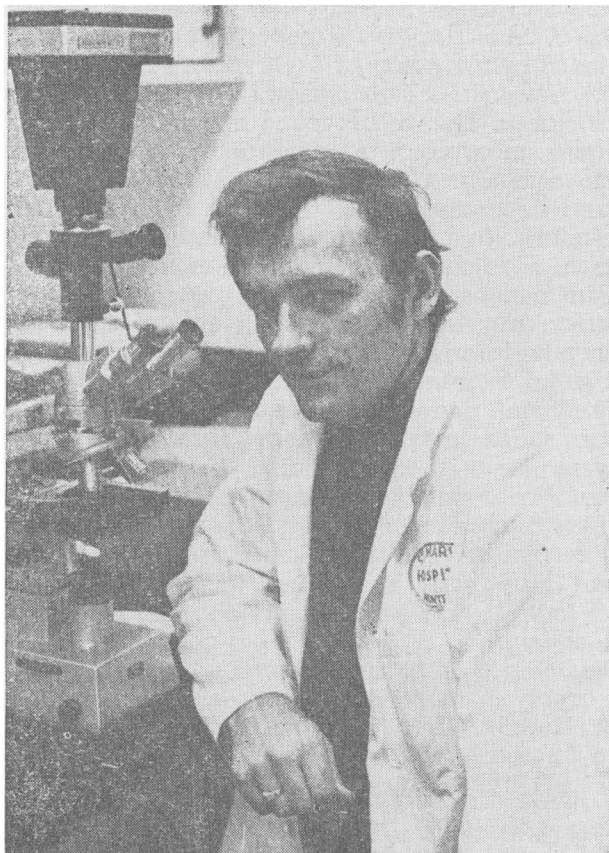
Поїзд вже був від'їхав, як ми прийшли на двірце, тому ждали на автобус. Але довідалися в часі нашого чекання, що в неділю автобуси не їздять. Отже вирішили йти пішки вісім кілометрів. Погода дописувала, але ми не знали точно дороги. Дуже злі інформації дали нам в придорожнім ресторані і за пів години нашого ходу, ми знову опинилися біля цього самого ресторану, обходячи його кругом містечка. Я була дуже знеохочена йти пішки, бо мене боліла кістка в носі, тоді мій швагер сказав жартом: «кістку свою вкинь в зупу, а сама йди даліше...» І хоч як мене боліла нога, я йшла, бо вісім кілометрів це не є велика віддаль, а ще ми зайшли подорозі в лісок, в якому був великий ожинник і дітей то дуже бавило, що можуть рвати і їсти ожини скільки захотять. Потім дикими, зарослими стежками побіч залізничої дороги, добилися до села Оверні, що має більш характер міс-

течка, з дуже чепурними хатками, біля яких є повно квітників і всюди є дуже чисто.

Напроти станції, стежкою вгору, високо видряпалися під церкву, яку колись розмальовував Ван Гог. Біля церкви ми зробили знімку і дуже скорим кроком пішли польовою дорогою на цвинтар оглянути могилу Ван Гога і його брата Тео. Його могилу легко пізнати, бо всі гроби муровані, а гріб Ван Гога в зелені плющу, який пишно розрісся по гробах. Я зірвала собі на пам'ятку один листочок плющу. Зробили ми на гробах знімки, помолилися. Я положила на гріб маляра китицю польових квітів, і ми покинули згаданий цвинтар. Опісля почав мрячїти дощ, але ми вже були зайшли до села. По дорозі відвідали ще статую Ван Гога в городі, вступили до ресторану його імені, бо саме над тим рестораном Ван Гог жив в малесенькій кімнаті, яка виглядає більш, чим убого. Крім залізного ліжка, на якому він помер, є там шафка, крісло і «шевале» до малювання. Кімната має одно вікно. На шафці є його збанок на воду і мисочка, на яку туристи видають гроші. На стінах, які дуже чорні, є три його репродукції. Подякувавши нашій провідниці, ми оставили кілька франків і по стрімких сходах зійшли надолину. В ресторані випили ми теплу каву. Діти були змучені, але чемні; вони найменше нарікали, що ішли пішки. В ресторані купили ми на пам'ятку картки і подалися вдоволені до потягу. Це був для мене дуже незабутній день з моєї поїздки по Європі, бо читаючи про життя Ван Гога, який жив від 1853 до 1890 року, я ніколи не думала, що зможу в своєму житті бути на його гробі і в його кімнаті. Належав він до малярів символістів.

Будучи в Парижі, я дуже хотіла бути в Сарселі, тим більше, що я знаю з Тернополя пані Дарцю Сіак. На жаль, це був час вакацій і з Сарселю всі були розїхалися на відпочинок. Були ми і на гробі Петлюри і його рідних. Гроби старанно вдержані; ми зробили знімки, але цього дня погода не дописала і наші знімки, на жаль, не вийшли.

Сестра показувала мені ще різні камениці, де жи-

Д-р Ігор Луговий —

Директор алергічної клініки в Монреалі, в шпиталі
St. Mary's, тепер лікар в Манчестер, в Америці.

вуть славні французькі артисти як Мішель Морган та інші, а також де жив померлий артист Жерард Філін.

Час мого побуту в Парижі наближався стомилевими кроками до кінця. Кожного дня ми зі страхом боялися тієї хвилини нашого розстання, і чим менше днів

оставало до мого від'їзду, тим вони нам скорше проминали. Кожна розлука з дорогою особою дуже болюча, а тим більше розлука з сестрою, одинокою, рідною на світі, тому день 4-го жовтня 1967 року був для нас дуже важким. Цього дня рано я попрощалась із моїм гостинним швагром і з любими сестрінками, а ми з сестрою вибралися до Парижу. Ми обидві трусилися з нашого переживання, хоч погода була гарна. На наше нещастя, був тільки один міжнародний поїзд на Брюссель, і то вже в 3-ій годині пополудні, а другий аж пізно ввечером. Поспішно купуємо кілька пам'яток з Парижу, крутиться голова від сумної дійсності, щемить серце і котяться сльози по лиці... Цілуємося в уста і поїзд немилосердно гуде до від'їзду. Хочу кричати з болю, але замість цього, кричу крізь вікно: — Міцю, за два роки, Бог дасть і побачимось, я знову приїду до вас, — а дим з поїзду закриває мені її любе обличчя. Чую, як рясні сльози котяться мені по лиці і як вистукують неблагані колеса. Я покинула мою любу сестру «малу Міцю», покинула її рідних і чудовий Париж. Чому саме доля така неласкава й розділила нас на дві півкулі землі й ділить нас страшний глибокий океан.

Синові д-р Ігореві завдячую мою подорож до Європи, стрічу з одинокою сестрою та її ріднею. Оглядаючи Париж, Бельгію, Люксембург та Швейцарію, я його благословила всюди, що дав мені змогу побачити ті всі чудові місця в Європі.

ЯСМИН

Яasmineві квіти — скільки спогадів будите в душі. Той квіт переносить її в дитинство, бо завжди біля приходства цвіли яsmини, а вона залюбки повними грудьми вдихала їх пахощі. Часто, коли вона відкривала вікно своєї кімнати, квітучі гілки яsmину пхалися крізь відкрите вікно в її кімнату. Вона пестила ті гілки — цей удурманюючий квіт яsmину. Коли її батьки переїхали в іншу місцевість з Теревельщини під Галич, а вона з малого дівчати виросла на молу панянку, знову куц яsmину цвів біля приходства. Часто дівчата зривали його квітучі гілки й клали в високі вази, тоді аромат квітів розходився по всій хаті.

Вечорами збиралася її рідня під розлогими куцями яsmину. Батько, о. Теодор, мав чудовий голос — тенор, а сестра Марійка — високий сопран. Вони співали часто пісні, і в її пам'ять вбилися дві, які вони співали: сестра — «Червоні маки», а батько — «Стоїть гора високая...»

Нам не подобалось, як наші помічники ломали галузки яsmину, а головне не бажала того наша сестра Галя; вона любила дивитися, як весняний легіт вітру колисав ті гілки, пестив їх квіти. А в саду серед трави цвіли ще пахучі фіолетові фіялки. Ми не хотіли ходити по саду, щоб не доплати тих малих, а таких пахучих квітів. А трохи дальше від приходства плив спокійним руслом Дністер, і, здавалося, що і він припинив свій біг, щоб набрати в свої води запах яsmину.

Через ціле життя де вона бачила куц яsmину відживала в спогадах її молодість. Минали десятки літ і вона з молодой безтурботной попадаючки стала більш ніж старшою жінкою. Разом з чоловіком виховали на чужині четверо дітей і всім їм дали вищу освіту. Коли

Юрій Луговий, фільмовий продуцент і режисер.

діти пішли своїм шляхом, вона усвідомила собі, що, властиво, стала для дітей вже непотрібною.

Жилось їй гарно з її дуже добрим і лагідним чоловіком та, на жаль, того, чого в житті найбільше боялася — сталося. Він з життєвих турбот пішов назавжди від неї, так дуже неждано й несподівано, хоч він все дуже молодо держався.

По його смерті вона неначе переродилася в іншу особу, бо не вмiла жити сама в пустій хаті. Часом вона

пригадувала собі свого батька, який був найбільшим учителем її життя, тільки тоді вона не вміла цінити його мудрих життєвих порад. Батько в одному листі перед своєю смертю прислав їй засушену гілку ясинового квіту. Він знав, як дуже вона любила ясин.

В Канаді, біля хати де мешкали, пишався теж кущ ясиному. Коли вона йшла згори з міста додому, дивилася радісно на нього, а він розкішно ріс і весною весь вкривався, на втіху їй, білим запашним квітом.

Прийшла осінь. Одного дня почула вона з тривою серця якийсь підозрілий стукіт сокир біля хати. Вибігла на подвір'я. Те, що побачила, не хотіла вірити своїм очам. Рубали ясин. Чому саме рубають такий пишний ясин? Чи ж мало є на світі інших непотрібних кущів?

І покотилися по лиці рясні сльози.

— Не рушайте, не рубайте! — кричала в розпучі, але хата не була її, а була їх найстаршого сина й галужки ясиному падали під вістря сокири одна по одній на землю.

Чула, що всі сили її опускають, що щось дусить її в грудях, бо здавалося їй, що то не ясин рубають, а рубають на куски її тіло. І вона з бєлю скрикнула, бо прийшла страшна смерть для невинного куща, який весною дає стільки запашних квітів і стільки краси. Смерть невинної деревини, а рубачі дивились на неї, як на божевільну, бо ж вона не мала права до чужої власности...

А опісля пішли важкі удари долі так, що втрата куща ясиному була нічим в порівнянні з перепровадженням і несподіваною смертю її чоловіка.

І тепер весною цвіте ясин біля хати, що для неї посадив її опікун — син Юрко з дружиною Зоряною. Той кущ ясиному є неначе відгомонам її молодости, яка давно вже за горою, а вона вже не вміє нічим тишитися, однак дуже вдячна Юркові й Зоряні за цей кущ, що весною вкривається увесь білим цвітом. Рівнож дякую їм за опіку, як також донькам Лярісі і Ресі, яка з Оттави часто мене відвідує, а синові Ігорові та його дружині дякую за їхні гарні діточки — Андрійка, Христину і Марка.

ВАШІНГТОН ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯ

Проминула довга, канадійська зима і я ждала закінчення шкільного року в Рідній Школі, щоб виїхати на довший відпочинок до дочки і зятя до ЗСА, які мешкають в мальовничій місцевості МкЛін, у стейті Вірджінія, за Вашингтоном.

Я дуже раділа, що зможу оглядати Вашингтон, який для мене завжди цікавий своїми пам'ятками, як старий Париж.

Мою подорож перервала я в Філядельфії де живуть мої товаришки — Олена Шиприкевич і Галя Кульчицька, бо ж наша приязнь датується від дитячих і юних літ, ще з Тернопільської гімназії. Яка була для мене радість стрінути панство Шиприкевичів в Філядельфії, що ждали на автобусовій зупинці. Після довгої дороги автобусом, мені було дуже приємно в їх гостинному і елегантно влаштованому, новому домі відпочити й поговорити з ними. Вечором ми пішли відвідати панство Кульчицьких. Ці дві мої товаришки новий світ не змінив; вони завжди такі самі для мене своїм сердечним поступованням як за наших юних літ. Наступного дня від'їхала я далі до Вашингтону, а панство Шиприкевичі відправили мене до автобусу, за що я їм сердечно вдячна.

Дорога з Філядельфії до Вашингтону триває приблизно три години. Переїжджається місто Балтимор, з якого веде лісова дорога до Вашингтону. Вже з вікна автобусу бачу мою доню Лярису, з якоюсь панею. Висідаю з автобусу й радісно вітаємось. Ця пані, це теща моєї дочки. Вона живе в Гаїті в Порт-о-Прінс, а сама народжена в Парижі. Вона дуже пристійна й елегантна дама, з вищою педагогічною освітою. Приємно було мені її пізнати і я тішилася, що легко можемо розмовитися французькою мовою. З нею я дуже

заприязнилася і вона відвідала нас опісля в Монт-реалі.

Переїжджаємо велику частину міста Вашингтону. Ляриса — вправний водій автом, і я дуже щаслива, що її бачу і що вона приїхала по мене. Сонце таки добре пражить і в авті, хоч відчинені вікна, доволі парно, але коли минаємо міст Крик, то ми вже в стейті Вірджинія. Стає зразу холодніше. Мальовнича дорога йде з правої сторони понад ріку Потомак, а з лівої сторони тягнеться немов зеленою стрічкою ліс, а за лісом містечко Арлінгтон і знову ліс. тепер уже по обидвох боках дороги. Так я приїхала до дочки й доброго зятя відпочити. Їх хата з гарним городом лежить серед великого парку і лісу, в яких повно різного роду квітів. Рай для відпочинку! Та це не моя вдача; навіть на відпочинку не можу жити в цілковитому безділлі. Вже за два дні, коли я менш-більш докладно пізнала їх околицю, почала я з дочкою Лярисою пересаджувати квіти, полоти кльомби та підливати город, бо дощу не було і земля була вже дуже суха. Під час тої роботи, пригадалися мені давні, дуже давні часи в батьківському домі в Суховолі, де я з покійною матір'ю бавилася нераз в огородника. Одного дня натрапила я серед квітів на гніздо великих мух, подібних до джмелів, які мене дуже покусали, а я, згубивши серед квітів мої окуляри, не знала як боронитися від тої напасти. Та все одно, це не перешкодило мені поїхати з Лярисою автом до Вашингтону.

Назва столиці Америки походить від імені першого президента Джорджа Вашингтона, який був основоположником З'єдинених Стейтів Америки і був два рази обраний президентом, в 1783 і 1797 рр. В 1900-му році Вашингтон обходив соту річницю уряду дистрикту Колумбія. Отже місто нове, а так прекрасно розвинене. В Вашингтоні я вже була кілька разів, але там є так багато цікавого, що я як можу, відвідую ті самі місця. Кожного разу я йду до одного з найкращих будинків — Капітолю, при вулиці Капітоль і Конститушен Аве Н. Е. Він є збудований з білого мармuru, з коринтійськими колюмнами. В середині є великий

Меморіал Гал, а стіни теж з колюмнами, які виконав Кас Фільберт. Є теж зала президента і залі сенату.

Капітоль почали будувати ще за часів Вашингтона в 1793 році, а докінчено його щойно в 1859 році. В 1800 році відбувся в одній з вибудованих частин, перший американський Конгрес.

Вночі весь Капітоль тоне в ілюмінаціях, які видно з різних частин міста. З його поверхів, чудовий вид на місто. Довкруги Капітолю повно квітів і старанно плеканих кущів та малих і більших деревець. Найбільш маркантним в місті є обеліск-вежа Вашингтон Монумент, який видно довкруг міста. Вежа є при Конститушен Авеню і 15 вулиця захід. Почали її будувати в 1848 році, а докінчено в 1884 році і вона є теж з білого мармуру й цілу ніч освітлена. В середині вежі є вінда, яка за 70 секунд везе відвідувачів нагору. Вежа висока 555 стіп, і з неї простягається вид не тільки на місто, але і на стейт Вірджинію і Меріленд. Довкруги вежі є величезна площа, покрита травниками, а побіч ростуть японські черешні, які вже в квітні цвітуть чудовим рожевим квітом.

Саме коли я була з сином перший раз в Вашингтоні, ще в 1965 році, то всі орієнтальні дерева цвіли й ту красу годі описати.

Недалеко. напроти обеліска, за т. зв. Тайдел Бейсин, на полудень, є Джеферсон Меморіал 14 вул. С. В. Він є побудований в клясичному стилі й до нього треба йти високими сходами, з яких входитьсь до Круглої залі, де по самій середині, високо. стоїть статуя Джеферсона. Стіни є теж з білого мармуру, на яких є таблиці, а на них виписані цитати його головних думок. Він був демократом. В квітні увесь пам'ятник тоне в квітах орієнтальних черешень.

У пам'ять президента Абрагама Лінкольна є теж збудований Лінкольн Меморіал при 23-ій вул. Н. В. і Конституанни Авеню, де стоїть його, природної величини, біла статуя в сидячій позі. Особа Абрагама Лінкольна для мене дуже цікава, бо з малого дерев'яного домика в лісі, де він прийшов на світ дня 12-го лютого 1809 року в Кентакі, здобув своєю муравлиною працею становище адвоката, а в 1860 році став

президентом Америки, з рамени республіканської партії.

На мене дуже пригноблюче і прикре враження зробив Форд театр, де вбито Лінкольна, а властиво смертельно поранено — дня 14 квітня 1865 року. Його убив актор Вилкс Бут після представлення, на якому Лінкольн був зі своєю дружиною.

Льожа на першому поверсі театру, де сидів Лінкольн, є прибрана чорною крепою. В театрі є теж малий музей. Є скляна шафа, в якій є речі Лінкольна в яких він був цього нещасного вечора убраний. Є крісло, на якому він сидів. На стінах висять родинні портрети його батьків і трьох синів. Рівно ж є кіно, де показують сцени з його приватного дому, перед тим заки він, як президент держави приїхав мешкати до Білого Дому. Він все говорить, «що всі люди є створені вільними».

Напроти Форд театру є т. зв. Пітерсен Гавз, при 10-ій вулиці Н. В., де раненого Лінкольна перенесено після атентату. Дім поверховий, три малі кімнати, два малі сальони, де приходили люди складати співчуття його дружині та рідні. Спальня з ліжком, на якому впоперек ліжка, Лінкольн другого дня після атентату, помер. Лежав він впоперек ліжка, бо воно було для нього замале. Питали ми, чому якраз в тім домі він помер, то сторож нам пояснив, що саме цей одинокий дім вночі, після представлення і атентату, був відчинений. Дружина Лінкольна опісля той дім відкупила. Ми з того дому вийшли втомлені. Ляріса і зять були там зі мною також перший раз.

При вулиці Пенсильвенія і 17 Н. В. є дуже величавий будинок «Екзекютів Офіс Билдінг», де є теж бюро президента. Будинок той є поблизу Білого Дому. В початках, Білий Дім мав тільки шість кімнат, щойно за президента Джеферсона його розбудовано, тобто за третього президента Америки. Коли діючий президент є в Білому Домі, то будинок вечором і ніччю є освітлений.

Пишучи про пам'ятки Вашингтону не можу поминути Білого Дому, який є осідком президента Америки й міститься при вулиці Пенсильвенія Н. В. 1600.

На мене цей дім, від вулиці Пенсильвенія не робить особливого враження, після палат і замків, які я бачила у світі, головню в Австрії і Франції. Властиво він є кращим з полудневої сторони від парку, де є штучне озеро і фонтани. Його почали будувати в 1792 році, ще за життя Вашінгтона. Докінчено його щойно в році 1800. Він складається тепер з 107 кімнат. Кожний президент, після свого смаку і стилю відновлює і переображує Білий Дім. Кожного дня можна туристам оглядати його партер від 10 до 12 години в полудне, але треба один день раніше записатися, щоб одержати число і карту вступу. На жаль, коли я була в Вашінгтоні, сонце так пекло, що я не могла терпеливо стояти в черзі і ждати на таку карту, тому і тим разом я не була в середині Білого Дому.

Є теж сторожа біля Білого Дому. Одної неділі, мабуть 17 червня, ми поїхали з дочкою і зятем до одної з найбільших і найбагатшої церкви Америки, т. зв. Нешонал Шрайн оф да Іммакюлейт Концепшен при Мічиген Авеню Н. Е. До неї треба їхати дуже далеко, через муринську дільницю. Я була дуже здивована, що ця дільниця зовсім чиста, домики чепурні, з квітами; там теж є муринський військовий цвинтар. Правдоподібно там живуть багатші мурина. Але повертаю до величавої церкви, яка є одна між сімома найбільшими церквами світу, побудована у візантійськму стилі. Це правдива краса, не тільки ззовні величава, але і всередині церква ця розмальована надзвичайної краси фресками, які є обведені золотом. Виконали її малярі Меггініс Валш і Кеннеді з Бостону. При головному престолі є образ Ісуса Христа, виконаний мозаїкою. На особі Христа накинена пурпурова одежа, яка має триста різних відтінів. Образ є у візантійськму стилі, вісім стіп високий а п'ять стіп широкий. Цю мозаїку виконав мистець Джон де Росен. Мою увагу звернув бічний престіл з лівого боку, де висить образ Матері Божої з Ченстохови; є там теж і напис в польській мові. По правому боці бічного престолу є образ Матері Божої з Праги.

Цю церкву, хто любить мистецтво, можна оглядати цілий день, бо мозаїки там є такі цікаві і є

Арт.-малярка Лярыса Лугова за працею.

аж в чотырьох тысячах різних відтінків. До церкви йдеться высокими сходами вгору, і як піднімаєтесь, вам здається, що йдете в Парижі до церкви Сакре Кер, тільки, що Сакре Кер не має такого багатства. Довкруги церкви є парк, і при цій вулиці є монастир Францішканів та школа для місіонарів цього ж чину.

Будова монастиря почалася 1899 року. Побіч нього є прегарні, плекані городи з різними чудовими квітами. Серед одного городу є статуя св. Бернадети, а повище — гота Пречистої Діви, яка імітує гроту в Люрді. Довкруги монастиря є т. зв. Росари Портіко. Є це довжелезні коридори, а на стінах висять білі, всі однакової величини образи в синіх рамах, де різними мовами виписана молитва «Богородице Діво». Є там образ з молитвою «Богородице Діво» в російській мові, який подарувала Гелен Лапшанська. На жаль, в українській мові образу «Богородице Діво» я не бачила...

Оставляємо монастир з дивним враженням спокою і краси.

Вступили ми ще до великої залі, де можна від-

почити й підкріпитися зимним напитком та з'їсти перекуску. Заля понура, з довжелезними столами. Ми скоро пішли до авта. Сонце страшенно пекло і цієї неділі температура доходила до +100 ст. Ф. Вступили ми ще і за сувенірами, але хоч яка чудова церква, то пам'ятки примітивні, і ми купили там тільки кільканадцять карток.

Коли ми приїхали додому, застали гостя, архітекта з дружиною, який працює з моїм зятем у Вашингтоні, де мій зять є у бюро шефом урбаністів. При цій нагоді мала я змогу побачити багато мап і плянів міста, які архітекти виконують для різних проектів. Це дуже прецизна праця.

Майже кожного дня їздили ми з Лярисою до Вашингтону, бо вона знає, як я люблю оглядати це місто. І ось ми вибралися до вашінгтонської катедри св. Петра і Павла, при Вискансин Авеню. Між церквами в готичькому стилі, ця катедра є п'ятою в світі щодо величини. Вона є побудована на горі серед дерев і квітів. Всередині є теж багато великих вазонкових деревець. Вночі церква є гарно освітлена. В її підземеллі є школа і музей вітражів. Вона є т. зв. «Гавз оф преер фор олл піпл» під доглядом протестантського єпископату. При Мічиген Авеню ч 620 є ще Католицький університет, довкруги якого є гарні городи. Побудований той університет в 1889 році.

Хто буде колись в Вашингтоні, повинен оглянути музей та величезний город, т. зв. Думбартон Овкс при 31 Н. В. 1703, який від 1940 р. належить з бібліотекою і колекціями до Гарвардського університету. Будинок цей був уперше побудований біля 1702 р. і належав до Нініян Беалл, шотляндця, уродженого в Думбартон. Від 1801 до 1920 р. він мав різних власників, до часу, коли його купила родина Роберта Блісса. Тоді будинок перебудовано у візантійському стилі й названо Думбартон Овкс.

Родина Роберта Блісса була дуже багата. Мр. Роберт Блісс був знаним в політичному світі Парижу, де був амбасадором, а в Швеції міністром. Його дружина ціле своє життя займалася мистецтвом. Коли вони в Вашингтоні відремонтували вищезгаданий дім,

який мав величезний город, вона спровадила на працю пані Беатріс Фарранд, голову американських архітектів від садів і городів, яка випрацювала пляни на взір європейських парків, та й сама наглядала над працею. Вона сама їздила по Європі, закупувала різні французькі скульптури для прикрашування парку. Рівнож постійно там працював англійський скульптор Фрідер Коліс, який виконав скульптуру пам'ятника Лінкольна.

Цілий парк поділено неначе на поверхи. Є там штучна пливальня (де нікому не вільно купатися), є город троянд з чудовими статуями і фонтанами, а понижче є парк з орієнтальними деревами і орхідеями. Одним словом, це малий рай на землі, якого словами важко описати, бо цю красу треба бачити. На жаль, так мало туристів знає про цей парк у Вашингтоні... Він є відчинений для відвідувачів від 2 до 5 години пополудні кожного дня.

Як я була попередньо у Вашингтоні, то моя дочка і зять мешкали при 31-ій вулиці, напроти цього парку і ми щодня його відвідували, любуючись красою різnorodних квітів.

Біля городу є музей, в якому всі кімнати кругло збудовані, а в скляних габльотках є колекції монет, прикрас з золота, не тільки з цілої Америки, але також з інших країв Далекого Сходу. Є там в музею гарно обладнаний великий сальон, де в 1944 р. відбулася міжнародня конференція, яка допровадила до створення Організації Об'єднаних Націй. В тім сальоні є теж елегантне, чорне фортепіано, при якому композитор Кльод Дебюссі створив симфонію в честь Мадам Блисс. До сальону не впускають відвідувачів, він є відчинений і відділений шнурком. Його можна оглядати здалеку. На правій стороні висить портрет Мадам Блисс.

Хто буде в Вашингтоні повинен конечно оглянути Думбартон Овкс і буде вдоволений бачити таку красу, далеко від рухливого столичного міста, в тихій дільниці Джорджтаун. Музеїв у Вашингтоні є дуже багато. Коли я буваю в цій столиці, відвідую Нешонел Галері оф Артс при Конститушен і 6-ій вул. Н. Е. Му-

зей збудований в неокласичному стилі, який відкрили в 1941 році. Це, так би мовити, дар для Вашингтону від мультімільярдера Андрея Мельона. В середині цей музей розмальовував Джан Рассель Поп. До нього йдеться по стрімких сходах. Головна величезна зала, підперта сивими, мармуровими колюмнами. В середині направо й ліво, є плекані городи різних дерев і квітів. Вечорами відбуваються безплатні симфонічні концерти. В одній бічній залі є оригінальний образ Леонарда да Вінчі «Женевра де Бенсі», який є вартий 18 мільйонів доларів, тож нічого дивного, що цю картину день і ніч береже поліція. Я завжди йду подивляти картини іпресіоністів, що датуються від року 1874, а то: Кльод Моне, Едвард Мане, Альфред Сислей, Каміль Пісарро, Павль Сезан, Едгар Дега, Август Ренуар; між ними є картини й одної жінки — Мері Кассет.

В одній залі є картини Медіглані, є теж картина творця кубізму в малярстві, що ним був французький маляр Жорж Брак, та яскраві кольорами Франціско де Гоя і Вінсента Ван Гога.

Хто любить мистецтво, то там є чим налюбуватися; можна теж купити картки, репродукції різних, славних мистців, а теж і відпочити в гарній кафетерії.

Дуже цікавий є музей Індустріял Билдінг, де є всі постаті дружин президентів в т. зв. «Де Фирст Ледіс Гал», природьої величини. Вони є одягнені в ті самі сукні, в які були вбрані на інавгурації своїх чоловіків-президентів. Дуже некорисно виглядає Джекі Кеннеді, бо вона дуже висока і неелегантно презентується. Там є теж чудові вироби з порцеляни, вази, перші поштові вози, перші знаряддя до операцій, перші авта і т. д. Є теж не менш цікавий оригінальний музей картин: Вакс музей Смитсоніан Інститушен, який заложив Дж. Смитсон в 1846 р. Коркоран Галері при якій є малярська вища школа, до якої приймають після дипломів В. А. Саме в тій школі студіювала моя дочка Ляріса, і там на виставці висіла її картина, відзначена першою нагородою. Це було в 1968 році. Мені приємно було бачити її картину в тому музеї. Оглядання тих всіх музеїв дуже втомлює, тому після таких

«музейних» прогулянок ми їхали на відпочинок до Джорджтаун дільниці при вул. Вискансин, де можна відпочити в так званій «Кафе Парлор», яка має тераси в квітах і деревах, і де з великою елегантністю подають холодні напитки чи морозиво. Вулиця Вискансин дуже рухлива, не тільки днем, але й ніччю, там теж є дуже елегантні крамниці, де кожний нарід має свій, з великим смаком, влаштований склеп, в якому продають свої вироби і артистичні речі. Мені спеціально подобалась мексіканська крамниця.

Доми всіх бічних вулиць Вискансин є оригінальні, поміж деревами; за кожним домом є парки, головню з орхідеями. Там теж різні мультімільйонери, як Кеннеді, Мелон та інші, мають свої величаві вілли. Муринів в цій дільниці майже немає. Вдолині, нижче від вулиці Вискансин є вулиця Массачузетс, яка теж є вся серед старих дерев. По одній і другій стороні цієї вулиці є консуляти. Один з найкращих серед них — це турецький. Канадський консулят приміщується в скромнім будинку, зате в одній з бічних вулиць є дім канадського амбасадора, дуже помітний, великий і теж поміж деревами.

Вулицею Массачузетс при 23 вулиці Н. В. можна в'їхати на площу, де стоїть пам'ятник Тараса Шевченка. Тепер чомусь є там аж два смітники, хоч напевно українці, які відвідують пам'ятник, площі аж так не занечищують...

Я там була кілька разів.

Вашінгтон відвідує річно 10 - 17 мільйонів туристів, тому місто фантастично розвивається. Тепер є цілий ряд мешканевих нових будинків великої краси; ті будинки будував архітект італієць. Вони є кількаповерхові й мають назву Ватергейт. Там є також на продаж апартаменти від 150 до 250 тисяч доларів, з повним комфортом. Довкола розкинутих бльоків є гори, фонтани і модерні крамниці. Недалеко бльсків Ватергейт будують театр ім. Кеннеді, який заповідається дуже скромно в порівнянні з люксовими бльками Ватергейт.

Вулиці в Вашінгтоні є позначені абеткою і числами. Дуже гарна є вулиця «К», де є готелі Гільтон, Ше-

ратон та різні подорожні бюро. Дуже цікавий будинок є між сьомою а дев'ятою вулицею Пенс, Нешонел Архівс Билдінг з 72-ма коринтійськими колумнами. У виставовій залі, на почесному місці є поміщена Деклярація Незалежності, та Конституція З'єдинених Держав Америки. Ті документи є дуже бережені від світла і вогню, тому біля них є постійна сторожа. Є теж лист Вашингтона про перемогу під Йорктаун і документи про мировий договір в Парижу, та його інавгураційна промова з 1789 року. В нім теж знаходяться мапи та документи, які відносяться до всіх стейтів Америки.

Дві бронзові брами, якими входить, мають бути найбільшими в світі.

Одна з найбільших бібліотек — це «Лайбрері оф Конгресс» при 1-ій вулиці і «В» С. Е.

Вона є збудована в 1797 р. в стилі французького Ренесансу з різними декораціями XIX століття. Форма бібліотеки величава, будинок квадратний. В ній знаходиться м. ін. Біблія Гутенберга. Є теж музична аудиторія. Це є правдива Мекка для студентів, які можуть знайти потрібні книжки для студій. Є ще велика бібліотека Шекспіра при 203 Кепітол С. Е., де міститься теж театр.

Як ви ходите по Вашингтоні і змучать вас музеї та бібліотеки, дуже добре піти до Зоологічного городу, для відпруження ума. Там зможете налюбуватися видом різних звірят з усього світу.

Як хто хоче побачити дім колишнього президента Трумана, т. зв. «Блер Гавз», він є при Пеннс. Аве 1651 Н. В. Загалом Пеннс. Аве це є вулиця пам'яток і цікавих будинків, як, напр., Департамент оф Джастис 9 вул. і Пеннс. Н. В. і багато інших. Щоби щодня не відривати дочку Лярису від її малювання картин, були дні в яких я теж відпочивала в парку, або працювала трохи в городі, бо щодня неможливо оглядати Ващінгтон, як спека доходила до +100 степенів Фаренгайта.

Тепер згадую тільки цей чудовий мій відпочинок в МкЛін як світив вечором місяць, а ми сиділи і слухали музику сверщиків та покурювали цигарки. Влас-

тиво, я ті всі дива вже оглядала по два і три рази, але кожного разу під все щось нове побачила.

Одного дня під вечір, ми поїхали до зятя до Вашингтону і з ним пішли до Вашингтон університеті, 2029 Н. С. Н. В., бо саме в цьому університеті Ляриса дістала диплом магістра малярства, то ж я хотіла його оглянути. Його будова започаткована в році 1821 з тридцять дев'ятьома студентами, а сьогодні там є 11 тисяч студентів. Звідтам ми вступили до містечка Александрія, де при Кінг вулиці я побачила чотириповерхову вежу Джорджес Вашингтон т. зв. Масонік Меморіял. Для туристів він відкритий щойно в 1932 році. В 1950 році спорудили йому з бронзи статую на сімнадцять стіп зависоку.

Залізничний двірець Вашингтону пригадує двірець у Львові. Недалеко двірця є фонтани. Була я і на двох летовищах. Між містечком Александрія і Вашингтоном є т. зв. Нешюнал Айрпорт, який розпочато будувати в 1938 році, а докінчено в 1941 р. Він є недалеко ріки Потомак. Зовсім модерне, у виді корабля, є летовище за МкЛін. На однім і на другім літом повно туристів, і можете почути різні мови світу.

Пишучи про Вашингтон, не можу забути про цвинтар Арлінгтон, який є за довжелезним Меморіял Брідж, що під ним тихо котить хвилі ріка Потомак. В мой пам'яті остала незатерта згадка коли я була з Лярисою уперше на тому цвинтарі. в 1968 р., по атентаті на сенатора Роберта Кеннеді. Коли ми пройшли біля гробу президента Кеннеді, горів, як звичайно, вогонь і від різних інституцій зносили вінки для щойно вбитого сенатора. Людей не було багато, була й поліція, а два робітники відкопували направо від гробу президента плити. Ми думали, що його будуть там ховати. Тим часом змінили плян, і сенатора Роберта Кеннеді поховано далі направо, за площею з плитами. З лівого і правого боку цвинтаря від гробу президента є поля покриті білими хрестиками. Там спочивають молоді вояки, які віддали своє життя за свою батьківщину. Тепер ховають там упавших у В'єтнамі вояків. І саме у нас залишився незабутній спогад з того дня, бо привезли ховати вояка з далекого В'єт-

наму. Як ми довідалися, він мав усього 21 рік. Крім його труни і матері в чорному одінню не було більш нікого, бо нікого вони не мали в далекій Америці — їх було тільки двоє. Той син в труні був для неї всім, був для самотньої старшої жінки підпорою дальшого життя. Він тихим, непробудженим сном спить у труні, а в матері не стає сили, щоб висісти з авта... Вона сидить і дивиться впертим зором в білу труну, таку білу, як її лице, а з її очей, по лиці, струмочком ринуть сльози... Вона жде, що прийдуть люди і опустять труну в яму. Яке то страшне очікування, а довкруги весна, цвітуть квіти, на деревах співають пташки, а вона нічого не чує і не бачить крім білої труни, де вона ховає свого єдиного сина.

Ми дивилися на неї й самі почали плакати. Перед очима ми мали відкритий гріб, білу труну і матір-страдницю...

Ляриса скрутила авто на МкЛін і ми мовчки їхали до її дому, де на телевізії показували похорони сенатора Роберта Кеннеді. Це було велике горе, яке ніколи не забувається. Побіч цвинтаря Арлінгтон є т. зв. Пентагон, будинок в формі п'ятикутника, де міститься головна військова команда ЗСА.

І знову ми не в Вашингтоні, а над мальовничим Грейт Фалс Парком. Цей водопад творить ріка Потомак; вона каскадами спадає 76 стіп, і цей водопад до сонця відбивається різними зеленими і синіми кольорами. Водопад з одної сторони є в стейті Вірджінія, а з другої сторони — в Меріленді. По однім і другим березі тягнуться парки з квітами. Цей водопад варт бачити. Недалеко в лісах є вілла батьків Жакелін Кеннеді, яку тепер під доглядом архітектів переробляють і вона є на продаж за 250.000 долярів. Ця вілла є в місцевості Мерривуд.

Цього дня як ми їздили до водопаду, була неділя і з нами їхав наш зять; він конечно хотів мені показати зразкову, модерну місцевість, т. зв. Рестон. Вона є віддалена від Вашингтону 18 миль, над озером Енн, яке знаходиться посередині містечка. Містечко видно з гори, як в'їжджається з лісової дороги й відразу можна бачити його красу, що його пляни роби-

ли архітекти, а не звичайні контрактори. Доми не є шаблонні, однакові, а кожний дім має свій питомий стиль. Є там тільки один 18-поверховий будинок, де містяться пошта, різні бюро, а крамниці теж дуже модерно влаштовані.

Додому повернулися ми пізно ввечері. Мені було дивно, що дочка і зять ніколи не замикають свого дому, як виїжджають, навіть надовше. Зять має цінні книжки архітектів-урбаністів, а дочка картини, гравюри і різьби. Вони обидвоє твердять, що в місцевості МкЛін мешкають люди багаті, дуже чесні й там нема злодіїв.

Кожного дня ми переїздили автом біля дому убитого сенатора Роберта Кеннеді. Дім дуже великий, триповерховий. Довкруги тягнуться величезні парки, тенісове грище, пливальня-басейн. Однак цей дім робить сумне враження, а вечором він неосвітлений. Не бачили ми там на подвір'ї ніколи живої людини, а як сенатор жив, можна було завжди бачити, як бігали й бавилися його діти. Вулиця при домі дуже вузька так, що часом важко й проїхати автєм, бо приїжджають автобуси з туристами. Подальше в лісі має свій дім Тед Кеннеді, і його з дороги дуже добре видно. Він є зовсім в долині від дороги в великому парку, який не є рівний, а творить гору. Біля дому є теж штучна пливальня. Дім модерний, але менший як його покійного брата Та вся його посілість, як запевняють, коштує під теперішню пору біля 500 тисяч дол.

Одної неділі була я в латинській церкві Ст. Жан на Службі Божій. Церква побудована на горі і до неї йдеться сходами. Вона вся у виді колеса, посередині є престіл, а високо вгорі є квадратні вікна й модерні вітражі. На дерев'яних стінах крім малих образів хресної дороги, нічого іншого немає. По середині церкви високо, висить хрест. Напроти є модерний дім для старших. Хто хоче в часі року, в неділю, бачити родину сенатора Кеннеді, то треба йти на сьому годину ранку в МкЛін до церкви Сен Люк.

МкЛін — містечко чудове, як літнисько. Багато домів з вулиці не видно, бо вони заховані в лісах і парках, далеко від дороги.

На жаль, в українській церкві в Вашингтоні я не була; виберуся до неї як поїду іншим разом. Не була я тому, що мене часто наші люди в Америці відстрашують від зустрічі з ними. Наші американські українці чомусь дуже горді. Я не люблю зустрічати давніх знайомих, тепер зарозумілих, яким як сказати, що живе в Канаді, то вони співають вам дуже дивний «Отчеченаш»: «А, то ви живете в тій бідній Канаді, там навіть доброго авта нема», або — «то ви приїхали до Америки з піпідівки».

Так люди змінились... Я щаслива, що живу в Канаді, бо наші сини, не знати чи були б жили, через В'єтнам, коли б ми були поселилися в Америці.

Коли я приїхала додому, подзвонив до мене один великий діяч і громадянин Монтреалу. Я сказала йому, що я бачила багато гарних і цікавих речей в Вашингтоні. На те він мені відповів, що він більше тижня був у Вашингтоні, ходив по парках, і крім муринів, нічого цікавого не бачив. Мені стало дуже дивно, що люди, які мають себе за висококультурних, так мало користають з подорожей. Що не бачать мистецтва і не вмюють оглядати цікавих речей в такому місті, як Вашингтон.

Колись, як я була ще гімназійною ученицею, вчив мене географії дуже добрий професор-географ Клим Шанковський, в Тернополі. Пам'ятаю, як викликав мене до мапи й казав показати столицю Америки. Чи ж могла я думати, що дороги мого життя, з подільського міста Тернополя, заведуть мене колись, за стільки літ, в столицю Вашингтона?

Я вдячна своїй дочці Лярисі і зятеві Акссеві, що завдяки їм, я змогла так багато дечого цікавого звідіти у Вашингтоні й околиці, а те, що побачила, хоч частинно записати.

Незадовго я знову вибирають до дочки й зятя на кілька днів автом із моїми синами, а тоді хочу конечно звідіти українську церкву і дім Вашингтона та славні городи, які заложила його дружина Марія — все це має бути так, як було за їхнього життя в Мавит Вернон в Вірджинії.

ТІ, ЩО БУЛИ МІЖ НАМИ

Д-Р ЛЮБОВ РУСОВА ЛІНДФОРС

Сумне, але правдиве, що ми часто забуваємо про визначних наших жінок. Одною з таких є одна з перших наших лікарки, Любов Русова Ліндфорс, яка згнула трагічно на вулиці, в нещасливому випадку дня 2-го листопада 1960 року в Монтреалі.

Цю небуденну жінку я мала щастя добре знати. І саме, коли приходить осінь, коли посохлі листочки шелестять під ногами, коли наша гора Монт-Рояль засипана тими сухими листочками, я згадую пані доктор Ліндфорс, бо часто, саме осінню, я проходжувалась з покійною по цій горі в Монтреалі. І хоч вона від мене була багато літ старшою, однак я любила перебувати в її товаристві. Мимо її літ, вона була рухливою і жвавою, а при тім непересічно цікавою і аж надто скромною. Пізнала я її в домі п-ва Русових, тобто в домі її брата д-ра Юрія і братової мгр. Наталії Геркен-Русової куди я часто заходила. Про родину Русових довідалась від д-ра Юрія. Предки їх, це шведи і французи, але нащадки їх, стали визначними ученими і патріотами України.

Побачила д-р Ліндфорс світ у Києві в висококультурній родині. Батько її Олександр Русов був професором в Києві, а мати — відома діячка-педагог, проф. Софія, яка перша в Україні зорганізувала дитячі садочки-шкілки і яка була переслідувана за свій патріотизм і свою громадську працю, та була кілька разів арештована царським урядом. Молода Любов Олександрівна від ранніх літ мала замилювання до книжки і до музики на піяно та до співу. Думала теж про сценічну кар'єру, бо голос мала знаменитий. Як перша, в тодішніх часах молода студентка, виїздить на медичні

студії до далекої Франції, до міста Монпеліє, які закінчує з добрим успіхом, одержуючи диплом доктора медицини. Про ті безжурні, студентські часи, часто любила згадувати, коли в вільних хвиликах шукала розривок в спорті та залюбки їздила на менші й більші прогульки на ровері. Ще перед закінченням студії одружується в 1905 році зі своїм далеким свояком, Олександром Ліндфорсом, який був мировим суддею і власником великих земельних посіlostей на Чернігівщині.

В подружньому житті була дуже щасливою, та недовго, бо вже в 1917 році тратить улюбленого чоловіка і стає вдовою з трьома малими дітьми, а саме: двома синами Олександром і Андрієм, та дочкою Ніною, заміжною тепер Михалевич. Д-р Любов, мимо високих студій, була завжди взірцевою господинею в домашній праці. Після смерти чоловіка працює як лікар, в дуже невідрадних умовах.

Про минуле розказувала покійна, що це був час тифу в Україні й не було жодних середників, щоб його припинити. Часто доводилося їй їхати саньми по 30 км і більше до хворих, яких виліковувала майже суголестією. Це було в маєтку її батька, в Алешні, який большевики «розкуркулили», а також в Любечі, де покійна працювала як районний лікар. Звідти мусіла з малими дітьми втікати перед большевиками до Праги. В Празі не мала змоги працювати, як лікар, але завдяки тому, що мала закінчену консерваторію співу, дістала працю учительки співу при Педагогічному інституті ім. Драгоманова. Багато часу присвятила вона своїй матері проф. Софії, яка тоді тяжко хворіла та померла в 1940 р. в Празі. Проф. Русов помер в 1915 році в Саратові, а похований в Києві; його мармуровий пам'ятник большевики знищили. На еміграції Любова Русова Ліндфорс проживала в Німеччині в Новому Ульмі, де працювала як учителька, уділяючи лекції французької мови. Що одержувала за свою працю, переважно роздавала іншим, бо здавалося їй, що для неї нічого не треба. По цей бік океану проживала в своїй дочки п. Ніни Михалевич в місті Сен Пол в Міннесоті. Часто бувала в Торонті, де мала великий

круг приятелів, а її рухлива й ділова вдача не дозволяла жити на одному місці. В Монреалі проживала покійна в домі свого брата Юрія, до якого відносилася завжди майже з материнською любов'ю. Саме приїхала була до Монреалю, щоб допомогти братовій Наталії піклуватися хворим д-р Юрієм.

В домі п-ва Русових я мала щастя більше покійну запізнати. Завжди мила, добра, завжди усмінене обличчя, голубі очі, які так добре лучилися з іменем Любов. Та скільки життєвої енергії було в неї. Після Різдва вибиралася їхати до дочки, а опісля до сина до Праги, від якого щойно два місяці як повернулася і щопиш там довідалась, що в воєнній хуртовині 1945 року втратила свого улюбленого сина Андрія.

«Великого, дубового хреста поставила на могилі матері в Празі, пані Лідо, добре, що змогла спромогтися на нього» і знову та питома усмішка. «Пані доктор, я тепер про вас самих хочу щось написати для якогось жіночого журналу, а я їх маю аж три». І почула я відповідь: «У пані Бурачинської то сама буду, а ви напишіть про мене вже як помру, добре?» І погляд д-р Любови вперто спочив на мені навіть без її усмішки. Немов мурашки пішли мені поза плечі, бо дивлячись на д-р Любу здавалося, що її хворої в ліжку не можна було собі уявити.

Ще набираємо числа на телефоні до пані Олени Залізник і до пані Софії Барабаш, з якими лучили покійну в Монреалі завжди дружні відносини. Відпрощую до автобуса д-р Любу. Подорозі умовляємося, як звичайно, на наступну стрічу. «Як умру, то напишіть про мене, Лідо» і з цими словами всідає пані Люба до автобуса. Ще бачу, як рукою шле мені привіт востаннє на прощання. Я стою ще довго на хіднику й думаю про мою старшу віком, але завжди молоді духом приятельку і стає мені сумно... «Чому так, як ніколи, вона мене попрощала?» — вертить мою голову вперта думка. Точно за п'ять днів від нашої зустрічі д-р Люби не стало між живими. Я не могла ніколи подумати, що аж так скоро прийдеться мені про неї писати.

Цей мій спогад для покійної д-р Люби Олександрівни нехай буде нев'янучою квіткою на її могилу, а могилу її важко в Монреалі знайти. Вона спочила біля її любимого брата д-ра Юрія, який скоро по її смерті і сам помер в 1961 р. На могилі д-ра Юрія Русова є камінний хрест з його іменем; там теж спочиває д-р Любов Русов Ліндфорс. На могилах посаджені квіти, які ціле життя вона так любила.

МАРІЯ БАЧИНСЬКА-ДОНЦОВ

Вістка про смерть Марії Бачинської-Донцов мене глибоко вразила, бо в літах моєї молодости я дуже близько з нею жила, помимо різниці наших літ. Пізнала я пані Донцов у Косові, в пластовій домівці, над чудово-рвучкою річкою Рибницею. Після довгих десятиків літ немов бачу її усміхнене обличчя з лагідними очима.

Ми, пластуни, з'їхалися до Косова з різних міст, щоб опісля помандрувати до Перехресного, присілку Красноїлі, де мав бути пластовий табір в Михайла Шекерика, найбагатшого газди в Перехреснім. Марія Донцов мала бути опікункою пластового табору, то ж ми підходили до неї й представлялися. Нас було біля двадцять пластунок, яких вона скоро знала всіх по імені.

Вчилася вона в ліцею в Перемишлі з одною моєю тетою, то ж відразу зі мною заприязнила, бо казала, що я дуже до неї подібна. Завжди ми мандрували удвійку. Не розлучалася вона зі своїм бронзовим капелюхом і паличкою. Казала, що «так легше йти, бо нас іде двое, паличка і я».

Ми дуже любили й шанували нашу опікунку. Її оповідання при ватрі, з дитячих літ з гірського села Смержева, де вона народилася в 1891 р. як доня місцевого пароха, були чудові; то знову з пізніших років, як вона подорожувала по Європі. Бути нам, молодим, в її товаристві, була справжня й велика приємність, що й причинилось до поширення нашого знання.

Наш табір був мандрівний, і після двотижневого побуту в Перехреснім ми мусіли з жалем його покидати та йти на Сокіл біля Підлютого. Ми мандрували карпатськими селами Під час тієї важкої мандрівки, Донцова ніколи не нарікала на втому, хоч ми кожного дня маршували приблизно сорок кілометрів. Завдяки

ій ми мали завжди добрий нічліг по домах священників, на оборозі на сні, або в школі. Пластова стріча тривала три дні, а після неї ми мусли попрощати нашу любу опікунку Марію Донцову та всіх учасниць табору зі свідомістю, що життєва доля більше нас не зведе разом.

У Львові, будучи ученицею V класи гімназії УПТ, я стрінула випадково на вулиці Руській пані Донцову й вона зараз запросила мене до свого помешкання при вулиці Чарнецького. Відтоді я час до часу бувала в домі Донцових, пізнала її чоловіка д-ра Дм. Донцова, якого вона жартом називала «мій мефістофель». Їхне помешкання було все заповнене газетами і книжками. Пані Марія важко працювала,магаючи своєму чоловікові при перекладах з німецьких і французьких журналів, даючи у видавані книги чимало важливих заграничних вісток. Французьку мову вивчила вона в ліцею в Перемишлі, а то й доповнила її під час подорожей заграницею.

Одного чудового дня ми обидві вибралися на Високий Замок, звідкіля простягався вид на наш незабутній Львів. Пані Марія оповідала про себе багато, а її оповідання завжди були такі цікаві, як на фільмовій ленті. Одружилася вона в 1912 р. після смерті її батька, який за життя не дав дозволу на її шлюб з Дмитром Донцовим, що працював в рядах соціалістичного руху на Великій Україні. Він був двічі арештований царською поліцією, а звільнений з тюрми, виїхав в 1908 р. нелегально до Львова й тоді пані Марія його пізнала. Під час Першої світової війни працювала з чоловіком в Берліні й Брні, з рамені Української Парляментарної Репрезентації у Пресовім Бюрі, а опісля в Швайцарії та Данії, в Копенгазі, в Українській Місії. В 1917 р. подружжя Донцових переїхало до Львова, а в 1918 р. ми бачимо їх в Києві, де д-р Донцов став членом Української Партії Хліборобів-Демократів. В 1920 р. знову подружжя Донцових виїхало до Швайцарії, де д-р Донцов працював керівником відділу преси українського посольства, а коли цей відділ закрито, переїжджають до Відня, де д-р Донцов видав свій твір «Підстави нашої політики».

У Відні в 1921 р. пані Марія бере активну участь на «Конгресі Ліги Миру й Свободи», а рік пізніше виїздить знову до Львова, де д-р Донцов розгорнув велику публіцистичну й видавничу діяльність. Працюють обоє Донцови при редагуванні Літературно-Наукового Вісника. Крім цього пані Марія активно включається у працю різних товариств міста Львова, як Українська Захоронка, «Просвіта», «Сокіл» та «Союз Українок» в якому один рік була головою. В 1926 р. Донцов видає свій основний твір «Націоналізм» та дає ряд викладів в залі Народного Дому, яка завжди була по березі виповнена публікою. На тих викладах пані Марія завжди товаришила своєму чоловікові, який став тоді «божищем» молоді. Саме в тому часі Марія Донцов дописує також до дитячих журналів. В 1939 р. д-ра Донцова арештувала польська поліція і вивезла разом з іншими українцями до Берези Картуської, де він перебував до упадку Польщі.

Не знаю точно, чи в часі, як Дмитро Донцов був ув'язнений, його дружина виїхала до Ковля відвідати свою одну сестру Лесю Підгірську та засновує там «Союз Українок». За те була арештована, але якось їй пощастило вийти з в'язниці. По упадку Польщі Донцов виїхав до Німеччини, а звітам подався до Румунії, де стрінув подружжя д-ра Юрія Русова, і з ними подався наприкінці війни на еміграцію через Прагу, Німеччину, Францію аж за океан, до Монреалю. Зі своєю дружиною Марією він уже ніколи не зійшовся.

В 1946-1960 рр. Марія Донцов проживає у Відні. Цікавиться вона живо жіночими питаннями. В Авгсбурзі в Німеччині була співредакторкою жіночого журналу «Громадянка». З Німеччини переїздить до Нью-Йорку і там теж не стоїть осторонь жіночих товариств. Згодом відвідує самотнього свого брата Володимира Бачинського в Австралії і вертається до Нью-Йорку. Коли я була в домі п-ва Шав'яків у Балтіморі (чи не в 1964 р.) й відвідала незабутню маму, пані Христину Шав'як-Мрицову, в домі якої я у Львові деякий час мешкала, мене зустріла під церквою в цьому місті старша, сива пані, у чорному й каже:

— Лідочко, як я тішуся, що по десятках довгих років я знову вас зустріла.

Ми дружньо віталися, а в душі мені соромно, що не знаю, хто ця пані.

— Лідочко, мені здається, що ви мене не впізнали; я Марійка Донцова.

Ми ще раз дружньо розцілувалися.

— Розкажіть, чи ви одружені, з ким, чи є у вас діточки?

Я в поспіху оповідаю про себе, бо на мене ждуть. Коли я сказала, що живу в Канаді, в Монреалі, пані Донцова здригнулася, замовкла, а за хвилину сказала:

— Вітайте там від мене панство Бігусів, бо більше я там нікого не знаю.

Я хотіла сказати, що в сусідстві від мене живе д-р Донцов, але мені було прикро це сказати. Надійшла пані Мрицова й ми сердечно розпращалися.

Це була моя моя остання зустріч з пані Марією Донцов. Вона мала другого дня прийти до п-ва Шав'яків, за два дні дуже просила мене залишитись, та, на жаль, я від'їхала.

Коли я зустріла згодом д-ра Донцова і йому сказала про мою зустріч з його дружиною. Д-р Донцов почервонів і сказав:

— Ну, як там вона, розкажіть. Я їздив її зустрічати, але не застав дома. Знаєте, пані Ліда, я не хочу жити в Америці, а Марійка не хоче в Канаді — й тому ми розійшлися.

Я хотіла сказати д-ру Донцову, що я не дитина, і їх розлука має зовсім інший характер, але я змовчала, й ми на тому закінчили нашу розмову.

Коли я бачила нужденне життя такого духового велетня, яким був д-р Донцов, мені завжди було його жаль. А цей мій спогад пишу, як нев'янучу квітку на далеку могилу пані Марії Бачинської-Донцов в Австралії, людини висококультурної, сердечної, доброї, любительки молоді та передусім працюючої помічниці д-ра Донцова в його редакційній праці.

ОЛЬГА ФЕДОРІВНА ФРАНКО

Незабутній пані Христині Мриц.

Згадуючи про Великого Каменяря Івана Франка, мимохіть насувається думка про його дружину, матір його дітей. На жаль, в літературі не знаходимо багато спогадів про дружину поета Івана Франка, Ольгу Хоружинську. Часом можна зустрітись із безкритичними і безсовісними закидами в її бік, хоч Іван Франко й сам писав, що одружився не з любови, а з «доктрини», щоб узяти собі жінку із Східньої України.

Ольга Франко походила з Києва й була дочкою поміщика. Виховувалася в інституті для дівчат, ма-ла закінчену середню освіту, закінчила теж школу гри на піяні, була ентузіясткою поступу, театру, а передусім цікавилася літературою. В ті часи небагато галичанок могли дорівняти їй освітою. Коли Франко рішився, хоч і не з любови, з нею одружитися, вона йому подобалася своїм знанням та своєю живою вдачею і поступовими поглядами.

Шлюб Франка з Ольгою відбувся в Києві 1886 р. і Франко вірив, як фаталіст, що Ольга була йому суджена. Після приїзду до Львова, вона почувалася так, як той листочок, що його вітер скинув з дерева, бо осталась далеко від своїх рідних. Львів, згідно львівська інтелігенція була їй чужа, вона її не прийняла. Жила для чоловіка, помагала йому в праці, знала знаменито французьку мову, помагала йому в перекладах. Франко й сам писав: «Одна моя жінка, спаси-біг їй, задала собі праці прочитати рукопис після кожної перерібки і дала мені деякі дуже розумні поради». Написала статтю до «Першого Вінка», брала участь у львівських жіночих вічах, співпрацювала з Наталею Кобринською.

Ольга часто їздила на Україну до своєї сестри

Антонії Тригубової і з нараженням життя перевозила туди українські видання, які друкувалися у Львові, а до Львова привозила твори Олени Пчілки, Лесі Українки та інших письменників з Придніпрянської України, щоб друкувати їх у Львові. Зі свого посагу дала гроші й намовила Франка здобути докторат у Віденському університеті, що й сталося в 1892 році. В його неприсутності бере частину обов'язків на себе. Полагоджує його велику кореспонденцію, робить коректи, а при тім всім була повна посвята для своїх дітей, Андрія, Петра, Тараса та дочки Ганни.

Тимчасово, як Франко перебував на студіях у Відні, через невідрадні матеріальні відносини, виїжджає Ольга на село до Нагуевич і там разом з ріднею Франка працює в полі, в городі, щоб заробити на прожиток дітей, щоб тільки не стати тягарем для родини.

Хто зміг би тоді розпізнати в запрацьованій нарівні і поруч з іншими жінками в Нагуевичах давню Ольгу Федорівну Хоружинську, київлянку-піяністку з літературних вечорів у Тригубових? Та ніколи вона не скаржилася на свою невідрадну долю. У вільних хвилинах записувала пісні й оповідання з уст народу, які часто були потрібні Франкові.

Ціла трагедія Ольги почалася через довгу зтяжнену хворобу, а опісля і смерть сина Андрія, якого вона незвичайно любила. До цієї трагедії долучилися ще розбиті надії, що після докторату Франко дістане працю професора на університеті у Львові і що у зв'язку з тим, їхнім матеріальним клопотам приїде край. «Але мимо блискучого докторату свої люди зі заздрости доложили старань, що його габілітацію було провалено».

Чи не найбільшою трагедією Ольги Франко була любов Франка до Целіни Зигмунтовської, уряднички на пошти, яка тягнулася продовж десяти років.

Кожна людина в духовій депресії не в силі нормально думати і працювати; те саме було з дружиною Франка. Може, якби хтось був мав час, чи змогу виключно нею зайнятися, не була б і вона дійшла до крайнього розстрою. До того дім поета відвідувало дуже багато людей, рідні, студентів і знайомих, отже вона не мала ніколи спокою. Заробіток Франка був

завжди невеликий, і не міг дати їй добробуту, до якого Ольга привикла від дитинства і молодих літ.

В книжці «Іван Франко та рівноправність жінки» Ірини Книш читаємо листи Павлика до Драгоманова: «...між мене й Франка влізла клином Франчиха, яка стає чим раз більше безтолкова й зла, а він по своїй слабохарактерности нічого їй не скаже і я завжди виходжу дураком, коли не мошенником». В іншому місці читаємо: «я раз сказав був словечко проти принципу Франків: „дитині все можна”, то почув від Франчихи докори». А та зненавиджена Павликом «Франчиха» часто відмовляла собі обіду, щоб ним погостити голодного Павлика, який як інтруз вліз в їх хату. Та не тільки Павлик, але й інші, які заходили до дому Франків, тільки критикували пані Ольгу, що недобре зодягнена, як про це писала К. Г., якої життя було повне гармонії, достатку і вигод.

Інші знову критикували, що «не так улаштована хата» і т. д. А де ж були ті, що могли їй допомогти, подбати, щоб краще жила рідня найбільшого галицького письменника і поета? Таких було дуже небагато. А в тім людина душевно хвора не думає про свій зверхній вигляд чи елеганцію, чи чепурно прибране помешкання.

В студентських часах у Львові я бачила Ольгу Франко часто з балкона при вул. Софії ч. 20. Я мешкала тоді в домі радника Мрица. Мені та й іншим показала пані Франкову з балкона наша добра й ніколи незабута пані Христина Мриц, яка завжди дбала про нас дівчат, які там мешкали, як про свої доні. Ще немов чую лагідний голос пані Мриц: «Діти, йде жінка Франка». І ми цікаво з балкона приглядалися пані Франко. Була це пані невисока, старша, натемно одіта, з сумним обличчям, що завжди видавалось мені шляхетним. З повагою вона йшла по вулиці Софії на сусідню вулицю, при якій мешкала. Я бачила її опісля дуже часто на тій вулиці. Я нераз хотіла до неї заговорити, але не сміла; я була тоді ще надто молода...

Не бачила я її ніколи з синами, які одружені жили своїм життям. Напевно, якби дочка була тоді з

нею, була б подбала про неї та про її кращий вигляд. На жаль, і тут доля для Олени Франко не була ласкава. Опушена, самотна, ходила по Львові дружина Івана Франка... Кожного місяця заходила вона до Земельного Банку, де вибирала останки зі свого ще посагу, заходила вона до мого пок. вуйка д-ра Ярослава Олексишина, який там працював і з яким вона любила розмовляти. Одного разу жалілася, що не мала ніколи у Львові фортепіяна. Завжди щось інше треба було купити, а тепер добре ще, що має на скромний прожиток. Покійний мій вуйко завжди був зворушений оповіданнями пані Франко. Нікому її сумне «сьогодні» не було цікаве, тільки багато критики йшло на її адресу, а причини лиха ніхто не розглядав. Хто з нас на її місці видержав би, якби нас присіли злидні, якби ми втратили найдорожчу дитину, а чоловік, хоч не злий, але не нам писав любовні вірші і не ми були його Музою. Не змогли б і ми думати про модні капелюхи, про городці з квітами чи лишні одяги...

Цих кілька думок насувається мені вже здавна про дружину поета, яка приїхала до Львова, мов пишна квітка з-над Дніпра, що опісля, як сам Павлик писав, «зніділа на пни», бо ніщо інше, тільки невідрадне життя й недоля її знищила. Ольга Франко всі свої терпіння несла мужно, доки не зламала її хвороба нервів. То ж коли згадуємо про річницю народин Івана Франка, згадаймо тихим словом його дружину Ольгу, яка посвятила для нього своє життя.

КЛИМЕНТИНА АВДИКОВИЧ-ГЛИНСЬКА

Серед визначних жінок Львова не можемо поминути такої маркантної постаті, якою була Кліментина Авдикович-Глинська.

Прийшла вона на світ в переступному році 29-го лютого 1884 р. в Копичинцях, Західна Україна.

Батько: отець Микола Січинський, парох і посол до Галицького сойму й Віденського парламенту, мати: Олена Корній, що виховала три доні й сина, відомого Мирослава, який недавно тому помер в Детройті.

В домі отця і посла Січинського бували визначні тоді люди, часто говорили там про австрійську столицю Відень, про його красу, а молоденька тоді Кліментина завжди цікаво прислуховувалась до тих розмов. Відень був для неї якоюсь мрією й вона постановила конечно в житті побачити той далекий Відень. Отець Січинський не держав дітей вдома, а коли вони підросли, віддав їх до найкращих шкіл, які тоді існували в Галичині.

Дня 12-го серпня 1902 р. Кліментина Січинська одружується з Орестом Авдиковичем, професором гімназії в Перемишлі. Професор Авдикович був улюбленою особою серед учнів в Перемиській гімназії, які називали його «ясне сонечко». В збірнику «Перемишль — західний бастион України» проф. Маркіян Терлецький на ст. 290 змальовує постать професора Авдиковича такими словами: «Вчив українську літературу у вищих клясах. Сам був тонкий поет, незвичайно ніжної вдачі, розумів психіку учениць, тому вони захоплювалися його лекціями з яких виносили любов до свого рідного».

Авдикович написав і видав три збірки новель, які в воєнній хуртовині затрапилися. Це був теж незвичайно добрий і шляхетний чоловік Кліментини і батько двох діточок — Ореста й Стефи. Та не довго рідня

Авдиковичів ним тішилася, бо вже в 1918 р. після дуже важкої недуги нестало його між живими. Помер в жовтні 1918 р. у Відні під час першої еміграції. Залишилася молода вдова пані Климентина в Відні без жадних середників до життя, з двома малолітніми дітьми. Ще під час хвороби чоловіка навчилася у віденського цукорника робити помадки. За запрацьовані гроші в цукорника та з продажу своїх меблів, переїздить з дітьми до Перемишля. В Перемишлі з продажу частини бібліотеки покійного чоловіка і за продану машину до шиття Зінгер, пані Авдикович купує цукор та починає в 1922 році робити помадки. Осінню того ж року переїздить до Львова, де далі виробляє помадки, по десять кілограмів денно. Ті помадки старається вона того самого дня розпродати по українських крамницях. Вироби були високої якості, тож вона відразу здобула покупців. Тоді пані Авдикович купила малу машину з вальцями, які витискали помадки. В тому часі вона взяла собі до помічі чотирьох робітників, з якими постійно працювала, при вул. Павлінів. У 1924 р. при фінансовій допомозі митр. А. Шептицького, переорганізовує ту свою робітню помадок на справжню парову фабрику у власному будинку при вул. Кордецького. Місце митрополита заняв його брат о. ігумен Климентій Шептицький. Цю спілку розв'язано біля 1934 р. В тім же році відбувається Жіночий Конгрес в Станиславові, і хоч який був навал праці в її фабриці, вона покидає все й разом зі своєю сестрою Асею Калинович їде на той Конгрес, допомагаючи фінансово його влаштувати. Фабрика поширилася вже на виріб чоколяди, мармеляди, солодкого печива й морозива. В тому часі пані Климентина Авдикович одружується вдруге з інженером економічних наук у Відні, Теофаном Глинським, якого в рідні всі здрибніло кликали Фаньцьом. Фаньцьо Глинський походив зі Заліщик. Він високо цинив працю своєї дружини, до якої через усе їхнє життя ставився з великим респектом. Помагав провадити підприємство, започатковане його дружиною, на високому технічному й торговельному рівені.

В 1938 р. у Львові постало чотири крамниці під наз-

вою «Фортуна Нова», одна крамниця в Стрию, а одна в Дрогобичі. В фабриці працювало в той час 125 працівників та шість представників-агентів, що збирали замовлення по містах. Річний оборот був два мільйони золотих (1 ам. дол. коштував тоді 5 зол.). Крамниці «Фортуни Нової» були влаштувані на західно-європейському поземі. Якість цукорків «Сянків» «Тарасів», «Одарків», «Степанів», «Марусів» — хто їх вибагливого смаку ще й сьогодні не пригадує! У фабриці виробляли також комплект чоколядок під назвою «Солодка історія України». Кожна чоколядка мала на обгортці портрет кстрого з наших володарів, почавши від Володимира Великого аж до останнього гетьмана. Не дивлячись, що всі ми жили під польською окупацією, це був незвичайно добрий і педагогічний спосіб вчити дітей української історії.

До праці у фабриці цукорків пані Авдикович-Глинська приймала дівчат по матурі або з вищою освітою, які за Польщі не могли дістати відповідної праці. Ціла фабрика «Фортуна Нова» світила чистотою. Були дівчата, які все мили й чистили. Пані Климентина була для себе особисто дуже здисциплінованою і такої дисципліни вимагала від своїх працівників, бо не любила вона лінохів і крутійства. Вона сама по ночах переглядала й перевірювала всі книги бухгалтерії, так що властиво не знати коли вона спала й відпочивала. Невисока ростом, а скільки в неї було енергії, то напевду треба подивляти таку жінку.

На касетки помадок, щоб вони ефективно виглядали, наші містці, як Гординський, Бутович, Левицький розмальовували проекти-взори, а Михайло Бумба зі Скольного виробляв їх з дерева. Для убогої дівчати роздавала по школах Миколаївські подарунки. Багато осіб, які живуть в Канаді чи в ЗСА, зазнали від неї матеріальної помочі. З приходом большевиків фабрику націоналізовано без найменшої винагороди. Німці — потрактували фабрику як воєнну здобич...

І знову судилося пані Климентині доживати довгий етап життя у Відні, а то від 1943 р.

Невдовзі трапить вона свого другого чоловіка, а по

його смерті виїздить на короткий час до Зальцбургу, але згодом знову повертається до Відня.

Мабуть, той Відень, який був для неї в дитячих літах тільки мрією, став її призначенням. Там вона й заснула вічним сном дня 10-го жовтня 1965 р., на 81-му році свого трудолюбивого життя.

Осиротила сина Ореста, магістра прав з родиною та доню Стефу, професора чужоземних мов на університеті в Філядельфії та Падней у Вермонті. Діти покійної Климентини цікаві, висококультурні люди. Від них так важко щось довідатись про їхню небуденну маму, яка старалася дати своїм дітям якнайкраще виховання. Син студіював спершу в Данцігу й у Львові, доня в Берліні й Парижі. Про неї чудово згадує французька письменниця Сімон де Бовуар, про спільну приятельку. Замужем вона була за малярем еспанцем і називається Герассі. Це дуже цікава жінка, яка володіє різними європейськими мовами.

На цьому місці дякую синові покійної, мгр. Орестові, що оповів мені дещо з життя своєї мами. Боюся тільки, що в своїй скромності мгр. Авдикевич може бути на мене злий, що я написала цей спогад про його маму, але це варт було зробити, бо покійна Климентина була справді непересічною особою.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Українське Лікарське Товариство в Америці, відділ Огайо, при повній піддержці УЛТПА, перевидало власним коштом літературний твір «Без коріння» Наталени Королевої. Вступ до цієї книжки написав д-р Крев'як.

Письменниця Наталена Королева, це небуденна постать в нашій літературі, бо не була вона з роду навіть українкою. Батько її, це поляк, граф Дунін-Борковський, а мати еспанка з княжого роду Марія Кляра де Кастро. Уроджена вона в 1888 році 3-го березня в Сан Педро де Кардель. Мати її після народження Наталени, в чотири години після породу, померла.

Граф Дунін-Борковський з жалю за своєю дружиною виїхав до Африки, Індії й Цейльону. Її повне ім'я при хрещенні: Кармен, Фернанда, Альфонса, Естерліта, Наталена, з родовими іменами по матері: де Кастро, Лясандра, Медіселі, Фернандес де Кордоба, а по батькові ще й Дунін-Борковська. Вона мала дядька о. Євгена і дві тітки — малу Інес і другу, Касильду, яка жила в Мадриді й була першою дамою королеви Марії Христини. По батькові, на Волині, жила її бабуся Теофіля Дунін-Борковська, литвинка, з роду Доментович, яка по смерті матері привезла Наталену до свого маєтку на волинське село. Там від служниці Северини навчилася вона української мови, пісень та приказок. Це було її безтурботне дитинство під доглядом доброї бабусі, з якою вона говорила польськи.

Однак доля не була для неї ніколи ласкавою, бо коли їй не було ще навіть п'ять років, померла бабуся Теофіля, а дядько Євген забрав її з поворотом до Еспанії. Почалися для неї зовсім нові обставини. Отець Євген, як целібс, не міг заопікуватися малою дівчин-

кою, тому відіслав її на виховання до одного монастиря в Піренеях, де вона жила п'ять літ, вивчаючи мови еспанську, італійську і французьку. В 1898 році, коли Естерліті було якраз десять років, тітка Інес одружилася з дон Льюренсом і вона забрала її до Севільї. Про ті часи Естерліта згадує як одні з найкращих в її житті, бо тітка Інес і дядько Льюренсо дбали про неї, як про свою рідну дитину й дали їй змогу вчитися музики, співу та малярства і їздити на коні, володіти зброєю й вивчати арабську мову.

На превеликий жаль, тітка Інес померла і Естерліта знову залишилася між двома дядьками, які були зайняті своїми науковими справами. Як знавець арабської мови, дядько Євген був покликаний до Ватикану на бібліотекаря. Дядько Льюренсо працював теж над старими анналами. В тому часі Наталена вчилася в різних містах: в Римі, Парижі й Мадриді, де мала нагоду перебувати на дворі еспанського короля Альфонса XIII. Вона заприятлилася з королем Альфонсом і з ним лучила її велика приязнь, яка зі сторони короля Альфонса XIII перейшла в досмертну любов, що мала досить неприємні наслідки в його і в її житті.

Перебування на королівському дворі уможливила її тітка Касильда. Саме тоді несподівано приїхав з подорожі до Іспанії батько граф Дунін-Борковський, який відразу полюбив Естерліту тому, що вона пригадувала йому його покійну дружину. Він не хотів залишити її nadalьше в Іспанії, а забрав її з собою до Києва, де сам перебував. Вдорозі до Києва граф Дунін-Борковський признався дочці, що він вдруге одружився, з чешкою, з родини Отто з Лосів, яка була вихована в Парижі. Естерліта мала великий страх перед мачухою, яка її відразу незлюбила, а щоб позбутися пасербиці, казала віддати її до «Руського пансіону дівичь», які походили з багатих родин.

Саме в книжці п. з. «Без коріння» змальовує авторка неначе картинами її побут в «Руському пансіоні», де вона опинилася без знання мови. Неначе живими кольорами змальовує вона своє прикре положення між її шкільними товаришками, які були іншого віровизнання і як дійшло аж до нещасного конфлікту,

коли її шкільна товаришка вирвала від неї вервицю з рук і потоптала, і з нею Наталена билася, через що грозили їй видаленням з дуже строгого пансіону. Милою згадкою є її опис про лекцію співу, який вона побирала в маестра Лисенка. І саме тому, що вона була чужинкою, Микола Лисенко відносився до неї по-дружньому. Він розпитував її про родину, про її навчання української мови, а одного дня приніс їй написані власною рукою ноти «Зоря з Місяцем», а вгорі був напис: «Моїй учениці». Естерліта зберігала автограф серед своїх улюблених пам'яток, аж до війни. «Що любі речі? Нема вже давно любих людей, тільки самі згадки» — так писала письменниця.

В інституті «Руських дівць» Естерліта, яку кликали там мадмуазель Ноель, захворіла на сухоти. Її лікував дуже совісно інститутський лікар д-р Артур Шевер, і ствердив, що інститутське життя строге, з старосвітськими принципами, негативно впливає на розвій дівчини. В класі, по кожній лекції, відчиняли вікна, незалежно скільки степенів морозу було на дворі. Також відчиняли вікна і в спальнях, які потім ніяк не можна було ogrіти. Дівчата мусіли щодня сидіти в лавках по десять годин, а бігати та скакати їм було недозволено. Всі харчі були несмачні й нерациональні. Це не було життя для тендітної дівчинки, вихованої під теплим сонцем Провансу, де навіть монахині в пансіонаті були життєрадісними. Тому д-р Шевер назвав її життя «життям квітки без коріння». З тієї причини д-р Шевер казав призначити їй окрему, соняшну кімнату, а після лекції зарядив, щоб зміняти її клясовий важкий однострій на її власну одягу. Таке життя хоч трохи відтяжувало її від строгих ригорів «клясових дам». У своїй кімнаті мала вона затишну атмосферу і вид з вікна на інститутський сад.

Після закінчення інституту Наталена повернула додому та мачуха, щоб позбутися її з хати, задумала її видати заміж за офіцера царської гвардії в Петербурзі, куди й сама переїхала. В Петербурзі записується Естерліта на лекції співу до нашого славного співака Луки Мишуги, і під його доглядом виступає в опері «Кармен» в головній ролі. Для мачухи це був

великий стид і промах, і тому вона виповіла їй мешкання, як це вона називала «під одним дахом». Та молода, вродлива і енергійна дівчина не попадає в розпуку; вона знаходить собі працю на прожиток у французькій санаторії і не покидає сцени. Як визначна співачка і як непересічна образована дама з родовими титулами, була запрошена на царський бал, на якому запізналася з перським дипломатом, князем Іскандером, що походив зі старого перського роду Ахмедів. До цих чудових хвиль, які переживала вона на тому балі, нераз вже під осінь свого життя, повертала думками. На цьому балі зродилося її перше, святе кохання з великою взаємністю. Вона на цьому балі танцювала з князем, хоч на її пальці блистів перстень від нелюбого офіцера-гузарина Кисілевського. За ті незабутні танці князь Іскандер мало не наложив головою в двобою, з якого гузарин вийшов з подертою «фуражкою», а Наталена більше його не бачила. Потім вона з Іскандером виїздить до Персії, до його батьків, які щиро її прийняли. Вони ладили все до весілля, але вона, мимо її великого кохання з Іскандером, усвідомлює собі, що вона, як глибоко релігійна особа, не може змінити своєї віри на музулманську. Як усі ще спали, Наталена за допомогою торговельної каравани, виїздить аж до Індії. Мабуть, Індія не манила її нічим, а велика туга за Іскандером не давала їй спокою. Тому бажала якнайскоріше повернути до Єспанії, до її добрих дядьків о. Євгена і Льюренса, яким вона могла б по-щирості розповісти про всі свої переживання.

І вже в 1908 році письменниця живе в Севілі. Дядько Льюренцо прийняв її до свого дому як рідну дитину. Вона сумна і квола, бо туга за Іскандером — її невідлучна товаришка. Добрий дядько видумує для неї найбільш сприятливі обставини. Допомагає їй у студіях археології і малярства. Наталена має чудове, власне ательє, до якого сходяться мистці, і в якому відвідує її друг дитячих забав, король Альфонс XIII.

В 1910 році дістала вона від Альфонса XIII дорожній перстень, і при передачі перстень він зві-

рився їй, що її любить від дитинства. Коли про це довідалась мати короля, Марія Христина, вона зажадала, щоб Естерліта покинула границі Еспанії й перебувала за границею до часу, доки житиме король Альфонс.

На вигнанні проживає вона в Парижі, де закінчує студії археології і медицини, а після них працює фавово в Італії при розкопах Помпеїв. Тоді саме одержала листа від свого батька, який захворів і хотів перед смертю її побачити.

Щоб не лишати Естерліти самої, о. Євген зголосився як помічник французької парафії в Києві. Отже, подорож до Києва відбули разом. В Києві Естерліта виступає в театрах, в операх, а коли батько помер, а мачуха не хотіла з нею мешкати, вона думала про поворот до Італії. На жаль, пляни її розвіяла Перша світова війна. Отець Євген, заражений тифом помер. Після його смерти Естерліта чується дуже самотною, працюючи в «Червоному Хресті» як лікарка, де була нагороджена хрестом заслуги. Була два рази важко раненою так, що залишилася на ціле життя уломною, і хоч вона молода, почувається дуже пригнобленою та духово пережитою.

Рік 1915. Несподівано в Києві зустрічає вона князя Іскандера, який командував т. зв. «Дикою дивізією», на услугах Москви. Вона дальше його кохає, тільки через війну не може одружитися з ним. Князь зрозумів, що мусить сам змінити віру, а в музулманському світі це не легко. Але вони все одно одружилися. Всього шість місяців були одружені й дуже щасливі. Опісля російський уряд відкликав його з Києва на фронт, де Іскандер загинув. Естерліті вдалося відшукати його тіло, яке перевезла до Персії. Від його гробу не могла Естерліта легко відійти, бо в ньому поховала вона не тільки людину, але своє серце, свою молодість і все те, чим вона жила і що було їй найдорожче в часі її бурхливого життя. І хоч батьки Іскандера старалися її задержати в себе, вона покинула Персію і найдорожчу могилу Іскандера раз на завжди. В Києві, в міністерстві закордонних справ, виробила собі й мачусі папшпорти на поворот до Чехії. Від смерти Дуніна-Борков-

ського мачуха ставилася вже до Наталени як до дочки, а навіть навчала її чеської мови. На жаль, до Чехії сбидві не доїхали, бо мачуха по дорозі до своєї батьківщини померла в Польщі.

Про початки в Чехії письменниці так пише:

«З двірця в Празі я заїхала до міністерства і сказала, як зі мною стоїть справа. Мені дуже ласкаво відповіли, що коли чешка була нерідною мамою, то нерідна і Чехія буде батьківщиною. Видали мені документ, як чеській репатріантці. Дали мені тимчасову працю перекладчиці. В Празі я познайомила з доктором ветеринарії Василем Королевим у 1919 році. Він умовив мене перейти на перекладачку до «Української Місії» і почав приготівляти мене на українську письменницю. Мали ми і добрі і тяжкі дні. Але було більше біди... По-українськи я чимало написала й видрукувала...»

Так писала про себе Наталена Королева.

За д-ра Василя Королева вийшла вона заміж не з любови а зі спільної приязні, бо лучило їх спільне зацікавлення. Письменниця помагала своєму чоловікові як знавець багатьох мов, робила переклади. Прожили вони разом двадцять років в Мельнику недалеко Праги, і весь час були зайняті письменницькою працею. Але з самого писання не змогли вдержатися, тому д-р В. Королів малював картини, оформляв театральні сцени, але ті всі доходи були доривочні. Постійно жили з маленької пенсії письменниці, яку вона одержувала з «Червоного Хреста» після цього, як була ранена в Києві. На жаль, ця пенсія аж ніяк не вистачала навіть на скромний прожиток, бо коли відвідав їх король Альфонс XIII в Мельнику, то вони не змогли його нічим кращим погостити, тільки хлібом з помідорами...

Доктор Василь Королів дуже цинив любов Альфонса XIII до його дружини і коли він довідався про його смерть, як глибоко віруючий, почав молитися за його душу. Тяжко було таку сумну вістку донести дружині дня 25-го лютого 1941 року.

ЛИСТ КОРОЛЯ АЛЬФОНСА XIII ДО НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ З ІТАЛІЇ

«Мені дуже погіршилося. І я хотів би Тобі, доки маю силу вдержати перо, сказати все те, чим переповнене моє серце. Це значить, віддати Тобі ще раз, віддати ціле, до останнього удару. Я не боюся смерти, бо вірю в безсмертя. Несмертельне безсмертя мусить існувати, коли існує любов. Бо одного короткого життя ще й обмеженого, було б замало, щоб вмістити в собі любов. Як знаєш, я цілком самотній в готелі. Але так добре. Так найліпше, принаймні не бачу біля себе тих, що називали себе моїми близькими, а були тільки байдужі і чужі люди. Тепер зі мною тільки Ти, завжди присутня, хоч і далека. Твоя рука тихенько закрис мені очі коли вони згасатимуть і ляже на них пестливим, ніжним дотиком. Ти приймеш мій останній віддих і він житиме у твоєму серці, єдиному, для обох. Як це Ти колись співала, пам'ятаєш? Моє серце б'ється у Твоєму, ОДНО для двох!

Так, житиму у Твоєму серці аж доки не зустрінемося знову у вічності навіки, бути завжди з Тобою і ніколи більше не розлучатися. Ця думка є потішенням, але і найбільшою радістю. Чого міг би я ще бажати? Єдина Ти у цілому світі знала і знаєш, яким мучеництвом було моє життя. А Твоє? Коли подумаю про це, здається мені, що вмираю від болю. Скільки страждань дав я Тобі? Бо тільки я був причиною того всього, що прийшло потім. Я був причиною Твого вигнання з Іспанії, я був причиною Твоїх блукань світом без певного завтра. Я був причиною, а хотів би був Тобі дати осліплююче щастя, але я був завжди найнещасливішою і найбезсильнішою істотою без волі, без сили і без влади. З дитячих років вирвали мені всі людські привілеї, щоб залишити тільки право на трон і династичні права. Як Тобі сказати, де найти слова, щоб у них вкласти чим Ти була для мене. Але

Ти це сама знаєш, Ти це відчуваєш. Правда, трохи непов'язаний, дивний мій лист. Це тому, що почуваю себе таким слабим. Але Ти розумієш його, бо читатимеш серцем. Цілую край Твоїї одежі, завжди чорної, вічної жалоби по щастю, що Ти його ніколи не зазнала. Цілую ноги Твої, як цілують ноги святої статуї, побожно, покійно й палко. Цілую руки Твої, те світло, що держало в долонях своїх усе мое щастя. Не оплакуй мене, мое життя, бо не розлучаємося з Тобою, а я йду до Тебе, щоб бути завжди з Тобою, скрізь з Тобою, невидимий може, але завжди присутній.

Бо вже ані час, ані простори, ані вигадані моди жорстокими пересудами не матимуть надо мною влади. Буду вільний нарешті. Вільний цілком від усього.

Не оплакуй же мене, бо я з Тобою, але люби мене, люби завжди.

Твій завжди

АЛЬФОНС»

І справді читала серцем Наталена цього останнього листа від короля Альфонса. І неначе на фільмовій стрічці пересувалося все її та Альфонсове кошмарне життя. Ось він ще молодий, закоханий в неї, а тут його силують до іншого вінчання. В 1906 році силували його до женячки з принцесою Еною Батенберг, сестрінкою англійського короля Едварда VII. Від 1931 року, після еспанської революції, він живе у Франції на вигнанні, де, ні як король, ні як батько в родині, не зазнав жодного щастя і ніколи, так як і вона, не повернув до Еспанії. Тяжкий для неї був 1941 рік, в якому саме перестало битися серце Альфонса і того ж року втратила вона свого чоловіка, д-ра В. Королева, який після переслухань німецькими гестапівцями, помер від удару серця. Вона так оповідала: «Мій чоловік повернув 11-го грудня з Праги ввечорі і подзвонив. Я відчинила двері. Він сказав тільки «Слава Ісусу Христу» і упав мертвий. Без агонії, без страждань.»

Самітна письменниця проживала далі в своєму маленькому домику в Мельнику біля Праги в Чехії, до кінця свого життя — тобто до 1-го липня 1966 р.

В обсяг її творчості входять: її переклади та оригінальні твори. Переклади «Наслідкування Христа» — Томи Кемпійського з латини на українську мову; «Дорога досконалости» — переклад з еспанського; «Свята Тереса Велика», «Во дні они» — збірка оповідань з Євангелії взята чисто з археологічної сторони; «1913» — картини німецького середньовіччя; «Інший світ» — збірка оповідань; «Без коріння» — рік в інституті благородних дівиць; «Предок» — три родинні аннали; «Сон тині» — історична повість; «Легенди старокиївські»; «Останній Бог»; «Стежками і шляхами життя» — життєпис у формі повісти; «Мезу, жрець єгипетський»; «Про Мойсея, що є істина» — оповідання про Пилата, «Життя святої Варвари». Літературна спадщина Наталени Королевої дуже поважна, частина ще в рукописах. Виданих дотепер є чотирнадцять творів.

«Вона, — як пише д-р Крев'як, — вивела нашу новішу літературу поза межі льокальної української проблематики, на шлях світової літератури, заторкаючи в своїх творах зрозумілі всім загально людські проблеми». За час свого життя проживала вона в різних країнах, як Іспанія, Україна, Франція, Італія, Росія, Персія, Індія, Єгипет, Чехія. Вона володіла дев'ятьма мовами, тому Наталена й була небуденною індивідуальністю. Тематика її творів різна. Свята Земля, де жив і навчав Ісус Христос, старий Єгипет, давня Іспанія, далека Індія, таємний світ Кавказу, старі часи в Україні. Твори базовані на перевірених документах і фактах, на які вона покликається.

Це небуденна жінка-письменниця, яка муравлиною працею здобула три дипломи: археології, медицини та Малярської Академії, а при тім була оперною співачкою з закінченою драматичною школою.

«Творами Наталени Королевої, — як пише д-р Крев'як, — одні захоплюються, інші її цілком не розуміють, можливо, тому, що важко зрозуміти письменника, не ввійшовши в його культуру».

В її житті, з її культурою і колосальним знанням, вона могла пристати до якого хотіла б народу. Ми повинні бути вдячні письменниці, що саме вибрала Україну та своїми творами збагатила нашу літературу.

ОЛЕКСАНДРА КОСАЧ —

ГРИЦЬКО ГРИГОРЕНКО

Літературний дорібок жіночого пера посьогодні є великий і багатий, однак чомусь так є, що пишемо про визначніших наших письменниць, а про менш відомих знаємо дуже мало, або й зовсім нічого. Те саме можемо завважити і з нашими жінками-героїнями: ми звикли відмічувати і величати тих самих жінок героїнь, а про інших, які також віддали своє молоде життя за одну і ту саму ідею, ми майже не згадуємо.

Цим разом згадаємо про письменницю, яка хоч і мало відома широким колам читачів, однак займає в українській літературі не останнє місце — Олександрю Судовщикову - Косач. Народилась вона в березні 1867 р. в місті Макареві, Костромської області. Батько її Євген Судовщиков, як учитель приватного пансіону у Києві, разом з дружиною попав у неласку уряду і був виселений на заслання, де й незабаром помер. Мати Олександри знайшлась в чужому місті без матеріяльних засобів до життя. В крайній розпуді написала вона листа до Києва, до своєї приятельки, а та знов пішла за порадою до Драгоманових та Косачів. І завдяки старанням цих родин вдова Судовщикова повернулась з донькою Олександрєю із заслання до Києва.

Виростала Олександра серед сприятливих умовин і найкультурнішої української верстви тодішнього Києва. Мила і лагідна, цікава до науки, вона скоро позискала собі як приятелів дитячих літ Леся та Михайла Косачів.

Олександра Судовщикова ще від ранніх літ мала замилювання і дар вивчати чужі мови, а спеціально мови французьку та англійську. Любила багато читати, залюбки просиджуючи в місцевих бібліотеках. По закінченні гімназії в Києві, вона записується на історич-

но-філософічний відділ вищих жіночих курсів і далі працює над вивченням мов. Не диво отже, що вже тоді вона полонила увагу і серце молодого Михайла Косача, старшого брата Лесі Українки. Олександра Судовщикова звірилась йому зі своїми першими віршами, які писала у французькій та російській мовах. З чужих мов перекладала вона оповідання на українську мову. За порадою родини Косачів вступає вона до літературного гуртка в Києві — «Плеяда».

На жаль, київська ідилія Михайла і Олександри несподівано мусіла скінчитись. За Михайлом стежити московська поліція й він виїжджає з Києва до Естонії, де студіює на університеті в місті Тарту. Не забуває він і про Олександрю та радить їй не покидати пера. З якою радістю закінчує Михайло університет, та ще з більшою радістю приїздить до Києва, щоб повінчатись з Олександрюю. З Михайла і Олександри вийшла ідеальна пара, бо крім кохання, в'язали їх спільні зацікавлення, спільні духові аспірації та любов до свого зневоленого українського народу. З причин утисків на українське життя, а зокрема на його творців, молода пара, на жаль, не могла жити в Києві; невдовзі після вінчання виїжджають вони до Естонії, де Михайло Косач дістав посаду професора.

В 1898 році появляється перша збірка оповідань Олександри Косачевої під псевдонімом Грицько Григоренко. Ця перша збірка засхотила письменницю до дальшої праці. Спільно з чоловіком перекладає твори французьких та англійських письменників. На французьку мову Олександра перекладає Миколу Гоголя, з французької Жіль Верна, пише й видає власні оповідання «Вона грамотна», «Смерди», «Ніяк не вмере» та інші.

Тужила письменниця за Україною і тому дуже раділа вісткою, що її чоловіка, проф. Михайла Косача призначено професором університету в Харкові. І хоч яке щасливе було їх життя в ріднім краю та не тривало те щастя довго. Несподівана і раптова смерть чоловіка глибоко потрясла душу письменниці. Хоч удар був дуже важкий, однак вона не заломалась. Осталась вдовою з маленькою донею, Євгенією, про

яку мусіла тепер дбати. І так як колись її мати з нею маленькою прийняла опіку Косачів, так і вона тепер зі своєю донею повертається до Києва, до прибитої горем матері Михайла, Олени Пчілки (Косач). В Києві Олександра відзискує духову рівновагу, і не втрачаючи часу, студіює право, що його успішно закінчує та одержує посаду в суді, а у вільні від обов'язків хвилини, пише оповідання.

Олександра Судовщикова-Косач, виснажена важкою хворобою, вмирає на 57-мім році свого життя. Похована в Києві на Вознесенському кладовищі.

У своїх оповіданнях письменниця дає картини життя тодішнього села, де з причин соціальних умов панує бруд, голод, брак освіти, брак пошани до жінки, де за кожну дрібницю чоловік жінку побиває, а сам він духом немічний через алкоголь, п'янство.

Іван Франко високо цінив талант письменниці. Писала вона і твори для дітей у формі образків і порівнянь, як ростуть діти села, а як діти інтелігенції в місті. Боліє вона серцем над дітьми опущеними, залишеними на ласку долі. Щоб зарадити лихові, вона радить жінкам здобувати освіту.

Творчість письменниці чисто реалістична, можливі й тому не така популярна, як творчість інших письменниць її часу. Ім'я Грицька Григоренка — Олександри Судовщикової-Косач увійшло в історію української літератури, як одної з жінок письменниць України, яка вложила в духову скарбницю нашого народу і свою частину.

Ярослав Луговий

С О Ю З І В К А

(Спогад з 4-го З'їзду Тернопільців).

Два незабутні дні під осінь 1974 р. — під осінь нашого життя. Тоді то спонтанна щирість, що призбиралася у наших душах через десятки літ, прорвала греблі й розлилася бурхливими потоками й річками під час довгоочікуваної, сподіваної й несподіваної зустрічі великої тернопільської родини. Ця щирість примкнула очі і вдарила могутніми акордами по найніжніших струнах наших зболілих душ.

І на срібному екрані нашої уяви стрілою помчав-

ся химерний фільм нашого минулого життя. І перекотилися у наших спогадах безмежними, запорошеними шляхами Європи безконечні валки модерної мандрівки народів під супровід монотонного стукоту залізничних коліс...

Весна нашого життя була бурхлива, нап'ятована рокотом і гудінням літакових моторів, проразливим виттям алярмових сирен, а душа наша тремтіла, як осиковий листок, під час осліплюючих блискавок і громовиць бомбових вибухів...

А потім прийшло наше літо, прожите переважно в задушливій атмосфері, що вимагало стількох зусиль, впертості і сильної волі, що висотувало до останка всі наші людські сили. Та все таки ми перемогли все і вибороли собі та нашим рідним місце під сонцем...

І нарешті срібним інеем покрилися наші голови і ми опинилися на пізньо-осінньому перестанку нашого життя. Може хоч тепер зазнаємо спокою та дозвілля колишньої чарівної тернопільської осені...

І без перерви, золотими роями стали кружляти й відживати в наших душах дещо призабуті спогади з минулого і невимовний біль став прошибати наші серця на згадку тих жахливих днів. Ми покинули все, що мали, забрали зі собою тільки любов до нашої батьківщини й тугу за нашими рідними, а супроводжала нас у далекі, незнані світи глибока ненависть до всіх наших наїздників і займанців за всі приниження, знущання і жертви...

По такій довгій розлуці, ми відчували, як наші душі стрічались, віднаходили себе та єдналися, оповиті якимсь ніжним серпанком невидного промінювання, яке за хвилину вибухало ясним, гарячим полум'ям чогось нечуваного рідного, близького й найдорожчого у світі. І серце знаходило дорогу до інших сердець. І серце зі серцем стало щиро розмовляти, а відгук їх розмови понісся радісно-болючим відгомонам крізь далекі простори до нашої рідної землі...

А потім стали підходити до себе. Деякі пізнавали себе зразу й падали собі в обійми. А деякі підходили до себе з непевністю і заклопотанням: чи пізнав він, чи вона, мене? Напружується зір і пам'ять... Падає

прізвище. І наша пам'ять моментально переноситься тридцять літ назад. Придивляємося ближче: Так, це він, це вона! Тільки неблаганний час своїм невидимим рильцем покарбував наші обличчя зовсім непотрібними й небажаними візерунками...

Так як гарне червоне яблуко: постоїть якийсь час, приблизне і вкриється безліччю морщин. Але запах той самий, а смак його робиться делікатніший і шляхетніший. Я думаю, що те саме сталося з нами...

Привіт і глибокий поклін Тобі рідна тернопільська земле! Будь благословенний, незабутній, славний городе Тернополе! Твоя історія, як і кожного з нас, просякнута кров'ю твоїх вірних синів і дочок, густо мережана й перетикана червоними колючками...

(Передрук з »Тернопільського Бюлетеня«
ч. 2, вересень-грудень 1974 р.

Монреаль, 22 серпня 1979.

Моя Мільцю Найдорожча!

Давно вже я до Тебе не писав — а може це було вчора? Це певне було вчора... Ми вертали з прогульки дорогою з Гаїв і я не міг встоятись перед чарівно-шовковим поглядом Твоїх оксамітно-чорних очей і я Тебе поцілував. «Пане Славку, так не можна», — була Твоя реакція. «А як можна?» — була моя відповідь. І я ще дотепер не знаю, як можна...

І ми вступили на сцену спільного життя і стали накручувати фільм нашого існування, що складається з багатьох серій і епізодів, деколи спокійно-мрійливих серед чудової природи, виповнених п'янким вдовіллям, деколи монотонних, а деколи знову нап'ятованих жахом і тремтінням душ серед загрозливих умовин воєнної хуртовини. Невмолима доля пхнула наш кора-

Лідія і Ярослав Лугові в парку (1975 р.)

бель життя на нові незнані води і рвучка струя понесла нас, серед скель і вирів, проти нашої волі, далеко від нашої батьківщини. І наше життя котилося розбурханими потоками серед страху і непевности про завтрашній день, аж поки неспокійна течія не вияснилася і стала плисти тихим руслом по розлогих долинах світу. На сцену нашого фільму стали прибувати нові персонажі. Серед воєнного лихоліття, серед невгод і недостач повоєнних літ, всі вони відважно промочували собі шлях до кращих днів. І ми можемо бути горді, що вони виростили на порядних і характерних людей.

Фільм нашого життя продовжується, фільмова стрічка далі реєструє казку нашого життя. Коли вона скінчиться, ми не знаємо, одно тільки певне, що наша казка переміниться в легенду про Філимона і Бавкиду...

Прийшла мені на гадку філософічна стаття, яку

я колись вичитав в «Ділі»* — «Щастя, де ти?». Щастя — бажання, це задум людини, щоб досягнути якусь вимріяну ціль, яка має дати людині максимум задоволення. Але з хвилиною, як ми наше бажання задоволили, наше щастя перестає бути щастям і ми гонимо за сповненням нових бажань і мрій. «Щастя, де ти»? А хіба ж це не щастя, що ми перейшли поміж дощ під час большевицької окупації, де кожний фатальний крок, кожна хвилина могла скінчитися трагічно? А хіба ж це не щастя, що ми вийшли ціло з-під граду бомб у Німеччині? А хіба ж це не щастя, що ми дотепер разом? А хіба ж це не щастя, що наші діточки весь час духом з нами? Можливо, що ми затрапили змисл щастя з хвилиною, як наші мрії й бажання зреалізувалися... Вертай скоро додому, бо мені зачинає надобре докучати самота. Свідомість, що Ти є коло мене і я Тебе відчуваю всіми клітинами моєї душі, дає мені певність, що я не сам... Цілую Тебе всім серцем і всією душею

Твій Славко

ПАМ'ЯТІ ДРУГА ЯРОСЛАВА ЛУГОВОГО

Ярослав Луговий народився в Тернополі 18 вересня 1907 р. в міщанській сім'ї Максима і Марії з Кордубів. Його молодшого брата, мґра прав Артіма, арештували большевики в 1941 р. і слід за ним загинув. Старша сестра Стефа, замужня Лукомська проживає в Північній Америці, а молодша Емілія і наймолодший брат Зенон, після каторжного заслання на Сибірі, живуть в Україні.

Із Спочилим Ярославом в'язала мене щира приязнь і дружба з того часу, коли ми почали навчання в Тернопільській державній гімназії в 1920 р. Пам'ятаю, як на годині професора Дорундяка, який ніколи не дбав про лад і спокій у клясі, сидячи в одній лав-

* »Діло« — український щоденник у Львові до 1939 р.

ці з Ярославом, ми бавилися поштовими марками, вгадуючи їхню державну приналежність... З цього часу почалося його зацікавлення філателією, і він згодом став професіональним філателістом. В 1927 р. закінчив він гімназію іспитом зрілості з відзначенням. Після цього студіював право на Львівському університеті. З братом Артимом і сестрами належав до молодіжного товариства «Молода Громада» в Тернополі, де всі брали живу участь у житті цього товариства. За це їх час-то польська поліція арештовувала.

В 1937 р. одружився Спочилий із студенткою Лідією Столяр, дочкою пароха Суховолі біля Бродів. Їхнє спокійне, щасливе подружнє життя перервав арешт Ярослава польською поліцією. Його запроторили до горезвісного концтабору в Березі Картузській. Дня 17 вересня 1939 р. наказали йому і о. Ісидорові Нагаєвському копати ями, бо наступного дня мали їх розстріляти. Але Божа воля зупинила цей страшний задум польських вбивників. Коли перестав існувати польський уряд, нещасні в'язні розбили в'язничні приміщення й опинилися на волі. Ярослав, виснажений страшними катуваннями, ледве добився пішки поміж градом німецьких бомб до Бродів.

Під час німецької окупації Лугові проживали в Тернополі, де Ярослав мав крамницю з книжками і часописами, а дружина вчителювала. На провесні пам'ятного 1944 р. залишили вони рідну землю і подалися на скитальщину. Шість років прожили вони в Бельгії, а в 1950 р. прибули з чотирма дітьми до Канади і поселилися в Монтреалі. Не зважаючи на важкі матеріальні умови, батьки дали своїм дітям високу освіту та національне виховання. Старший син Ігор закінчив медицину і став лікарем-спеціалістом. Дочка Ляриса закінчила університет в Вашингтоні з ділянки мистецтва-малярства. Молодша дочка Тереса закінчила студії бібліотекарства і працює в державному архіві в Оттаві. Молодший син Юрій закінчив університетські студії з ділянки фільмового мистецтва. Він опрацював історичний фільм «Українці в Квебеку». Крім цього він є автором інших цінних фільмів.

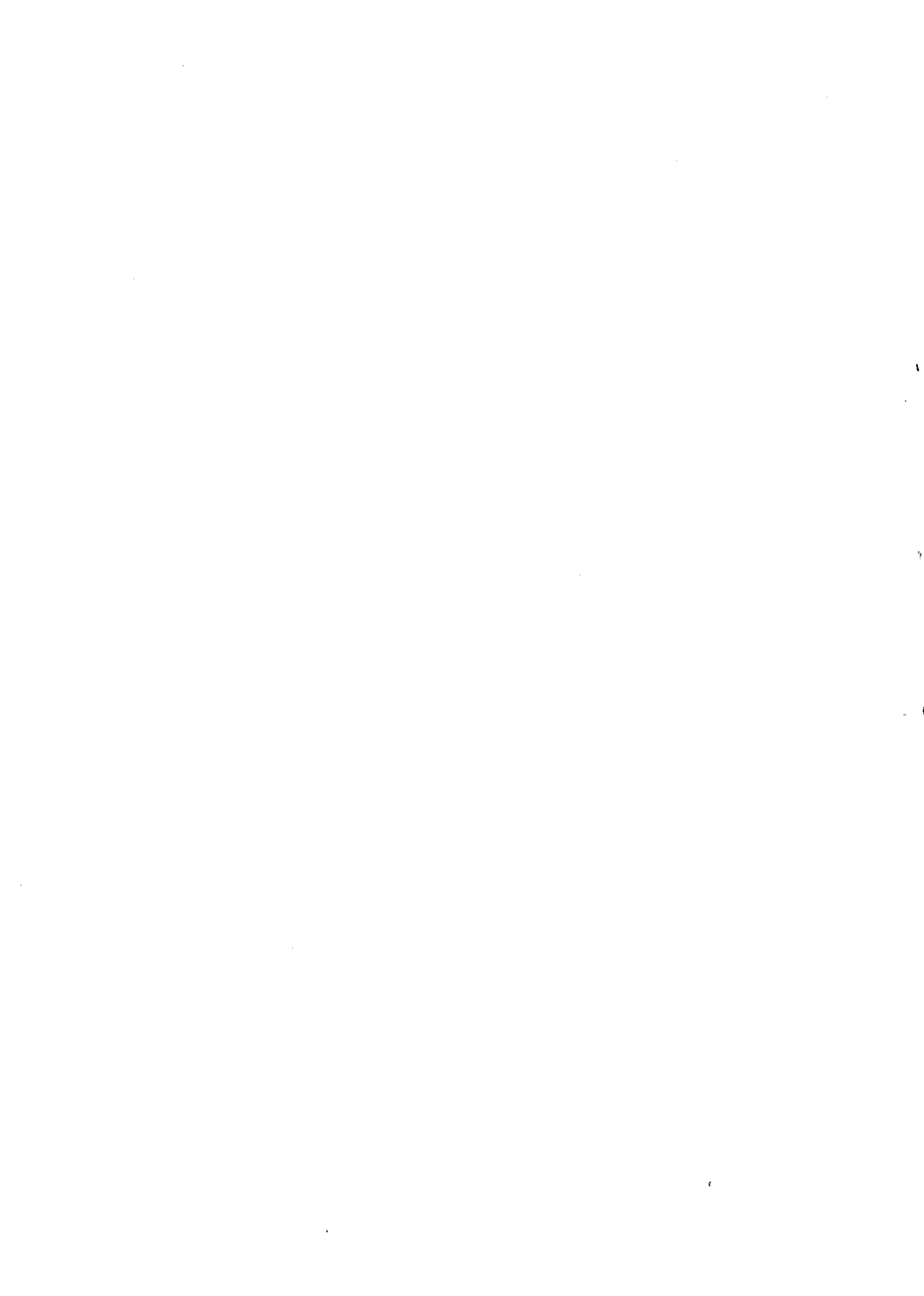
Серед найтяжчих життєвих умовин сл.п. Ярослав

ніколи не нарікав на життя, але завжди вмів пристосуватися до обставин. Мав шляхетні риси обличчя і в парі з тим скромний, шляхетний характер. Володів кількома мовами, але в Канаді не добився до кращого, більш прибуткового зайняття. Мав вроджений талант до писання поетично-мистецьких нарисів. Живо цікавився регіональною працею Тернопільців і брав участь у їхніх земляцьких з'їздах. Його спогад «Союзівка» з нагоди 4-го З'їзду Тернопільців у 1974 р., поміщений у «Тернопільському бюлетені» ч. 2 за вересень-грудень 1974 р., є знаменитим прикладом його мистецького, поетичного таланту.

Останній раз стрів я Спочилого на 5-му З'їзді Тернопільців у Торонті 2-го і 3-го липня 1977 р. При цій нагоді відзначили ми з товаришами 50-річчя нашої матури спільною знімкою. Ярослав мріяв прийти на 6-ий З'їзд Тернопільців на Союзівку у вересні 1983 р. (10 і 11), але не судилось. Господь покликав Його до свого царства. 31-го січня 1983 р. закінчив Спочилий несподівано (на приступ серця) свій життєвий шлях. Осиротив вірну дружину Лідію, відому громадську діячку в Монреалі, журналістку, четверо дітей та трое внучат.

Спи, Дорогий Друже, вічним сном. Нехай присняться Тобі заквітчані, пахучі Береги та вишневі сади у рідному Тернополі, який Ти так дуже любив. Не защебечуть солов'ї та не зацвіте кущ червоної калини на Твоїй могилі. Натомість нехай привітна земля нової батьківщини Канади прийме Тебе у свої обійми. А ми, Твої товариші, друзі, не забудемо Тебе ніколи та збережемо у нашій пам'яті назавжди.

Богдан Остап'юк

З М І С Т :

	стор.
Вступне слово	9

РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ

Зарванця	11
Спогад про Тернопіль	17
Пласт в Тернополі	24
Родина Колессів	31
І в той тяжкий час ми вчили	38
Хмелівка	42
Могильниця	54
Підкамінь	61
Броди	67
Суховаля біля Бродів	74
Гімназія »Рідної Школи« у Львові	87

НА ЗОВ БАТЬКІВЩИНИ

За світлим покликом	103
Про героїнь з процесу 59-ти у Львові	110

ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ

У гостині в мистця Гніздовського	113
Спогади про Тернопіль	117
Іванна Зельська	120
Забутий Орест Авдикович	122
Уляна Любович	126

ШИРОКОЮ ЧУЖИНОЮ

»Людина та її Світ«	129
Марія Монтессорі	133

	стор.
Сині квіти	135
Вілла червоних троянд	139
Над озером Люгано	145
»На хвилях Дунаю«	149
Сестра Моніка	154
Ємен	163
Спогади про Париж	167
Ясмин	187
Вашінгтон та його околиця	190

ТІ, ЩО БУЛИ МІЖ НАМИ

Д-р Любов Русова Ліндфоре	205
Марія Бачинська Донцов	209
Ольга Федорівна Франко	213
Елиментина Авдикович Глинська	217
Наталена Королева	221
Олександр Косач — Грицько Григоренко	230

ДОДАТКИ

Ярослав Луговий: Союзівка	233
Моя Мільцю найдорожча!	235
Вогдан Остап'юк: Пам'яті друга	237

Este libro se terminó de imprimir
en el mes de junio de 1984
en los Talleres Gráficos Dorrego,
Av. Dorrego 1102, Buenos Aires

Повідомляємо любителів української книжки на чужині, що вже вийшла з друку і є в продажу велика історична повість п. н.

”АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ“

що її написав д-р Роман Кухар, професор університету в Гейс, ЗСА. В повісті «**Андрій Первозванний**», що написана на підставі відомих дотепер українських і чужинецьких джерел, висвітлено побут св. апостола Андрія на Київських горах в I ст. нашої ери, де він проповідував Христову науку.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» має 264 сторінки друку та містить теж наукову розвідку про шляхи місійної праці ап. Андрія, мапу його місіонерських подорожей і коротке резюме в англ. мові.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» — це прямо підручник для тих всіх, що цікавляться чи досліджують початки християнства в Україні, що хотять добре знати про апостола Андрія і його проповідницьку місію в тодішній Скитії-Русі.

Ціна цієї повісті виносить 12 ам. доларів (вже з коштами пересилки); в твердій оправі з золотодруком — 15 ам. дол.

При гуртових замовленнях відповідна знижка.

Замовлення wraz з належністю (чеком або моні ордером) просимо пересилати на таку адресу:

Sr. Julián Serediak
Casilla de Correos 7 (Suc. 7)
1407 — Buenos Aires
ARGENTINA

Хто не читає українських книжок — тратить багато; хто не прочитає «Андрія Первозванного» — втратить ще більше!

ЧИТАЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

**Книжки українських авторів для бібліотек
любителів української книжки на чужині.**

- Евстахій Загачевський: «Її регіт не лякав...» — оповідання з часів II світ. війни. — Ціна \$5.—
- Д-р Святомир М. Фостун: «Шляхами смерти» — повість з часів II світової війни. — Ціна \$5.—
- Анатоль Галан: «Корабель без керма» — повість з підсовет. і американського життя, — Ціна \$10.—
- Панько Незабудько: «Перо під ребро» — гумористичні фейлетони, стор. 224, ціна — — \$9.—
- Харитон Довгалюк: «Сповідь Андрія Заславського» — повість із сучасного побуту. Ціна \$7.—
- Михайло Качалуба: «З моєї Одиссеї» — спогади про тернопільську гімназію, стор. 130, Ціна: \$5.—
- Євген Онацький: «Шляхом на Роттердам» — історія про вбивство полк. Є. К., стор. 180, — \$8.—
- Панько Незабудько: «Еміграційні родзинки» — гуморески і сатири з повоєнного часу. Ціна: \$5.00
- Антін Кущинський: «Закарпаття в боротьбі» — спогади з Закарпаття, стор. 224. — Ціна: \$9.—
- Микола Приходько: «Від Сибіру до Канади» — цікава повість-хроніка, стор. 305. Ціна: \$10.—
- Анатоль Галан: «Танець на ливні» — оповідання з-під сов. життя, стор. 224. — Ціна: \$7.—
- Остап Тарнавський: «Камінні ступені» — новели і нариси, стор. 160. — Ціна: \$5.—

На поштову пересилку просимо переслати 1.— дол.
від кожної замовленої книжки.

Замовлення wraz із належністю слати на адресу:

**Sr. Julián Serediak
Casilla de Correo 7 (SUCURSAL 7)
1407 Buenos Aires — Argentina**

**НЕ ЗАБУВАЙТЕ! Доляр тратить вартість —
українська книжка не тратить ніколи вартости!**

11009
1195
\$1385

